

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- ORAVECZ IMRE: Alkonynapló (*kisprózák*) 385
KERESZTESI JÓZSEF verse 390
FENYVESI OTTÓ verse 393
ZALÁN TIBOR versei 395
SOPRONI ANDRÁS: Két hadvezér (*fordítói előszó*) 398
ALEKSZANDR SZERGEJEVICS PUSKIN versei 399
HALASI ZOLTÁN: A csapda (*próza*) 402
OLGA TOKARCZUK: Jakub könyvei (*regényrészlet*) 409
VÁRADY TIBOR: Karl Jaspers és becskerekai perlekedések
(*dokumentumpróza*) 416
BALÁZS ATTILA: Fantasztikus irodalomtörténet a déli végekről:
Brunner és Spitzer (*próza*) 423
TAKÁTS JÓZSEF: A városalapító útja az osztályhatalomhoz (*tanulmány*) 432
SÁNDOR IVÁN: Telefoneyperces (*emlékezés Örkény Istvánra*) 439
ZSEMBERY BORBÁLA: Minden szombat délután (*novella*) 442
HIDAS JUDIT: Örökség (*regényrészlet*) 447
NATALIE DIAZ verse 454
ACSAI ROLAND versei 457
NAGY DÁNIEL versei 459
ZSILLE GÁBOR versei 461
NAGY IMRE: „Kezdetben vala a mondat” (*Klemm Antal, a magyar nyelvtörténet
pécsi professzora*) 464

*

- LADÁNYI ISTVÁN: Rezignáció reloaded (*Fenyvesi Ottó: Hatvanhat. Válogatott
versek; Paloznak overdrive. Látomások, álmok, konkrétumok*) 474
FEKETE RICHÁRD: Egyetlen szálra, önazonosan (*Kemény István: Állástalan
táncos. Válogatott versek és válaszok Hegyi Katalin kérdéseire*) 479
MÁRJÁNOVICS DIÁNA: Nem ember: páciens (*Keresztury Tibor:
Hűlt helyem*) 482
SZÉNÁSI ZOLTÁN: Ügy lezárva? (*Gintli Tibor: Perújrafelvétel. Anekdotikus
elbeszélésmód és modernség a 20. század első felének magyar prózájában*) 485
SÁRKÖZY PÉTER: Itália ígészetében (*Boda Miklós: Itáliából Itáliába. Püspökök,
professzorok, poéták*) 491

2022

APRILIS

JELENKOR

LXV. ÉVFOLYAM

4. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;

a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT MESTERHÁZI MÁRTON. Az irodalomtörténész, műfordítót, dramaturgot március 15-én, nyolcvanegy éves korában érte a halál.

*

FÉREG-GYŰJTEMÉNY. Lantos Ferenc 1989 előtt politikai indíttatásból született rajzaiból nyílt kamarakiállítás a pécsi Modern Magyar Képtárban, Lantos állandó életmű-kiállítása mellett március 17-én. A megnyitón Nagy András és Doboviczki Attila beszélgetésére került sor.

*

PÉCSI SZÍNHÁZI PREMIEREK. Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés*ét március 5-én mutatták be a Pécsi Nemzeti Színházban Zsótér Sándor rendezésében. – A Janus Egyetemi Színház új darabját, a *Werther és a farkast* Tóth András Ernő rendezésében vitték színpadra február 28-án. Az előadásról *Apró Annamária* írt kritikát a Jelenkor Online-on (*waw.jelenkor.net*). – Március 10-én mutatták be a Harmadik Színházban a *Közmagyar* című darabot, melyet íróként és rendezőként is Balogh Robert jegyez.

PÉCSI KONCERTEK A KODÁLY KÖZPONTBAN. A Pannon Filharmonikusok ünnepi díszhangversenyén Erkel Ferenc, Liszt Ferenc, Dubrovay László és Dohnányi Ernő művei hangzottak el március 15-én, vezényelt Hamar Zsolt, zongorán közreműködött Ránki Fülöp. – A Concerto Budapest Beethoven és Csajkovszkij műveiből adott koncertet március 17-én Takács-Nagy Gábor vezényletével és a szolista, Mihail Pletnyov zongoraművész közreműködésével. – Március 18-án a The King's Singers énekegyüttes adott koncertet.

*

ÁLLAMI DÍJAK. Március 15-e alkalmából vehetett át Kossuth-díjat Király László. József Attila-díjban idén Gáspár Ferenc, Halmai Tamás, Hodossy Gyula, Horváth László Imre, Ködöböcz Gábor, Lakatos Mihály, Poós Zoltán és Tomaji Attila részesült. – Szerkesztőbizottságunk tagja, P. Müller Péter a Magyar Érdemrend Tisztikeresztjét nyerte el.

Szerzőink

- Oravecz Imre (1943) – költő, műfordító, író, Szajlán él.
Keresztesi József (1970) – író, kritikus, Pécssett él.
Fenyvesi Ottó (1954) – költő, író, szerkesztő, Lovason él.
Zalán Tibor (1954) – író, költő, Budapesten és Békéscsabán él.
Soproni András (1942) – műfordító, Budapesten él.
Alekszandr Szergejevics Puskin (1799–1837) – orosz költő, író.
Halasi Zoltán (1954) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
Olga Tokarczuk (1962) – lengyel író, Wroclawban él.
Körner Gábor (1969) – műfordító, Budapesten él.
Várady Tibor (1939) – jogtudós, író, egyetemi tanár, Újvidéken és Budapesten él.
Balázs Attila (1955) – író, műfordító, Budapesten él.
Takács József (1962) – esztétorténész, kritikus, Pécssett él.
Sándor Iván (1930) – író, esszéista, Budapesten él.
Zsembery Borbála (1987) – író, kritikus, Budapesten él.
Hidas Judit (1976) – író, újságíró, Fóton él.
Natalie Diaz (1978) – amerikai költő.
Gyukics Gábor (1958) – költő, műfordító, Szegeden él.
Acsai Roland (1975) – költő, Budapesten él.
Nagy Dániel (1994) – költő, Budapesten él.
Zsille Gábor (1972) – költő, műfordító, Budapesten él.
Nagy Imre (1940) – irodalomtörténész, kritikus, Pécssett él.
Ladányi István (1963) – költő, irodalomtörténész, kritikus, az *Ex Symposion* szerkesztője, Hajmáskéren él.
Fekete Richárd (1986) – költő, kritikus, Veszprémben él.
Márjánovics Diána (1988) – irodalomtörténész, kritikus, a BTK ITI tudományos segédmunkatársa, Budapesten él.
Szénási Zoltán (1975) – irodalomtörténész, kritikus, a BTK ITI tudományos munkatársa, az *Új Forrás* szerkesztője, Tatabányán él.
Sárközy Péter (1945) – irodalomtörténész, nyugalmazott egyetemi tanár, Rómában és Budapesten él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. –
Kiméra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrassy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

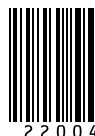
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

Alkonynapló

(*Szív, vér*) Betegségeim száma újabban nőtt. Megállapítottam, hogy *pitvarfibrilláció*m, szívritmuszavarom van. Ami azzal jár, hogy a szív üregében megreked a vér, és rög képződhet, amely útjára indulva tüdőembóliát, sztrókot okoz. A fibrilláció ellen szívritmus-szabályozó szükséges, a vérrögzképződés ellen vérhígító gyógyszert szedek. Ha mégis előáll az ok, az okozat vagy mindkettő, azonnali segítségre szorulok. A bökkenő csak az, hogy amíg a tüdőembóliát vagy a sztrókot nem lehet nem észlelni, addig a ritmuszavar tünetmentes is lehet. Vagyis előfordulhat, hogy ahelyett, hogy mentőt hívnék, gyanútlanul esetleg éppen egy bejegyzést írok a naplóba.

(*Megint egy ha*) Ha nagyanyám a harmincas években nem pánikol be a Nagy Gazdasági Válságtól, és nem hozza haza Kanadából apámat, akkor az nem ismerkedik meg itthon anyámmal, és nem veszi feleségül. Kint más frigyből lehetett volna fia, de az nem én lennék, vagy csak részben én.

(*Pitvarfibrilláció*) Nagy nehézség elé állítanak az új szavak, nemcsak egy új idegen nyelv szavai, az olaszéi, hanem minden új szó, ideértve az orvosi műszavakat is. Ez idő szerint legújabb bajom, a szívritmuszavar hivatalos neve okoz gondot. A pitvar azonnal beugrik, de a fibrilláció rendszerint megmakacsolja magát, és nem jut eszembe. Volt már *fibrilláció*, *fibráció*, *defibráció*, *fibáció*, *cibráció* stb. Az, hogy most fentebb kétszer is sikerült leírnom, örvendetes kivétel. Ha nem így lett volna, akkor meg kellett volna nézmem az íróasztalom sarkán felhalmozott cédulák egyikét, amelyre a biztonság kedvéért felfirkantottam. Több ilyen papírdarabkám van, és végső esetben ezekhez folyamodom. Ha nem vagyok itthon, akkor, persze, reménytelen a helyzet. Gondolkodom is rajta, hogy egy kis noteszbe átmásolom a gyűjteményt, és mindenhova magammal viszem.

(*Akira*) Megvan az utánpótlás, már egy hónapja. Kölyök és szintén kuvasz egy békési alomból. Hirdetés vezetett el hozzá. Addig nem is tudtam, hogy van Békés nevű város is. Elképesztően pajkos és falánk. Bátor igen jól fogadta. Kissé

féltékeny rá, de szinte anyaként viszonyul hozzá, ő, akinek soha nem volt kölyke. Játék címén mindenféle nyüstölést elvisel tőle, bundaszaggatást, fülcibálást, farokhúzást stb. Napközben szabadon kószál az udvaron, de éjszakára vagy ha nem vagyok itthon, Bátorral együtt a kisebb karámba zárom, amelyet a kerítés-rács hézagain való kibújását megakadályozandó lent körüldeszkáztam. Ezt nagyon nem szereti, és mindig hisztérikus vonítással tiltakozik ellene, de aztán belenyugszik. Neve japán. M. L. adta neki, aki újabban japánul is tanul. Jól hangzik, és hallgat is rá, de nem tudom, mit jelent. Mikor ezt firtattam, azt felelte, attól függ, milyen kandzsit rak bele. Erről nem árult el többet, sőt, az sem világos előttem, mi az a kandzsi, noha egyszer már elmagyarázta.

(*Seb*) Tizenhat éve annak, hogy elveszítettem M. L.-t. Volt, van láthatás, iskolai szünetfelezés stb., és mégis ugyanúgy fáj. Elüszkösödött seb, amely nem gyógyul be többé.

(*Rémkép*) M. L. még mindig fél az emberektől, és kerüli velük az érintkezést. Még az is kivitelezhetetlen számára, hogy odamenjen egy utcai büfés bódéhoz, és vegyen valami harapnivalót, ha éhes. Egyre gyakoribb rémképem, hogy ha ez így marad, ha nem szocializálódik, akkor képtelen lesz önálló felnőtt létre, és valami szörnyű intézetben éli le az életét.

(*Mór Mari nene*) Vannak, akik fontos, sőt, meghatározó szerepet töltenek be gyermekéletünkben, de ezt csak felnőtt fejjel értjük meg. Akkor kezdenek érdekelni bennünket, de már késő, mert nincsenek a közelünkben többé, és olyan sincs már, akit megkérdezhetnénk, aki ismerte őket. Ilyen nekem Mari nene is, aki anyám öreg barátnéja volt, és e minőségében, valamint bébiszitterként sok időt töltött nálunk. A *Halászóemberben* felidézem alakját, és azzal zárom az emlékezést, hogy vajon mi történt vele azután, hogy egyszer csak hirtelen, szinte egyik napról a másikra elköltözött Szajláról Tolna megyébe. Ez a kérdés mostanra feleslegessé vált, hiszen mióta leegyszerűsíték mindent, tudom már rá a választ. Mi történt volna? Jól-rosszul leélte az életét, és halandó lévén meghalt. Alighanem olyan régen, hogy a hozzátartozói sem tartják már számon, mikor.

(*Konyhakertfogyatkozás*) Lehetett vagy 150 négyzetméter, amikor a kert laposát visszafüvesítettem rétté, és ennyit megtartottam konyhakertnek. Évekig termesztettem benne, ha nem is mindent, de sokfélé, hagymát, uborkát, paprikát, paradicsomot, petrezselymet, fejjessalátát, sárgarépat, cukkinit, sőt, egy szezonban még padlizsánt is. Vegyszermentesen, ami azt jelentette, hogy csak télen fogyasztottunk bolti, vagyis méreggel kezelt zöldséget. Aztán, hogy egyedül maradtam, és megcsappant a kedvem, továbbá egyre jobban megfájdult az ásástól, kapálástól a derekam, elkezdtem csökkenteni a területet: 125 négyzetméter, 100 négyzetméter, 75 négyzetméter, 50 négyzetméter, 25 négyzetméter, 15 négyzetméter, mígnem 10-nél kötöttem ki. Vagyis úgy összement a konyhakert, hogy M. L., ha hosszában nem is, de nekifutással keresztben át tudja ugrani. Így mondtam búcsút növénytársaimnak, egyiknek a másik után, mígnem csak a hagyma, a metélőpetrezselyem és a tépősaláta maradt. Most tavasz van, és hagyma és

metélőpetrezselyem mindenképpen lesz még. A tépősalátát illetően bizonytalan vagyok, mert tavaly egy tőig felzabálták a meztelencsigák. Viszont erősen gondolkodom rajta, nem kellene-e a fürtös uborkát visszahoznom, mert amit kapni lehet, az olyan nedvszegény, szikkadt, hogy nem lehet belőle salátát készíteni.

(*Kor*) Betöltöttem a 78-at. Ettől megrettenek. És ha utána számolok, hogy például 14 éves korom óta 64 év telt el, akkor még öregebbnek érzem magam.

(*Álmofejtés*) Kaliforniával álmodtam, tőle távol, Magyarországon, életemben először. Velem volt M. L. is. Meg akartam mutatni neki a Figueroa-hegységben a Cachuma-nyeregről nyíló kilátást. Nem érdekelte. Nem tudom, miért, de – és álmomban is éreztem – ez azt jelenti, lehet, hogy nem látom többé az államot.

(*Tető*) Szüleim egykori házán felújítatja a tetőt az épületet nyaralónak használó tulajdonos. Az ácsok vadul dobálják lefelé a korhadt szarufákat, léceket, szegélydeszkákat. Megrendülten hallgatom a recsegést-ropogást, nézem a felszálló port. Most szűnik meg végleg több mint hatvan éve elbontott ófalui házunk, lévén, hogy a tetőszerkezet annak idején jobb híján annak a faanyagából készült.

(*Boldogasszony szilva*) Nekünk nem volt ilyen fánk, sem az ófaluban, sem ideát az újban. Pedig szerettük volna, hogy legyen, mert imádtuk a termését, azokat a hamvas, ízletes, kék, ropogós gömböket, de apám, aki megrögzött almaevő volt, ellenezte. Magam és húgom idegen kertekben dézsmálással tettünk szert rá. Anyám legálisan jutott hozzá oly módon, hogy a szomszéd Cs. *nene*éknek, akik mindig a boldogasszonyfájuk alatt állították fel a bitót, segített a kendert törni, és mialatt az eszközön állva és azt serényen taposva fél kezével egy lehajló ágba kapaszkodott, a másikkal le-leszakított és be-bekapott egy szemet. Nekem évtizedekkel később végül is lett boldogasszonyfám, de ő már azt nem érte meg. L. néhai apósától, J. bácsitól kaptam három gyökeres hajtást, de csak a rönkrakás mellé ültetett maradt meg. Éveken át termett, ám közben folytonosan le kellett vágni az alsó ágait, mert egymás után haltak el. Úgyhogy mire felnőtt lett, jóformán a vezérágra redukálódott a korona, amely nyeszlett, gyér gallyaival inkább egy fordított seprűhöz hasonlított, semmint koronához, és olyan magasra nyúlt, hogy csak létráról tudtam elérni. Aztán meddővé vált, legalábbis idén tavasszal azt hittem, és ki akartam vágni, de megkegyelmeztem neki, mert úgy döntöttem, arra még jó lesz, hogy kiszolgált kerítésoszlopokat támasszak hozzá. Tévedtem. Augusztus közepén egy szem szilvát vettem észre alatta a fűben. Felnéztem, hogy van-e fönt társa. Sokáig vizslattam, még a távcsövem is kihoztam. Nem volt, vagy volt korábban, talán több is, de elcsenték a madarak. Bár az is lehet, hogy csak egy szemet hozott a világra, utoljára, szégyenlősen és rejtegetve, több nem tellett tőle. Felvettem. Érett volt, apró, és egészségesnek látszott. Kettétörtem. Egy kukac fordult ki az egyik feléből. A másik felét, talán életem utolsó boldogasszony szilváját viszont megettem.

(*Hely*) A temetőben lépcsőzetesen, felülről lefelé haladva történik a temetkezés. Valahányszor elbiciglizem mellette, óhatatlanul látom, hány szabad hely van

még az aktuális padkán. Legutóbb négy volt. Ez azt jelenti, ha idén halok meg, oda kerülök. Ha jövőre vagy egy-két év múlva, akkor egy újabba, amely az utolsó lesz, mert utána az aljban a vízenyós lapos következik, és az aligha alkalmas elföldelésre.

(*A határ másolhatatlansága*) Egy rendező filmet akar csinálni az *Ondrok gödréből*. Azon túlmenően, hogy vajon van-e hozzá igazi affinitása, ez a kérdés foglalkoztat: honnan veszi majd a határt? A ház, a porta, sőt, a falu mása felépíthető, de a határá nem.

(*Treatment*) Igaza volt K.-nak, aki saját kedvezőtlen tapasztalatai alapján óvott attól, hogy belefolyjak az *Ondrok gödre* megfilmesítésébe. Megfogadtam a tanácsát, sőt, a rendezővel megismerkedve kijelentettem, hogy nem kívánok beleszólni a munkájukba, szabad kezet adok. Bár azt hiszem, konyítok valamelyest a filmhez. Ifjúságomban kacérkodtam a gondolattal, hogy átnyergelek rá, de mint-hogy úgysem tudtam volna ehhez hivatalos papírt szerezni, csak annyi lett belőle, hogy később egy darabig filmkritikákat írtam egy hetilapba. Aztán hibát követtem el. Elküldték a *treatment*-et, és kíváncsiságból elolvastam. Mindenféle változtatásokat hajtottak végre az Árvai család történetén. Lehet, hogy így alkalmasabb lett az adaptációra. Baj csak az, hogy ezek némelyike nincs összhangban az egykori tehetős paraszti réteg kultúrájával, némelyike pedig a korismeret hiányáról tanúskodik. De leginkább az a módosítás hozott ki a sodromból, amely szembe megy magával a regénnyel, a regény szellemével is. Főhősömből, a szinte szűzi tisztaságú és talpig becsületes Istvánból szexuális ragadozót és tolvajt csináltak, aki házasságot tör, és ellopja az apja pénzét. Az apját, Jánost, a józanéletű és békességkereső nagygazdát pedig dúvaddá transzformálták, aki lumpenproletár módjára leissza magát, és öltre megy a fiával. Felhívtam a rendezőt, és tiltakoztam. Szabadkozott, és orvoslást ígért. Nem kellett volna felhívnom, mondta K., úgyis a maguk feje után mennek. Ezzel csak jobban belemászol a dologba, és további csalódások várnak rád.

(*Út*) Jó volna, de nem tudok felbiciglizni Külső-Rácfalura. Túl meredek a hepehupás út. Több héten át próbálkoztam, minden alkalommal egy-két méterrel növelve a távot, de aztán eljutottam egy pontra, ahonnan nem volt tovább, és feladtam. Beláttam, hogy nem megy, hiába a hegyi kerékpár, a sok sebességfokozat, a jó erőátvitel, nincs elég szuflám. A régi úton, amelyet benőtt a gaz, a dudva, lett volna. Az a völgyfenék másik szélén vitt, a farban elkanyarodott, és fokozatosan emelkedve átlósan kúszott fel az oldalban a nyeregbe, hogy a lovas kocsik teherrel is különösebb nehézség nélkül fel tudjanak rajta menni. Ezen az újon ez lehetetlen lenne. De nem is volna olyan lelkiismeretlen gazda, aki itt felhajszolná a lovait. Ez persze ma már nem szempont, hiszen nincsenek többé gazdák, lovas kocsik, igáslovak. És úgy alakult, hogy azok a teherautók sem közlekednek rajta, amelyeknek csinálták. Nem szállítják a Mélyvölgyben nyitott bányából a diabázt. Egy darabig hordták a meddőt valami távoli autópálya-építéshez, de aztán kiderült, hogy nincsen ott ilyen kőzet, humbug az egész. Remélem, hogy felelősre vonták a csaló vállalkozót, aki koncessziót és állítólag támogatást is kapott

az államtól. De az is lehet, hogy futni hagyták, és barbár ügyködésének következménye csak egy soha be nem gyógyuló, szörnyű tájseb lett, és ez a hibás nyomvonalú, amatőr módon, sima kavicsterítéssel készült út.

(Törülköző) A ruhás komód pólós fiókjában akadtam rá úgy, hogy véletlenül beljebb nyúltam, hátra, arra a részre, ahol nincs semmi. Anyám készítette maga szőtte kendervászonból. Én tettem oda, csak elfeledtem. Mikor M. L. kicsi volt, szerette, és egy darabig a párnája alatt tartotta, pedig nem is ismerte a nagymamáját. Ezt meg is írtam a *Távozó fában*. A kezem egyből azonosította kissé érdes tapintása alapján. Kiszedtem azzal, hogy majd megmutatom M. L.-nek. Ez volt az első gondolatom. A második meg az, hogy nem. Minek? Aligha emlékszik már rá. Azonkívül sosem látott szövőszéket, de még kendert sem. Csak egy rekvizitum lenne abból a világból, amely nem érdekli, legalábbis egyelőre nem. Lemondóan visszatettem hát, pontosabban, visszatettem, de aztán megint kiszedtem, és csak némi habozás után helyeztem vissza újra.

(M. K.) Életem nagy szerelme, akit meg akartam leckéztetni azzal, hogy úgy tettem, mintha öngyilkos akarnék lenni. Miért is? Hol él és hogyan? Járt azóta turistaként B.-n? Emlékezett közben valamire? Felismert legalább egy helyszínt? Hogy néz ki 68 évesen? Kövér? Sovány? Milyen az arca, a tekintete? Kihez ment férjhez? Csalódott vagy elégedett? Hány gyereke, unokája van? Jó anya, nagymama? Anya egyáltalán? Ápolt vagy elhanyagolja magát? Lompos? Otthon mindig ugyanaz a piszkos otthonka van rajta? A szemébe lóg a haja, és akkor se söpri ki onnan, ha beszél valakihez? Olvas? Jó irodalmat vagy csak silány lektúrt és színes képeslapokat? Szenvedélyes tévé néző? Van kedvenc sorozata? Izgatottan várja, és ahhoz igazítja esti teendőit? Fecsegő, pletykás vagy szófukar? Nagyvonalú vagy kicsinyes és zsémbes? Okos? Buta? Annyira eltompult, hogy netán a hülye szó illik rá?

(Ellenpont) Az elmúlásban, a halálban mégis van valami megnyugtató, vigasztaló. Nemcsak attól foszt meg, ami még kellene, amihez ragaszkodunk, de attól is megszabadít, amiből már nem kérünk, aminek a súlya alatt csak roskadozunk.

Egy mondat az adósságról

*Ahol adósság van,
ott adósság van,
nemcsak a szélütött tájban,
nemcsak a látoány nullfokában,*

*a szisztematikus tarlóégetésben,
nemcsak a reményben meg a reménytelenségben,
ahogy a színes reklámtáblák
a horizontot kettévágják,*

*ott adósság van
nemcsak az aszúszelével tálalt libamájban,
az elkerített partszakaszban,
a hihetetlen formabontó-szókimondó színdarabban,*

*ahol adósság van,
ott adósság van,
nemcsak a kompótnak befőzött lakosságban,
ahogy gyűrűzik táguló körökben
a bölcsődékben és a börtönökben,*

*ahogy a bűnös lelkek,
akik csak azt kapták, amit érdemeltek,
ordítva rázzák
a járóka rácsát,*

*ott adósság van
nemcsak a virtuális valóságban,
örök jelenbe zártan
a holtod után őrzött avatárban,*

*a kasszához fáradásban,
a vörösiszap-áradásban,
a sötéten csillámló kőolajban,
a tenger fölött elveszett fecskerajban,*

*nemcsak a zsákban,
amiben harminchárom levágott láb van,*

*ahol adósság van,
ott adósság van,*

*nemcsak a köldöksinórban, nemcsak a méhlepényben,
nemcsak a fölösleges ellenvéleményben,
a diadalmas sportolóknban,
a talentumot shortolóknban,*

*nemcsak a kifüstölt kaptárban,
az önkéntes haptáknban,
a beragadt klaviatúráknban,
a Mohamed-karikatúráknban,*

*nemcsak a húsvéti üres plázáknban,
a félig-meddig feltámasztott Lázárknban,*

*ahol adósság van,
ott adósság van,
és nemcsak a hazugságnban,
mert ott az igazság se más:
körbetartozás –*

*ahol adósság van,
úszol az adósságnban,
és úszik körülöttned,
elringat, hazaröptet,*

*ott van a mozdulatlan
remegő régi nagy nyarakknban,
a tágasságn korszakáknban,
ott van a strandvíz klórszagáknban,*

*ott van nagyapádn kidobott szvetteréknben,
az elkallódott bélyeggyűjteményknben,
a leforrázott hangyabolyknban,
a törött gipszangyalokknban,*

*az adósságn ott van
az állandósult fantomfájdalomban,
és ott van persze minden
meszesedő hátgerincknben,*

*minden félrecsúszott nyakkendőknben
adósságn van bőven,
miközben szügyig átitat
a szeptemberi áhítat,*

*ott van minden éjféli szentmisében,
az utasellátók fasírtos szendvicseiben,
egy elfelejtett hajnal ragyogó sávjában,
a bíborban, a narancssárgában,*

*adósság van
a kattanásig feszített vágyban,
a kibontott kontyban, amely aznap este
az arcod keretezte,*

*a fölőágatlan könyvolapokban,
a csiszolt versmondatokban
ott van,
szavalj nyugodtan,*

*ahol adósság van,
ott adósság van
a hallgatásban, a meghallgatásban,
az elhallgatásban,*

*ott van a biciklizhatolásban,
a permanens maszatólásban,
a sorok közé rejtett értelemben,
az egész elbaszott életedben –
pustol a végtelenben,*

*kavarog körötted,
pörög és pörögtet:
ahol adósság van,
mindenki részt vesz a táncban,*

*ott te sem lehetsz másból,
rendből és táncból,
táncrendből, matekozásból:*

*kiszámítja, mi leszél,
tartozik és követel.*

Hamvazószerda

*A világ túl gyors lett, és rosszul alakulnak a dolgok.
Tele van borzalommal, a boldogság lefolyik a kanalizációba.
Egy kozmikus hurrikán közepén pörgünk,
a történet célja és tanulsága még nem elég világos.*

*Az életben maradt punkok a WhatsAppon üzengetnek,
meztelenül fekszenek a kádban,
az esőt várják: hogy essen, majd elálljon.
Az öreg punkokra olykor rátör a melankólia,
és szakértelemmel beszélnek a klímáról.
Pólójukon még mindig a Punk's Not Dead felirat csillog.
Sikerült életben maradniuk, túléltek Sid Vicioust és az összes bulit.
Már csak iszogatnak, és egyedül partiznak: Too Drunk to Fuck.
Kutyát sétáltatnak, felveszik a mamuszt,
és egykedvűn bámulják a manhattani toronyházakat.
Olykor átmennek Brooklynba, kimennek a Coney Islandre,
és elmélyülten szemlélik az óceán hullámait,
legszívesebben eggyé válnának vele.
Csak nézik, hogy szállnak a helikopterek a víz felett.
Nem mennek már a Boweryre, ahol rég megszűnt a CBGB.
Egészen pontosan a CBGB & OMFUG klub:
Country, Bluegrass Blues and Other Music For Uplifting Gormandizers.
Magyarul: Country Bluegrass Blues és egyéb zenék városi ínycsecknek.
Mások szerint: OMFUG – Only Mother Fucking Ugly Girls.
Hilly Kristal alapította motorosok részére,
jó kis countryzenével, ahol bendzsó ciripelt,
sör és blues csörgedezett, mindenki füvezett és révedezett,
de aztán a világ felgyorsult, és mindent elsöpört a punk,
a kapitalizmus romboló kreativitása.
Az ösztönök és érzékszervek hasítottak,
mert muszáj volt csinálni valamit, abból a nyálas törmelékből,
amit időnként életnek nevezünk.*

*Te csillogó, taknyos élet!
Vissza a gyökerekhez! Vissza, mindig vissza!
A CBGB helyén Varvatos úr butikja működik.
Szemben, a másik oldalon ott a Bleeker Street,
nyomul a Blitzkrieg Bop, a dialektika és az új hullám.*

Hilly Kristal már meghalt, és az eredeti Ramones-tagok is, mind.
Utoljára Tommy Ramone ment el,
már emlékművét is felállították a Bajcsy-Zsilinszky úton,
a Toldi mozinál, ahol az emeleti lakások egyikében
Erdélyi Tamásként megszületett.
Hosszú volt az út a Tolditól a Rock and Roll Hall of Fame-ig.
Igen, a tábla ott van a Toldi mozi előtt,
ahol akár Ujj Zsuzsi is takaríthatott volna:
„Én sem vagyok az már, aki voltam,
csókolommal köszönnék a boltban.”
Az öreg punkokat meg Zsuzsit itt felejtette az idő.
A szabadság ott lapul a lábtörlő alatt vagy a kukásautóban.

Az öreg punknak minden ruhája fekete,
a zoknija, a gatyája, a kalapja, a zsebkendője stb.
A polcon ott csillognak a bakelitok:
Ramones, Patti Smith Group, Sex Pistols, Clash, Talking Heads.
Az életben maradt punkok körül sok a homály.
Járnak-kelnek, és folyamatosan beszélnek magukban,
jobb híján már csak önmaguknak magyarázzák a dolgokat.
Vannak, akik imádnak sorban állni a postán,
utálják a puhányokat, a rádiót rég kihajították az ablakon,
a kibaszott új zenéssel együtt.
Manhattant a tövétől-hegyéig ismerik,
néha elfogja őket az undor, olykor émelegnek is,
messze elkerülik a Broadwayt és a Times Square-t.
Sokat olvasnak, mert érdekli őket az elme működése.
Ez egy ilyen narratíva,
a város szimfóniájában, a szabadság textúrája.

Az életben maradt punkok régen túl vannak az ötvenen
és a hatvanon, a hetvenhez közelednek.
Rozzant ragadozóként lubickolnak a paradicsomszószbán.
Nyavalyák gyöttrik őket, a szívük, a májuk, a prosztatájuk.
De akad más is: hasnyál, vérnyomás, cukor, daganat.
Nemrég meghalt az egyik, amikor rátörték az ajtót,
a halottkém csak annyit mondott: már negyedik napja halott.
A fotelben ült. Meg volt meredve. Ülve vitték a hamvasztóba.
Az arca puffadt volt, a szemét tágra nyitotta.
A szájából szürke hab csorgott.
Az ismerőseinek mindig azt mondogatta:
„hamarosan elmegyek San Franciscóba vagy a sírba”.
Szólt az internet-rádió, valami 24 órás underground műsor.
Permanens sztereó, háttérzene, zaj egészen a plafonig.
Jelentésvesztés. Háború, bűn, éhség, falánkság.
Posztkonceptualista üresség. Járványok.

*A hamvai között két bánatos csavart és egy cipzárt találtak,
ez bekerült a jegyzőkönyvbe.*

*Az öreg punkok egymásnak üzenetnek:
minden nagyon rég volt, és elfelejtették az akkordokat,
kihátráltak a bonyolult helyzetekből,
tudják, hogy milyen nehéz irányítani az életet,
és minden megy körbe és körbe,
de van, ami felmegy, aztán meg lejön.
Van, ahogy van, és van, hogy éppen nem.
Általában rosszul állnak a dolgok,
az újaknak jogukban áll utálni az ősoket.
Úgyis mind meghalunk egyszer.*

ZALÁN TIBOR

Döglött madár

*Ha meghalok egy döglött madarat találnak az
orvosok a szívemben ki majd csak harmadnapon
fog felrepülni a kristály egekbe Ideleenn
a szurok ragyogása tölti el a termeket
akkor mondja A teraszról ledobált könyvek mint
bárdolt szárnyú angyalok zuhognak át a kerten
Hiába volt minden Hiába voltam hát én is*

*Én is hiába voltam Hiába volt hát minden
Bárdolt arcú angyalok zuhogják szét a kertet
A teraszról ledobált könyvek mondja mint akkor
ragyogással töltik el a szurok gyásztermeit
Harmadnapon fog felrepülni A kristály egek
ideleenn megtelnek orvosokkal kik a halott
szívében verdeső döglött madarat keresik*

Kínai rózsák

*Művirágok az íróasztalán A kínai
kis koszosban vette őket a napokban Rózsák
Lám szebbek mint az igaziak tette hozzá a
pénztárnál zavarodottan Eddig nem szerette a
művirágot még a temetőben sem De hát így
Túl már életem és túl már halálom is És a
kis koszos is perfect Nincs több hervadás Soha van*

*Soha van Nincs több hervadás Perfect a kis koszos
is Már túl a halálon Már életem túl És hát
így Művirágok temetőben Szerelemsírok
Eddig nem szerette a pénztárosok zavarát
A rózsák szebbek lám a kis koszosban Igaz lesz
a műanyag Szebb a tétlen napok dermedtsége
Poros íróasztalán kínai művirágok*

Ukrajna

*Nem foglalkoztatja mi történik a világban
de az oroszok megtámadták Ukrajnát és ez
szorongással tölti el most Hallgat és magában
vagdalkozik Vértől köveket látott álmában
Sokat írt olvasott az álomról mostanában
Meghalni elszunnyadni és aludni Próbál nem
álmodni Anyám az álmok kurvák mondogatja*

*Kurvák mondogatja anyám az álmok Megpróbál
aludni Megpróbál csak elszunnyadni Meghalni
nem szokott délután az ember erről olvasott
Álmában vértől kövekre ír És vagdalkozik
Magába hallgat Szorongással tölti el minden
Az oroszok megtámadták Ukrajnát Történik
a világ Nem foglalkoztatja Kuporog Szorong*

A két opció

*Kezdetben rongyokba tekerte a holdvilágot
Csak később jött rá hogy alkotásai nem érik
el az ébredést Mióta felnőtt és az eszét
tudja befelé nőlni benne a dudva a muhar
Töpreng milyen lehetett az elmúlt száz évben a
humora Már ha lehetett Az idők is csak két
opciót kínálnak Megdögleni Dögleni meg*

*Dögleni meg Megdögleni Az idő két kínos
opciója Felkínálva egy bájos lehetén
Ilyen lehetett humora az elmúlt száz évben
Befelé nőlni benne a dudva muhar Eszével
tudja alkotások nem érik el az ébredést
Felnőtt Azóta egyre töpreng hová rejthette
egykor a rongyokba tekert sápadt holdvilágot*

Pont és halál

*Még mindig a két opciónál vesztegel Tehát
megdögleni dögleni meg Ezekről töpreng el
Persze hogy régiek s csak abban különböznek el
egymástól hogy a hangalakjuk más Mert tartalmuk
nincs A halálnak nem lehet tartama legfeljebb
kiterjedése Kiterjedése mint a pontnak
amely a végtelenben ér vissza önmagához*

*A pont a végtelenben tér vissza önmagához
Nem lehet még kiterjedése sem tartama a
halálnak Így lesz tartalom a kiterjedése
nélkül Mert a hangalakjuk más azonosságuk
is elkülönözik egymástól Ahogy régen
Két eltékozolt opciónál vesztegel tehát
Megdögleni Dögleni meg Már nincsen harmadik*

KÉT HADVEZÉR

Alekszandr Szergejevics Puskin életének meghatározó élménye, a Napóleon elleni 1812-es honvédő háború a Nagy Katalin egykori palotájának helyiségeiben berendezett híres líceum növendékeként érte. A franciákkal szembeszálló csapatok, a császári gárda és a népfelkelők ott vonultak el közvetlenül a líceum szomszédságában, és a növendékek kiszaladgáltak, hogy ünnepeljék a hadba vonulókat.

*Emlékezünk: Vonult a sok sereg,
Mi bátyáinktól sorra elbúcsúzva,
A könyveinket kézbe vettük újra,
És irigyeltük azt, ki halni ment*

– írta később a költő. A nemzet széles rétegeit egyesítő, hazafias lelkesedés, majd a győzelem mámore mély nyomot hagyott a költő lelkében, és a háború számos versének témája lett. Ezek közül kiemelkedik kettő, amely két orosz hadvezérnek állít emléket.

A *hadvezér* hőse a balti német és skót elődöktől származó Barclay de Tolly (1761–1818), akit az orosz–török és orosz–svéd háború sikeres hadvezéréként nevezett ki az uralkodó a Napóleon ellen induló csapatok élére. De Tolly a felégetett föld stratégiájával igyekezett megállítani a támadót, ami azonban sokak nemtetszésével találkozott, ezért Szmolenszk el-este után I. Sándor Kutuzovot nevezte ki a helyére. De Tolly ezt követően az 1. hadsereg élén, az első vonalban vett részt a borogyinói ütközetben, ahol kétszer is kilőtték alóla a lovat.

A helyszín, ahol a költő a hadvezérről emlékezik, a Téli Palota Hősök Terme, melynek falait az angol Dawe (oroszos ejtése *Djú* – ez a ritmus szempontjából fontos) képei díszítik. Az ódát kipontozott sorokkal elkülönített elmélkedés zárja, mely a nagy ember és a hitvány tömeg Puskinnál gyakori ellentétét fogalmazza meg.

A másik hadvezér Mihail Illarionovics Kutuzov (1745–1813), aki azon kevesek közé tartozott, akik megértették de Tolly stratégiáját, és maga is ezt választotta, odáig menve, hogy még az ősi – de a 18. századtól háttérbe szorult – fővárost, Moszkvát is feladta, és így aratott végül győzelmet Napóleon hadai fölött.

Kutuzov Szentpéterváron, a Kazanyi Székesegyházban van eltemetve, amelyet kifejezetten a napóleoni háborúk hőseinek emlékére építettek, ezért itt vannak elhelyezve a zsákmányul ejtett francia hadi lobogók.

A vers 1831-ben íródott, s a küzdelem, amelynek okán Puskin a hadvezért ébreszti („Fel, talpra, s mentsd a cárt s hazát”), nem más, mint a lengyelek oroszellenes felkelése, amelynek emlékére Vörösmarty *Az élő szobor* című költeménye (1841) született – a másik fél, a lengyelek iránti együttérzésből.

Puskin a megírás idején nem publikálta a verset, mert attól tarthatott, hogy Ivan Fjodorovics Paszkevics (1782–1856), Varsó hercege, a felkelés (és utóbb a magyar szabadságharc) vérbe fojtója sértőnek tarthatja, hogy – ellentétben I. Miklóssal – a vers nem őt nevezi meg Kutuzov utódként.

A költemény végül 1836-ban jelent meg, a de Tollynak szentelt óda után, mintegy válszként a vádakra, melyek szerint Puskin alábecsülte Kutuzovot. A költő még cikket is megjelentetett a *Szovremennjyik* folyóiratban, *Magyarázat* címen: „Egyedül Kutuzov volt képes kezdeményezni a borogyinói ütközetet, egyedül Kutuzov volt képes feladni

Moszkvát, elaltatva Napóleont, és Moszkva lángjai közt kivárni a sorsfordító pillanatot: mivel Kutuzovot össznépi bizalom övezte, amelyet csodálatosan igazolt is. Kutuzov hírnevének nincs szüksége semmiféle dicsőítésre, a költő véleménye pedig nem képes se fölmagasztalni, se alábecsülni azt, aki legyőzte Napóleont, és Oroszországot fölemelte ama magaslatra, amelyre 1813-ban jutott.”

Mindkét költemény magasztos, ünnepélyes 18. századi nyelven szól. A fordításban ezt igyekeztem érzékeltetni az archaizáló lexikai elemekkel (balvégzetű vezér, elbánt ved sorod, dicsbabér; lánglélek, hadastyán) és régies igealakokkal (festé, áldozál, átadád; megtevéd, elhagyál).

A L E K S Z A N D R S Z E R G E J E V I C S P U S K I N

A hadvezér

*A cári palota egyik terme e csarnok:
Se dús aranyozás, se bársonyok, damasztok,
Üvegszekerény nem őrz itt gyémántkoronát;
Más ékessége van: köröskörül falát,
Ahol helyet talált, az élesszemű mester
Festé telis-tele, szabad s merész ecsettel.
Parashti nimfa nincs, se szűz madonnafej,
Se kelyhet tartó faun, se női dús kebel,
Se tánc, se vad s vadász – csak köpenyek és kardok,
És hősi tette kész, igaz katonaarcok.
Művész festette meg tömött sorokban itt
A honvédő sereg dicsó vezéreit,
Akik felett ragyog a nagy hadjárat fénye,
S a tizenkettes év örökre szent erénye.
Köztük barangolok gyakorta, hallgatag,
S elnézem ismerős ábrázolatjokat,
És mintha hallanám mennydörgő hadparancsuk.
Sokuk eltávozott; mások, akiknek arcuk
Oly ifjú még amott, a festett vászonon,
Már aggok, s csendesen várják, ki lesz soron.
Babérral ékesek...*

*E marcona csoportban
Egy férfi vonz kívált. Előtte állva hosszan
El-eltűnődöm, és le nem veszem szemem
Óróra, és minél tovább szemlélgetem,
Annál inkább elfog az ólomsúlyú bánat.*

Életnagyságú kép. Hatalmas homlokának
A ráncai mögött megsejthető a nagy,
Igaz szomorúság. Körötte alkonyat;
Mögötte tábor áll. Nyugodtan s keserűen
Tekint onnan le ránk, s töprengve, megvetően.
A mester tán saját lelkét mutatta meg,
Így ábrázolva őt, ámbár az is lehet,
Hogy szándéktalanul diktálta így az ihlet –,
De Dawe pontosan így festé meg ezt a képet.

Balvégzetű vezér!... Elbánt veled sorod:
E földért áldozál mindent, bár nem honod.
A plebsz tekintete be nem hatol fejedbe,
S te hordtad tervedet némán magadba rejtve.
S a nép, mivel neved fülének idegen,
Harsogva üldözött, s te tírted csendesen,
S bár áldhatná neved, mert megmentéd, helyette
Ő szítkot, átkot szórt magasztos ősz fejedre.
S az éles elme, ki felérte tervedet,
A senkik kedvéért tevéled szembe ment...
Soká viaskodál szilárd és hűvös ésszel,
Rendíthetetlenül a közös tévedéssel;
Míg végül féluton te kénytelen valál
Engedni, s átadád a dicsabért – habár
Neked jár tetedért –, hatalmad és a terved,
S a hadsorok között magányod rejtegetted.
S te ott, agg hadvezér! mint egy ifjú vitéz
Vetéd, hallván, amint az ólom füttyörész,
Magad a harcba, a halálotat keresve
Hiába! –

.....
.....

Ó, ember! Könnyre és kacajra méltó fajta!
A percnyi rossz siker megannyi híve s papja!
Hányszor jár köztetek, kit átkoz ostoba,
Bolondul elvakult és szörnyeteg kora,
Pedig dicső, akit az újabb nemzedékek
Költői lelkesen s meghatva ünnepelnek!

E szent sírkő előtt...

*E szent sírkő előtt fejem
Lehajtvá állok csendesen...
Itt minden alszik; csak a mécsek
Égnek, aranyra festve át
Színét a gránitoszlopok kövének,
S a zsákmányászlóknak sorát.*

*Alant pihen a Fővezér,
Kiről ezernyi dal regél.
Honunk nemes védelmezője,
Ki győz minden ellen felett,
Ama sasraj utolsó hőse,
Amelyet Katalin nevelt.*

*E sírban lánglélek lakik,
Onnét orosz hang hallatik,
Az évről, melyben hittetelve,
A nép bizalma szállt feléd,
S szólt, áldást kérve ősz fejedre:
„Menj, mentsd a hont!” – s te megtevéd...*

*Halld újra meg honunk szavát:
Fel, talpra, s mentsd a cárt s hazát,
Te rettegett, s dicső hadastyán,
Jelenj meg, sírodból kiszállj,
Mutatkozz meg, erőt sugallván
A hadnak, melyet elhagyál.*

*Jelenj meg és jelöld ki őt
A számtalan vezér között,
Ki léssen választott utódod!
De a templomban csend honol,
S a sírből nem hallik ki hangod,
Hol rezzenetlen álmodol...*

SOPRONI ANDRÁS fordításai

A csapda

Beállt a jég, a Bajkálon is, át lehet kelni rajta, a folyókon is, át lehet járni rajtuk, de aludni jobb, jobb lenne, a tajga is alszik. Hó alatt szunnyad a perje, a májmoha, a ternye, az áfonya, durmol a medve, a nyestkutya, a csíkos mókus, az ugróegér. Két napja nem ettem.

Messze van Irkutszk, Kelet Párizsa, ahová visznek, majd ha lenyúztak, szélsébes mozdulatokkal, avatott kezek. Ha ügyesek, úgy egyben marad majd, szinte a húsos formáját tartja az irhám, mondod, mintha nem tudnám. Van, aki fejnél kezdi a fejtést, van, aki hátsó lábánál, sietni kell, legjobb még ott a csapdánál, be ne szennyezze vérfolt a bőrt, hajrá!, hájtól, inaktól megszabadítani késsel, kikaparítva a szemgolyót, megtartva a pofát a kifejezéssel, ujjakat egyenként kimentelve belülről, kihúzva a lompos szőrből a farkat, és megvagy, ég veled, test!

Muszáj vadásznom egyet. Az odúban amúgy is csípnek a bolhák, sok a serke. A vész-kijáratot választom, négy van belőle, a legtávolabb. Jó laza ez a magas hó. Ködbe fúródik az orrom. Hallom, cinkera raj hussan, valahol csattog egy szajkó.

Keresd, mondod, a kereskedelmet keresd, ott kereskedj, van mit, ne légy rest, keresd! A kereskedelem megy, megy, mint a nap az égen, egy van belőle, ki ne hallott volna felőle, világkereskedelem! Megy-megy, egyelőre megy, előre megy, nagy üzlet, világnagy, amerre megy, emlegetik a nevünket, várnak, keresnek bennünket.

Én is keresem, a keresletünk nagy titkát keresem, hogy miért követel minket ilyen hevesen, ilyen parancsolóan, ilyen felséges többesen. Keresem, kutatom, érteném szívesen, de fel nem foghatom, mitől hajtunk ekkora hasznot, mit eszik rajtunk a kereskedelem?

Ez nem olyan éhség, mint az enyém, mondod, aki két napja nem ettem, és lám, elhagyom a fészket, amit egy cirbolyában építettem, rönkben-gyökérzetben, szőrből, tollból, mohából, morzsáló fából, álcájáratok sorából, ez nem olyan éhség. Más hajtja a világot, más, a kereskedelmet, nem ez. Hanem a meglévőn túli hitele, a világ előre vitele.

Lassan itt a félhomály, engem ez hajt, nekivágok. Nesztelen szökdelek, mindig a saját nyomomba lépve, így csak két láb hagy nyomot, megtévesztve az ellenséget. A havon a hiúzt is faképnél hagyom, gyors vagyok, a mély hóban sem süllyedek el, te is tudod, nekem szőrös a talpam! Jól kistafirozott veled a természet, ugyanakkor megvonta tőlem a téli nyugalmat. Nem öröm! Ahogy az utat töröm, ez rág örökké bennem: a mormota alhat, a medve is alhat, nekem mért kell télen is ennem?

A gondolkodás csapda, ne törjem a fejem, nem áll jól nekem, megárt a szépségemnek, a testi épségemnek, azt veszélyeztettem, ha sokat okoskodom, akadékoskodom, ezt mondod, ahelyett hogy élvezném a napot, amit a Jóisten adott. Hisz volt idő, emlékezhetem, mikor más nap is sütött, nem egy, de három, há-

Részlet az 1688 munkacímű, készülöben lévő könyvből.

rom nap süttött és perzselt a világon, és nekem, aki eggyel is bőven beérhetem, felperzselődött az élőhelyem, a hazám. Majd megvett az isten melege, az isteneké, a három napé, kiszáradtak a folyók, a tavak, felfordultak a halak, elolvadt a hegyek csúcsán a jég. Elasztak az erdők, eltűntek a fenyők, a magvas tobozok, a dalos madarak, kivesztek a pockok, az egerek, megszűnt az ingyen ebéd, a szokásos kivételezés, a természet forrt-fortyogott, akkora volt a felmelegedés.

Jó, hogy mondd. Vézrik a szíveim az elődeimért, akik annyit küzdöttek értem, azért, hogy egyszer én tehessek ezért az élőhelyért, hogy lejáram többször egy héten. Itt a tisztás a lucosban, nézem, a fák közt mi van: császármadár? Ugyan! Pirók dalol egy bokron hangosan. Átszaladok a folyó jegén, ott a vörösfenyők között a hely, oda rejtettem el pár napja egy siketfajd maradvékát. Valaki itt járt, a cserjésben véres tollak szanaszéjjel. Ki lehetett az? Mindjárt éhen veszek és megöl a szégyen. Hú, de melegem lett!

Erre gondolj, ezt mondd mindig, ha elhagy a vadászszerecse, erre, a hajdani melegre, a nagy közös rettenetre, a kis híján végzetesre, amikor nyomozol. Meg arra is gondolj mindig, ezt is mondd, hogy ha nagy a baj, közel a menekvés. Mert emlékezz vissza, mondd, senki se tudja, a forróság mivé fajulhatott volna, meddig tűzhetett volna a három nap, ha a folytonos jajveszékre, az általános sivalkodásra, a vesztét érző élővilágra válaszul nem áll elő a megmentő, egy ifjesítő. Lehet, hogy egyetlen hős, lehet, hogy egész nép feszített íjat és kezdte lőni az eget. És egy napot, egy perzselő égi sárkányt, egy jégolvasztót biztosan leszedett. Vagy kettőt, vagy ki tudja, hányat, mindenesetre a tikkasztó hőségnek vége szakadt.

Futok tovább, napi húsz versztát simán lenyomok. Ni, itt egy patak, ami nem fagyott be. Követem a partvonalat. Elég. Most átúszom. Hoppá, egy mókus a tisztáson. Még az ősszel ide spájzolta el a moha alá a cirbolyafenyő magvait. Jött a raktárt felélni. Nem fog sokáig élni, mert elkapom. Nem észrevesz a hülye szajkó és elijeszti? Fáról fára üldözöm, de ez az ő tornaszere, a koronák emelete, úgy otthagya, mint Szent Pál az oláhokat. Madarak viháncolnak a lucon, ők bezzeg dőzsölnek; potyognak a hóra a vékony tobozpikelyek. Egy kidőlt fa tövében erdei pockok nyomai. A nyomhagyók is időnként elém ködlenek. Utol is érném őket, ha nem terhelnéd rám ezt a régi történetet.

A tengerről beúszó pára ott lebegett a föld felett, aláereszkedett, a folyók sziklaorra eleredt, csupa víz lett a föld arca, kiütött rajta a zöld borosta, a fátlan pusztaság helyét tajga foglalta el ismét, szapora erdei pockok szaladoztak, szöcske-egerek, rövid nyarak és hosszú telek, darazsak, szúnyogok, legyek; fel lett szolgálva a régi menü, a természet önkiszolgáló éttermet üzemeltetett. Ti pedig, kistragadozók, fürgék és élvetegek, birtokba vettétek a paradicsomi búvóhelyeket, újakat és régieket, Mandzsúriától az Urálig és még tovább, Karéliáig, telefialtátok az odúkat, a föld felett, a föld alatt, s azt hittétek, most már mindörökre minden megint a régi kerékvágásban halad.

Hitte a nyavalya, az erdőben nem is volt kerék, nemhogy kerékvágás, annál inkább kiszúrt velünk már akkor is a napjárás; abból ered a széljárás, nem? Ma is milyen? Hiába érzem én messziről a zsákmány szagát, ha az én illatom orrába száll minden nyúlnak, pocoknak, siketfajdnak! Ezzel szemben tele van csapdával a tajga, nincs olyan tereptárgy, ami ne valami kelepcebe csalna. És erre sütt az isten napja!

Mindennek ára van, ti meg úgy tettetek, mint akinek a számlája rendben van, rendezve van, mint aki mindent előre fizetett. Hogy képzeltek, mire néztétek a napot? Egy repülő kályha, egy magától égő máglya, ami önként és dalolva lo-

bog? Lobog és ropog mindenkiért az idők végezetéig? Ingyen és bérmentve, végestelen-végig? És mit gondoltok, mi röpíti az égre, mi tartja a pályán? És hogyan lesz úrrá éjszaka a saját hiányán? A fény fenntartása nem kerül semmibe? Mindenkinek alanyi jogon jár a nap melege? Hohó, barátom, ne légy ily mohó, a látszatnak ne dőlj be; hogy van, aki csak kap és semmit sem ad, hogy a világ mehet így előre! Azért mondom, mondod ilyenkor, amikor ideérsz az érvelésben, hogy te is értsd, azért mondom így, hogy neked is világos legyen: a világ múltában is van, fogyásban, nem csak telésben, nem csak növésben, és akire a múltás árnyéka vetül, az nyakig ül a fenyegetésben. Még maga a nap, az égi tűz is ilyen, az sem áll, az sincs állandó helyen, hol fent, hol lent; halad veszélyesen, át a veszélyeken. Mi lesz, ha a Tejút is befagy, és jéggé dermed a nap, vagy előterem egy hős, egy újabb égre lövöldözős, és kioltja az égi fáklyát?

Mi lesz, mi lesz? Mi mit tehetünk ez ellen? Mi, akiből úgysis gerezna lesz? Alig pár évet élhetünk, és akkor is csak éhezünk. Mi sötétben is látunk, nekünk nem lesz hiányunk. Ha megengeded, mi várunk. Most én is várok reggelig, de látod, a zsákmány elszőkik.

Ezt nem várhatja meg a világ, nem nézheti tétlenül, hogy elvegyék tőle világosságát, melege forrását: fényvédelem, napvédelem, ez a dolga mindenkinek! Senki úgy meg ne nőhessen, hogy egy napot lelőhessen! Ne lehessen akkora hős, ne lehessen olyan erős! Húzzuk össze magunkat, fogjuk vissza társunkat, érzjük be a kevéssel, a mindennap evéssel, és ha szükség van ránk, ne féltsük az irhánk, gyorsak vagyunk, gyorsan halunk, abból, amit vételeztünk, valamennyit letörlesztünk, kicsi fény, kicsi hő a közösbe vihető, az élet fényvető, fényvisszatérítő; aki adja, visszakapja, visszaszívja sugarát, visszanyeli melegét az ég, de meg nem tartja, beforgatja, be a családi vállalatba, állandóan fialtatja, mert ő az élet apja, az élet napja.

Mindig erre fordítod a szót, a forgásra, a körre, ami nyitott, mégis bezárul, ami a napot használja forrásul, a nap mint tőkealap, ez a kedvenc fordulatod, szakszavad, a nap az örök visszatérő, a mindennél többet érő, amiből a többlet fakad. Itt akad el az ész, az én eszem, és nem elég, hogy nem eszem, itt rendre ugrik egyet az eszmeftuttatás, mint tú a lemezen, mondván, hogy ami a nap az égen, az a cár a földön: áldás.

Meredek váltás, azért mondod így, hogy én is értsem: a nap hevét, a cár nevét dicséri minden élő; a nappal kelünk, a cárral merünk, merünk több lenni önmagunknál. Nem is kell hozzá inni, csak hinni benne, hinni, oly sokra vinni, amiről mi, kisragadozók, nem is álmodhatunk már: akkora dicsőség vár, amitől a magunkfajta a bőréből csakugyan kiugrabugrál. Egy lord kancellár nyaka köré kulcsolódni, jó mi? Lehetsz bármi: egy kanonok fején csuklya, egy spanyol infánsnő muffja! Hát miért ne várná el a cár, hogy magunkat adjuk, a legjavunkat, ha az ő jóvoltából van esélye kijönni belőlünk a maximumnak? A cár is keleten kel, nyugaton nyugszik, de csak akkor nyugszik el, akkor tér nyugton nyugovóra, akkor lesz szüksége a belőletek készült selymes takaróra, folytatod az okfejtést, akkor tér vissza a nyugalma, ha ti kelletek, ha sikerült jó áron elkelnetek: akár minden negyedik rubel a büdzsében, vagy ötödik, jöhet tőletek.

Neki kétféle zsákmánya van, vetem közbe loholás közben, a rubel meg a terület. A cár, jól tudom a leckét?, északi nap: inkább esőzik ezüstöt, mint aranyat. Ő a főkereskedő, ő a birodalomban az első kalmár, hozzá csapódik útközben minden illeték, adó, vám, tized, neki duzzad a kincstár.

Minden prémvadász érte emel rátok kezét, neki passzol tovább titeket, és a cár rendszerint elégedett, bejön a számítása. Mire értékesültök, többszöröződik a felvásárlás ára, egy rubelből öt is lehet, ezerből ötezer lehet, bár sosem elég belőletek. Ezüstpénz helyett, amiből nem sokat veret, ti vagytok a valutája, ti meg a marhák, a hétszer cserzett marhabőr. Az ezüstöt nem utálja, csak kevés a lelőhely, a bánya, szűkös az ezüstkeret, így aztán amit kivihet, lehetőleg ezüstre váltja.

Sok ezüstöt eszik sok-sok katonája, vágom rá, főleg a tisztje; sok a külföldi közte, skót, francia, osztrák, dán vagy litván, üldözött protestánsok, hétpróbás harcosok: azoknak dupla zsold jár.

Ezért is kell nektek hasznot hoznotok, az okfejtést most erre fordítod, még hozzá busásat, mert fegyvert is vennie kell a sok-sok katonának, lőfegyvert, hollandit, németet, tusásat. Fel kell zárkóztatni a sereget, hogy legyűrje a svédeket, szétverje a lengyeleket, ki kell tolni a határt északon, szabad kilátást szeretne a balti tengerablakon, meg szívesen rákönyökölné a Krímre, hogy szemmel tart hassa Konstantinápolyt.

Itt nem csapsz le a kínálkozó rímre és nem részletezed, milyen viszonyt ápol törökkel-tatárral, csak annyit jegyzel meg: Majd ha lesz ember, aki egy rendes tengeri hajót a cárnak összeácsol, akkor nem megszabadulni fog a temérdek árbofcától, nem Angliának ad el hajókötelet és rengeteg tilott kendert, valamint hajótest-szigetelőnek tengernyi kátrányt, hanem saját flottája szántja a Fekete-tengert és vízen sem szenved többé katonai hátrányt.

Én ezt nem nagyon tudom hová tenni, a mi személyes revírünk ehhez a tengeri viszonylathoz képest egy négyzethüvelyknyi. Egyébként jól beosztjuk egymás közt a tajgát, egyetlen kisragadozó sem igyekszik megsokszorozni a birodalmát. Talán ezért is maradtunk ilyen szépek, ilyen jelentéktelenek, s épp ezzel támasztunk szükségletet, túlzót. Ilyen, mint mi, a jelek szerint az emberek közt kevés van. Vagy aki van, az nem látszik. Ott vagyokban, területben, satöbbiben állandó növés van. És valami mindig hibádzik. Ezt is tőled tudom.

Megvan mindene a cári napnak, fénye, ereje, feleled erre, csak a fogatkozás nem kenyere. Ahová egyszer besüt, bevilágít, onnan soha nem tágit, csak a kereteken, csak a határokon, azokon mindig: Kazanytól Asztrahánig, Kijevtől Minszkig. Hiába intik, hiába szorítják vissza részlegesen, összeszedi özönnyi sugarát, valamennyit belőle kibocsát, pár tízezer katonát, és már ott van újra odaát végzetesen. A hódítás italát nem unja, odatölti magát, odatolja, ő a harmadik Róma, Augustus egyenes folytatója, Bizánc jogos utódja, a romlás gátja; a vak is látja, mi a jele, a sas, naná!, a nap madara. Van két feje, van arany jogara, országalmája, nem is egy koronája, ez ám a pálya!, keletre lecsap, nyugatnak beint, itt is van, ott is van, a szárnya kiterjed, egyre feljebb és feljebb, őriz és védelmez, elragad és elvesz – de mi, figyelmeztetsz, el ne szalasszuk, ki ne hagyjuk, mert az égbe felvisz, a nagyok közé felvesz!

Hát nem tudom, végül is mi jobb, melyik jelmez: élve aranykalitkába téve menni Iszfahánba, a sáh udvarába, vagy tízezer írha egyikének lenni és követajándékként megérkezni a bécsi Burgba? Vagy akkora révbé érés-e, hogy a tajga fia (én, én, én!) háromszáznegyvenedmagával egy palást bélése, egy királyi palásté, történetesen a francia vagy az angol királyé, a házasodás bajnokáé? Vagy úgy jutok a csúcsra (én, én, én!), ha megörökítenek, és a szintén keletről importált fatáblán egyszálször ecsettel festve fénylek egy

bruges-i menyegzőn vagy kézfogón, ahol a vőlegényen (a férjen?) lógva a menyasszonyt gyászolom? Nem tudom. Vagy inkább nyakba vetve simulok félig egy női felsőtestre, szépre, fiatalra, tökéletesre, esetleg panyókaformán egy aktot övezek, teltet, érzékít, egészségeset? Vagy földi karrierem netovábbja egy főrabbi fővege, egy hercegnő boája?

Igenis, érzem úgy, okítasz, hogy nem éltem hiába, mert az nem élet, hogy valaki egy gombaette üregben lakik, egy farönkben, nyáron undorító egeret zabál, télen bogyókon teng, a méteres hó alá búvik. Az ilyen örüljön, ha lelővik, ha csapdába téved! Jó, legyen tompított hegyű a nyíl, és csapófa üsse azonnal agyon, ne fogja vas, ha odacsalja a csalétek, hadd mondjon búcsút mihamarabb a teste melegének. Most egy dicsének következne, mondod, apoteózisa annak, hogyan emelkedik fel a lélek, egy prémhordozóé, a magasabb szférákba. Igen, az állati tudat. Nem úgy, mint a tavaszi hólé, nem, nem oszlik el, nem szívja fel a világpára, nem viszi el, nem ejti vissza cseppenként a szülőtajgára. Nem, ez emelkedik, egyre feljebb, szinte szárnya nő, mondod, szinte szárnyal!, és mitől?, attól a tudattól, hogy nem azonos azzal a nyomorú árnyal, aki volt, azzal a kisragadozóval, aki még kisebb préda után loholt, nem azonos a minimalitással, ami rutinszerűen jutott neki, az animalitással, ami a létben kiúttalan keringeti, hanem minden egyes szárnycsapással jobban azonos a szabadsággal, hallod?, azzal, hogy ára van!, ára!, az viszi egyre feljebb, hogy kitörhet innen valahára, az életen túl értelmet nyerhet, ez húzza egyre feljebb, hogy az árnak nincs határa, hogy szükség van rá, rá van szükség!

Ez ökörség, mondom.

Te (te, te) nem hallod, hogy repes, pirítasz rám, az állati tudat, nem hallod, a szíve hogyan verdes, mert te (te, te) nem hiszel!, de neki, az ő fülének, a tudat szívének, az állati elmének ez a legszebb ének, ha végre duruzsolnak a szirének, hogy vége ennek a vegetatív izének, a testi kényszerűségnek, a tucatlétnek; tárgyasulhat végre, értékesülhet a piacon! Nincs ennél mennyeibb érzés, nincs nagyobb jutalom; saját szívverését hallja, a piac érverését: elsülni!, ezt dobogja, értékesülni!, ezt kopogja, felszökni!, ezt dübörgi, jó magasra!, ezt üvölti. Te vagy az árak napja, az árak cárja, hozsánna néked, prémek királya, ezt hallja, királyok prémje, szőrmék császára, minden a te jöttödöt várja, Peking, Buhara, Lipcse, Prága – Párizs, London se várjon hiába!

Ezért jön ide, Szibériába a cár?, kérdezem, illetve, a cár képe, illetve, a cár képe sem, az se nagyon, a cári érme, a cár ezüstje, nem, abból amúgy is kevés van, tessék megtermelni, hogy legyen!, ugye, ez a mi dolgunk?, kérdezem.

Hogyne, feleled, ti csak nyerhettek ezen az üzleten, világgá mehettek, híresek lehettek, világpolitikai tényezők, mi több, világkereskedelmi egyenértékek lehettek, az ezüst helyébe léphettek, ott prémhettek, prémhedezhettek a világ fején és nyakán, a világ hátán és ágyékhajlatán, egymásnak köszöngethettek, egymásra csilloghattok, kacsingathattok azzal a lyukkal a szemetek helyén, csóválhatjátok a levágott farkatok, integethettek vele, helló coboly, helló hermelin, helló nyest, helló nyuszt, helló menyét! Ti persze nem tudjátok, nem is kell tudnotok, milyen pontosan jelzitek mindenkinek a helyét, és főleg azét, azokét, aki nem bújhat beléd, belétek, nem ölthet magára titeket, törvény tiltja neki, királyi rendelet. Ti se vagytok egyformák, hát még az emberek!

Ezért küld ide, kérdezem megint, Szibériába, szolgáló népeket maga helyett a cár, hogy prémben borítsa Nyugatot-Keletet, mert azok nem ismernék fel egymást, nem tudnák

hányadán állnak a másikkal? Hát hol élnek ezek, miféle jelzés nélküli, kaotikus vadonban, hogy nekünk kell elmondanunk nekik, hogy ők kicsodák, milyenek vagy milyenek legyenek, vagy hogy a világban, az ő világukban a helyük hol van?! Ezért jönnek ide a cár kozákjai, ezért ez a nagy kozákjárás, ez a folyamatos határbejárás, ezért fordul felénk tüntető figyelemmel a cár, a föld egytizedének napja, mert a fejlett Nyugat magától nem lát az orránál tovább? Hát mi a Nyugat, a világ vakja? És mi, prémek, a vak botja?

Erre kitörsz, hülye vagyok, ordítod, és az is maradok! nem értem az áldozatot, az áthozatot, az átforgatott érték lényegét, állat vagyok, bömbölöd, és az is maradok, leragadt kisragadozó, aki a saját bűzét szereti szagolni, aki a bűzmirigyével próbálja felhőbe burkolni a napot, a bűdöset mondja illatozónak, az illatot tartja orrfacsarónak, az ilyen soha nem fog az érzékiből kibúzózni, soha nem ugorja meg a nagy szaltó mortálét, hogy annak lássa, ami, aranynak!, a szőrét, a lenyúzottat.

Szóval ezért jönnek a prémvadászok, mondom inkább, mint kérdezem, miután kivágta utolsó adudat, az aranyat, szóval ezért jönnek telente, kezükben faráma, hogy ráhúzzák a kifordított bőrt, az irhánkat, hogy rávegyék a száradásra, és utóbb megtördelve, megpuhítva vigyék tavasszal leadásra. Az alantas hústestet pedig miután felszelelik, nagyobb csapdába teszik, medvecsalinak, farkascsalinak. Falkában jönnek a prémvadászok, már vagy száz éve jönnek. Flintával lődöznek, kutyákkal üldöznek, azután csapdázanak, azután töröznek. Ha igazak a számítások, sose igazak, mindent túlbecsülnek, de ha az adatokat alsó hangon adják, akkor is leadtak száz év alatt vagy hétmillió coboly gereznát. Száz éve a cár birodalmát ennél nem sokkal többen lakták. Őket is pusztítják járványok, háborúk, mégis valahogy többen lesznek. A cobolyok meg lassacskán kivesznek.

Mi ez az önsajnálát, torkolsz le ezen a ponton, az ember nem állat! Bár részese a fajok versenyének, élharcosa is az együttműködésnek. Ha akarjátok, máris épít belőletek egy katedrális! Szőrmeszékesegyház! Hát ez se jó nektek? Ott lehettek a falon. A gerezna passiója. Hát ez sem elég tiszteletnek? Ti ellene vagytok minden kegyeletnek, minden kultúrának, minden értelmes keretnek? Veletek nem érdemes kezdeni, veletek csak végezni lehet!

Lehet, mondom erre halkan, lehet. Mi az ember, erre sincs felelet. Arra sincs, hogy mért vesz minket, mért visz minket, nap küldötte, cár szolgálja, mért ad értünk üveggolyót, cserépbogyót, gombot, pitykét, csupa bizsu csecsebecsét, azonkívül égetett szeszt, mikor erre nincs is szükség? Simán elvehetne minket tőlük, őslakóktól, evenkiktől, jakutoktól, mint ahogy mást elvesz tőlük, feleséget, gyereket, akit csak túsul vehet.

Üveggolyót, cserépbogyót cseretárgynak, ezt csupáncsak?!, csapsz le rögtön, akkorát szól, mint egy rönkfa, mint egy rám csapódó csapda. Hát a kiskés, hát a nagykés, hát a fejsze, hát a bogrács?! Civilizációs ugrás! Mert a prémet eleinte ingyen adták, úgy ám, a mi őslakóink önként, sőt kacagva adták! Pénzt ezek még sose láttak, rátok sem igen vadásztak, a fáról épphogy csak lemásztak, rénszarvas göncökben jártak. Szépen kértük, lőjenek, gyérítsenek titeket, sokan vagytok, szaporodtok, ezzel a nagy Természetnek is csak besegítenek. De hát vadászok ezek? Sose lőttek eleget. Hiába a csecsebecse, mást is kellett nekik adni, nyomatékot a kérésnek: néhányat le kellett fogni.

Egy év, kettő, három, fakunyhóba zárom: mit akarnak?, kapnak enni! – tessék a prémet letenni, a megszábot mennyiséget, a megadott napon. Vagy ha nem: a feleséget, a gyereket eladom, néhányukat el kell adni!, a rabszolgapiacon. Így volt, igaz? Ha a főnök az a zálog,

ötször annyiért kiváltod, amennyi az éves beszolgáltatásod, bigyó mellé kapsz egy bádóg étkészletet, ráadásnak egy varrótűt, amivel a rongyaidat fércelheted. Így volt, igaz?

Mér?, a mongol tűt se adott, csak behajtotta a jaszakot, így hívták a húségadót; tőlük vettük, na de hogy felfejlesztettük! Hú, ezek a tajgalakók! Csenevészek és sötétek. Mihez voltak ezek húék? A teremtés kezdetéhez. Az életet átaludták, vérfertőztek, nem dolgoztak, azt se tudták, mi az érték: ez komoly?, a coboly? Nem volt mese, megtanulták! Nem megtanulni, az lett volna vétek. Amint a cár alá betértek, beveztek a világ áramába, be a pravoszláv irgalomba, a mi erkölcsi rendszerünkbe, ahol senki sem goromba, túszt is csak akkor öltünk, ha a prém-adó késett, bekapcsolódtak az árucsereforgalomba, előre léptek vagy hétezer évet, nem ezt hívjuk haladásnak?

De ha lázadsz, mondtad nekik, mondod nekik, itt vannak a tűzgyegek, de ha nem hozod a szőrmét, a negyvenes füzéretet, amikért én lovat veszek, házat veszek, földet veszek, hát én közétek lövötek! Legjobb az „agyinyecék”, mondtad nekik, mondod nekik, a feketék, a selymesek, szőrük tömött, egyediek, azok a cár védencei, Európa kedvencei, azok a nagy üzletek, a világnagy üzletek, csilivili cserépbogyót adok értük hetvenet. Ezt is mondd, azt is mondod, én meg várom, lesz-e reggel, eljön-e, lesz-e zsákmány, milyen áron, kiold-e a pecekállvány, ha a csalit birizgálom, kiold, persze, vagy a hurok rándul össze, kapja el a torokfoltom, felcsapódom, rántóhurok, és egy ágon himbálózom, bim, bam, bim, bam; ilyet rengeteget láttam, távozást a fuldoklásban, nem éppen a mennyek fele.

Menjél vele, te hitetlen, te elidegeníthetetlen, te tárgyasulni képtelen, menjél vele a pokolba, ha az vár minden cobolyra! Bim, bam. Neked aztán festhetek prémmel bélelt egeket, uralkodó vállakat, milliomos fejeket, hamvas női testeket, átlényegült életet, dicső terméklétet, olthatatlan szőrmeszomjjal élő istennépet, *crème de la crème*-et! Te ezt mind nem érted, te nem értesz semmit. Az ég neked zárva, csökött! Harangozz a semmi fölött, az a tied, az a csapda, az az örök!

Jakub könyvei

Köjjetek erre a tűzre

Frank varsói híveit szabadlábban hallgatják ki; az egész csapat nevében Jeruchim, azaz Jędrzej Dembowski beszél magabiztosan és terjengősen, valamint a fiatalabbik Wołowski, Jan. Mindketten jiddisül tesznek vallomást, de Moliwda ezúttal csak segédtolmács. Leül hát az asztalhoz, előtte toll és papír. Valami Bielski fordít, egész ügyesen. Moliwdának sikerült odasúgnia nekik, hogy általánosságokban beszéljenek, udvariasan és kedvesen.

Ők azonban egyre jobban belemerülnek a részletekbe. Amikor beszélni kezdenek a Jakub által, úgymond, úton-útfélen tett csodákról, Moliwda elhallgat, az ajkába harap, és leereszti tekintetét a tiszta papírlapra, amelynek látványa megnyugtatja. Miért csinálják?

Moliwda érzi, ahogy a bíróság kezdetben jóindulatú hozzáállása megváltozik, az inkvizítorok teste megfeszül, és a kis beszélgetésből igazi tárgyalás lesz, a hangok mélyülnek, a bíróság kérdései egyre kíváncsibbak és gyanakvóbbak, a vádlottak idegesen sugdolóznak, a titkár pedig nézegeti az agendát, vagyis úgy tűnik – esik pánikba Moliwda –, új időpontot adnak, nincs vége egykettőre az ügynek, ahogy hitték.

S önkéntelenül kicsit odébb tolja tőlük a székét, a kályha felé. Szinte oldalt ül.

Szlomo, azaz Franciszek Wołowski, a kereskedő és kicsit talán kalandor, aki egyaránt remekül bánik az emberekkel és a pénzzel, egyszerre úgy áll a bíróság előtt, mint egy kisfiú, remeg az alsó ajka, mindjárt elsírja magát. Jeruchim viszont játssza a magabiztos, nyílt, egyszerű embert, pedig nem ilyen, Moliwda tudja jól. Elmondja, hogyan szoktak imádkozni, mire a bíróság kéri, énekeljék el azt a titokzatos dalt, amelynek tartalmát nem akarják vagy nem tudják elmagyarázni. Bizonytalanul néznek egymásra, összesúgnak, egyértelmű, hogy titkolni próbálnak valamit. Közbeszól Matuszewski, valahogy sápadt, mintha már kimondták volna rá a halálos ítéletet. Ő lesz a kórus karnagya, felemeli a kezét, és rövid sugdosás után énekelni kezdik az *Igulét* a varsói konzisztórium bíróság előtt, mint a nebulók, éretlen fiúk. A helyzet minden komolysága ellenére még bele is feledkeznek az éneklésbe. Moliwda lesüti a szemét.

Annyiszor hallotta ezt az éneket, néha be is kapcsolódott, igaz, de most, a püspöki bíróság fűtött termében, ahol a dohszag küzd a kályhák égésterének

A 18. századi Lengyelországban, Törökországban és Nyugat-Európában játszódo, eredetileg 2014-ben napvilágot látott Tokarczuk-regény hőse, Jakub Lejbowicz Frank a könyv legtöbb szereplőjéhez hasonlóan történelmi személy. A karizmatikus zsidó „próféta” Talmud-ellenes mozgalmában előbb a kabbalát próbálta összeegyeztetni a kereszténységgel, majd híveivel együtt áttért a katolikus hitre. A regény magyar fordítása megjelenés előtt áll a Vince Kiadónál – *A ford.*

tisztítására szolgáló lúg szagával, ahol éjszaka jéglevelek és -ágak finom füzérét rajzolta az ablaküvegekre a fagy, abszurdnak hatnak az *Igule* szavai, nem stimmel semmi. Moliwdának Łowiczban, a legmagasabb egyházi hivatalban, Lengyelország prímása mellett van állása, sikerült neki, hazatért az övéihez, minden bűnére fátylat borítottak, és újra befogadták a tiszteletre méltó emberek közé, miért is érdekelnék ennek a dalnak a szavai, értette-e valaha is igazán őket?

Míg a vádlottak kimennek, elvonulnak a bekísért Jakub mellett. Mindenki a falhoz húzódik, és elsápad. Jakub ünneplőruhát visel: a magas sapkáját, galléros kabátját. Mintha egy királyt vezetnének be. De furcsán merev az arca. Wołowskira néz, aki elsírja magát, és azt mondja héberül:

– Köpjetek erre a tűzre.

Kérdések óceánja, amely a legerősebb hajót is elsüllyeszti

Moliwdának tolmácsolnia kell. Sikerült bejutnia ide Załuski püspök protekciójával. Most a szalagot nézi, amivel új köntöse szárnyait beszegték. Új ruhát vett fel, de most látja, túl hivalkodó, túl elegáns. Már bánja.

A bizottság már várakozik – három papból és két világi titkárból áll. A folyosóra nyíló ajtónál fegyveresek is állnak. Micsoda pompa, gondolja magában Moliwda. Az ember azt hinné, valami nagy trónbitorlót hallgatnak ki. A főszerepet betöltő egyházi bírón kívül jelen van Szembek atya gnieźnói kanonok, bizonyos Pruchnicki, konzisztóriumai írnok és Śliwicki atya jezsuita inkvizitor. Sugdolóznak, de Moliwda nem hallja, mit mondanak.

Végül nyílik az ajtó, és az örök bevezetik Jakubot. Moliwdának elég egy odavetett pillantás, hogy melegség öntse el. Jakub valahogy megváltozott, mintha fel lenne püffedve, fáradt, megnyúlt az arca. Talán verték? Moliwdának hirtelen sebesen verni kezd a szíve, mintha futott volna, torka kiszárad, keze remeg. Jakub nem néz senkire. Az előkészített gondolatok és egész fordulatok, amelyekkel fedezni kívánta Jakub ostobaságait, semmivé foszlanak. Diszkréten beletörli izzadt kezét a köntöse szárnyába, már érzi az izzadságot a hónaljában. Igen, biztos verték. Jakub a szeme sarkából, komoran néz mindenkit. Végre találkozik a tekintetük, és Moliwda minden erejével kényszeríti magát, hogy lassan hunyorítson, jelezve Jakubnak, hogy nyugodjon meg, minden rendben lesz.

Miután felolvassák a hivatalos bevezetőt és a kihallgatás célját, elhangzik az első kérdés, és Moliwda törökre fordítja. Szó szerint, semmit sem tesz hozzá vagy vesz el belőle. Megkérdezik Jakubtól, hol született, hol nevelkedett, hol lakott életében. Érdekli őket a felesége, a gyermekei száma, valamint az anyagi javai és a vagyoni helyzete.

Jakub nem akar leülni, állva beszél. Mély, bár halk hangja, de dallamos török beszéde is nagy hatást gyakorol a kihallgatókra. Mi köze van ennek az embernek hozzájuk? – gondolja Moliwda. Mondatról mondatra fordítja Jakub választát. Jakub azt mondja, a podóliai Korolówkában született, majd Csernovicban lakott, ahol apja rabbi volt. Sokszor költöztek, Bukarestbe és más havasalföldi városokba. Felesége, gyermekei vannak.

– Miről ismerték fel azokat, akik keresztény hitre akartak térni?

Jakub a plafont bámulja, majd felsóhajt. Hallgat. Kéri Moliwdát, ismétlje meg a kérdést, de most sem válaszol. Végül Moliwdára siklik a tekintete, s szinte neki mondja. Moliwda igyekszik uralkodni arca minden kis rezdülésén.

– A jel, amiről felismerem az igazhitűeket, hogy fényt látok a fejük fölött. Nem mindenkinél van.

Moliwda fordítja:

– A jel, amiről, ahogy Jézus Urunk ígérte, felismerem azokat, akik őszintén csatlakoznak az Ő hitéhez, egy gyertyaláng formájú fény, amit a fejük fölött látok.

A bíróság magyarázatot kér: kinél van fény, és kinél nincs?

Jakub vonakodva beszél, egy említett névvel kapcsolatban habozik, de Moliwda folyékonyan fordítja: ami a zsidók némelyikét illeti, Jakub akkor is elutasította őket, ha mindent elkövettek, hogy befogadja őket a hitbe, ha temérdek pénzt ígértek, mivel nem látta fölöttük a fényt. Lényegében már tudta, ki őszinte, és kinek homályosak a szándékai.

Most első lengyelországi tartózkodása részleteiről faggatják. Amikor túlságosan általánosságokban beszél, rákérdeznek a helységek nevére, a házigazdákra, akik vendégül látták. Sokáig tart, megvárják, amíg a titkárok mindent feljegyeznek. Jakubot megtöri a bürokratikus eljárás, kér egy széket, és leül.

Moliwda fordítja a beszámolót az eseményekről, amelyekben néha maga is részt vett, de most nem szívesen vallaná be; erre különben semmi szükség, senki sem kérdezi. Magában imádkozik csak, nehogy Jakub valahogy kikotyogja; amikor Frank Nikápolyról és Gyurgyevóról beszél, egy szóval sem említi Moliwdát, rá sem néz. A bíróság joggal hiheti, hogy nem is ismerik egymást, csak nemrég, Lembergben ismerkedtek meg, ugyancsak egy tolmácsolás alkalmával, ahogy Moliwda a nyilatkozatában írta.

Most rövid szünetet rendelnek el, mialatt vizet és bögréket hoznak be. A kérdező is változik, most a jezsuitán a sor.

– Hisz-e a vádlott a Szentháromság Istenében? Abban, hogy egyetlen három személyben? Hisz-e Jézus Krisztusban, az Igaz Istenben és Emberben, a Szentírásban jelen lévő Messiásban, Szent Atanáz hitvallása szerint? Hajlandó-e megesküdni rá?

Odaadják Jakubnak latinul a *Credo* szövegét, Jakub nem tudja elolvasni, így hát Moliwda után ismétli, mondatról mondatra: Hiszek egy Istenben... Moliwda saját kútfőből hozzáteszi: teljes szívemmel. Most megparancsolják Jakubnak, hogy írja alá a *Credót* tartalmazó papírlapot.

Majd jön a következő kérdés:

– A Szentírás mely helyein próbálta megfejtetni a vádlott a Szentháromság titkát?

Újra kis, a többiek számára láthatatlan megállapodás jön létre a vádlott és a tolmács között. Moliwda egyszer megtanította ezt neki, Jakub jól emlékszik. És láthatólag hasznára vált a tanítás. Először a Genézis 1,26-ot nevezi meg: „Teremtsünk embert a mi képünkre és hasonlatosságunkra”, illetve a Genézis 18,3-at, ahol Ábrahám egyként beszél három férfihoz: „Jó Uram, ha kedves vagyok te előtted, kérlek, ne kerüld el a te szolgádat”. Majd áttér a Zsoltárokra, utal a 110.-re: „Monda az Úr az én uramnak: Ül az én jobbomon”. Aztán elveszti a fonalat, nála vannak a héber nyelvű könyvei, lapozgatja őket, de végül kijelenti, hogy fáradt, és időre lenne szüksége, hogy a megfelelő helyeket kikeresse.

Így hát felteszik neki a következő kérdést:

– Hol mondatik az Írásban, hogy a Messiás már eljött, s hogy ő a Szűz Máriától született Jézus Krisztus, ki 1727 éve keresztre feszítettetett?

Jakub sokáig hallgat, végül felszólítják, hogy válaszoljon. Azt mondja, annak idején, amikor tanította, világosság volt benne ezzel kapcsolatban. A keresztség után azonban elvesztette elméjének ezt a világosságát, s bizonyos dolgokat már nem kell tudnia, mert most a keresztény papok az ő és a többiek vezetői.

Moliwdát néha megdöbbeneti Jakub gyors reflexe. A válasz ennek ellenére tetszik a papoknak.

– Melyek azok a helyek a Szentírásban, amelyekből rájött és a többieknek bizonyította, hogy a Messiás, Jézus Krisztus az igaz Teremtő Isten, és egylényegű az Atyával?

Jakub a könyveit bogarássza, de nem találja a megfelelő passzust. Dörzsölgeti a homlokát, végül így szól:

– Ézsajás. „És annak nevét Immanuelnek nevezik.”

Śliwicki inkvizítor nem ereszti olyan könnyen. Tovább üti a vasat a Messiással kapcsolatban.

– Mit ért a vádlott Krisztus újbóli eljövételén? Hová jön el? Miképp kell ezt elképzelni? Mit jelent, hogy jön megítélni az élőket és holtakat? Igaz-e, hogy a vádlott azt állította, hogy Ő már a világon van valamilyen emberi testben, és váratlanul fog megmutatkozni, mint a villám?

Śliwicki hangja nyugodt, mintha hétköznapi, közönséges dolgokról beszélne, de Moliwda érzi, ahogy sűrűsödik a csend, és mindenki feszült figyelemmel várja, mit fog mondani Jakub. Miközben Jakubnak fordítja a jezsuita kérdését, közbeszúr egy aprócska szót: „Vigyázz!”

Jakub veszi az üzenetet, lassan, óvatosan beszél. Moliwda is lassan fordítja, megvárva, amíg amaz befejezi a mondatot, gondolatban többször is meghányva-vetve a szavakat.

– Sosem gondoltam, hogy a Messiás újra meg fog születni emberi testben a földön, és sosem tanítottam. Ahogy azt sem, hogy gazdag királyként fog eljönni, aki ítélkezik az emberek között. Amikor azt mondtam, hogy ott rejtőzik a világban, úgy értettem, hogy a kenyér és a bor formájában van jelen. Annak idején a podhajcei templomban született meg bennem, valahol mélyen, a felismerés.

Moliwda kifújja a levegőt, de úgy, hogy senki ne vegye észre. Érzi, a köntöse alá vett könnyű, elegáns zsupán a hóna alatt és a hátán csupa víz.

Most Szembek atya szól közbe:

– Ismeri a vádlott az Újszövetséget? Ha igen, milyen nyelven?

Jakub azt mondja, nem, sosem olvasta. Csak Lembergben meg itt, Varsóban olvasott valamicskét Lukács evangéliumából.

Szembek atya érdeklődik, miért viselt turbánt és járt mecsetekben. Miért kapott olyan fermánt a Portától, amely lehetővé teszi a letelepedést, mintha új mohamedán lenne? Igaz-e, hogy áttért az iszlámra?

Moliwdát ájulás környékezi; tehát mindenről pontosan tudnak. Ostoba lett volna, ha nem számít rá.

Jakub rögtön válaszol, amint megérti a kérdést. Ezt mondja Moliwda szájával:

– Ha úgy gondoltam volna, hogy Mohamed hite a legjobb, nem fordulok a katolikus hithez.

S Moliwda fordítja tovább, hogy a talmudista zsidók felbujtották ellene a Portát, kenőpénzt osztogattak, hogy a törökök letartóztassák.

– Üldöztetvén, kénytelen voltam felvenni ezt a vallást, de csak színleg, a szívemben egy percig sem tartottam igaznak ezt a hitet.

– S miért írja a szultánnak címzett kérvényében, hogy szegény és üldözött, miközben, ahogy mondja, módos volt, háza volt szőlővel és egyéb földjei?

A kérdező hangján érezni a diadalt: lám, hazugságon kapta rajta a vádlottat. Jakub azonban semmi rosszat nem lát a dologban. Hanyagul azt válaszolja, hogy Gyurgyevó kormányzója, egy török utasította erre, látva, hogy így pénzhez lehet jutni. Mi ezzel a baj? – ez cseng ki Jakub szavaiból.

Szembek atya a papirosai közt turkál. Úgy látszik, valami érdekeset talál bennük, mert kitör belőle, mielőtt a jezsuita visszatérne a kérdéseire:

– Egy kihallgatott, bizonyos Nachman, most Piotr Jakubowski, azt állította, hogy Szalonikiben megmutatta neki az Antikrisztust. Hitt benne?

Jakub Moliwda szájával azt feleli:

– Nem, soha nem hittem. Mindenki mondta, hogy ő az Antikrisztus, én is így meséltem mint érdekességet.

A jezsuita visszatér a tárgyra:

– Beszél-e a közeli Végítéletről? Honnan veszi?

Moliwda hallja:

– Igen, már közel az Ítélet, ez a meggyőződés a keresztény Írásban található, bár nem tudjuk, mikor következik el, de közeledik.

És fordítja:

– A többieket buzdítva Hóseás 3 szavait idéztem. Elmondtam, annyi éven át nem volt nekünk, zsidóknak papunk és oltárunk, s most mi, Izráel fiai megtérünk az Úristenhez, és keressük a hit által ezt a Messiást, Dávid fiát. A keresztény hitet felvéve immár vannak papjaink és oltáraink, ezért e szerint a próféta szerint ezek már minden bizonnyal a végső napok.

– Tudta-e, hogy néhány tanítványa messiásnak tartja? Igaz-e, hogy széken ülve, kávézva és pipázva hagyta, hogy a többiek sírva és énekelve imádják? Hogy maga mondta: „Az én szent Atyám”? Miért hagyta és nem tiltotta meg, hogy a tanítványai szent Atyának és Úrnak szólítsák?

Sliwicki atya egyre agresszívabbá válik, pedig fel sem emeli a hangját; olyan hangnemben kérdez, mintha mindjárt lerántaná a leplet, és a világ elé tárna valamilyen rettenetes igazságot, így a teremben egyre nő a feszültség. Most azt kérdezi, miért választott magának Jakub tizenkét tanítványt. Jakub magyarázza, hogy nem is tizenketten voltak, hanem tizennégyen, csak ketten elhunytak.

– S miért az apostolok neveit választották valamennyien maguknak? Mintha Frank lenne a mi Urunk, a Megváltó helyén?

Jakub tagadja, szó sincs erről, olyan nevet választottak, amelyet akartak. Azonkívül Franciszek is van közöttük.

– Isten ments! – fordítja a verejtékező Moliwda. – Csak nem ismerik a keresztény neveket. Egyébként van két Franciszek.

– Tudja-e, hogy néhány tanítványa fényt látott a feje fölött? Mit tud erről?

Jakub azt mondja, most hallja először, ő sem tudja, miről van szó.

Most újra Szembek atya kérdez:

– Megjósolta-e lanckoruñi és kopyczyñcei bebörtönöztetését, a felesége Podóliába érkezését, Piotr Jakubowski gyermekének halálát, továbbá két személy halálát Eliasz Wołowski családjából, mi több, e helyt történt letartóztatását, ahogy korábbi kihallgatásokon tanúk vallották?

Jakub igyekszik kisebbiteni magát, jut eszébe Moliwdának, mintha hirtelen rájött volna, hogy túl sok, túlságosan felhívja magára a figyelmet. S most játszik – ahogy korábban játszotta az erőset, uraskodott, most új szerepet vesz fel, észrevétlenül és a világ legtermészetesebb módján jelentéktelen vádlott lesz belőle –, udvarias, engedelmes, együttműködő, fogak és karmok nélkül, mint egy kisbárány. Ismeri annyira Jakubot, hogy tudja, élesebb az esze, mint ezeknek együttvéve, holott ostobának tartják, ahogy korábban a zsidók is annak tartották, ő pedig valamilyen különös örömét lelte abban, hogy a kicsiségbe rejtőzzön, az együgyű ember gúnyájába bújjon. Mikor mondta, hogy alig tud olvasni?

Moliwda szinte szó szerint fordítja a válaszát:

– Igen, lanckoruñi letartóztatásomat megjósoltam, a kopyczyñceit viszont nem. Ami a feleségemet illeti, csupán kiszámoltam, mennyi idő kell a futárnak, hogy odaérjen, mennyi az összecsomagolásra és az utazásra, és eltaláltam, hogy szerdán érkezik. Jakubowski gyermeke eleve gyengén és betegen született. Arra, hogy a Wołowski–Rohatyński családban bárki halálát megjósoltam volna, nem emlékszem. Nagy család, folyton meghal valaki. Valóban igaz, hogy egy könyv fölött imádkoztam, és egyszer csak fennhangon azt mondtam: két hét múlva. Nem tudom, miért mondtam; akik hallották, rögtön a bernardinusoknál való fogva tartással magyarázták. Bevallom továbbá, ha olyan ember jövetelét vártam, aki őszintén kereste a hitet, akkor az orrom jobb oldala viszkedett, ha pedig olyan emberét, aki nem őszintén, akkor a bal – így éreztem meg előre.

A tisztelt bizottság az orra alatt mosolyog: Szembek atya, Pruchnacki atya, a titkár, az egyházi bíró. Egyedül a jezsuita nem, de – gondolja Moliwda – nekik köztudomásúlag nincs humorérzékük.

Utóbbi komolyan kérdezi:

– Ha betegként felkeresi valaki, miért végez rajta valamilyen bűbájt, ujjaival a homlokát érintve és varázsigéket suttogva? És mit ért bűbájon?

A bizottság tagjainak jókedve kicsit felbátorította Jakubot. Moliwda ezért sejti, hogy a kihallgatott mostantól kétfelé fog játszani: erősként és gyengéként, hogy semmi se legyen egyértelmű, mindenki úgy érezze, Jakub érvelése ellentmondásos és zavaros.

– Azt értem rajta, ha valaki rossz szemmel néz valakire. Mindenkiről, akinek szüksége volt rá, levettem ezt a bűbájt.

Erejét kisebbitendő, most megnevezi azokat, akik meghaltak:

– Kivéve a már megkeresztelkedett Werszeket, aki itt, Varsóban elhunyt, és reb Mordkét, azaz Mordechajt, aki még Lublinban. Rajtuk valahogy nem segített.

A vizsgálóbírók most áttérnek Iwaniére, nagyon érdeklí őket ez az időszak. Igaz-e, kérdezik, hogy Iwaniében elrendelte, hogy senkinek se legyen tulajdona, mindent oda kell adni közös használatra? Továbbá hogy ha többen vitatkoznak, és végül megegyeznek egy gondolatban, az Istentől való gondolat? Honnan vette ezeket az elképzeléseket?

Jakub fáradt, eltelt a délután, ő meg csak vizet ivott ebben a dohos, levegőtlen helyiségben; azt mondja, nem tudja, fogalma sincs. A homlokát törölgeti.

– Igaz-e, hogy megtiltotta, hogy keresztszülők és jámbor katolikusok nevelésébe adják a gyermekeket, s mindenkinek megparancsolta, hogy maradjanak együtt? Igaz ez? – olvassa egy lapról Szembek atya. Láthatólag pontos tanúvallomásaik vannak.

S folytatja:

– Igaz-e, hogy tanítványai Újszövetség-példányaikban a Jakub névvel helyettesítik Jézus nevét?

Jakub kurtán tagadja. Lehorgasztott fejjel áll. Elvesztette a magabiztosságát.

A kihallgatás végeztével Moliwda elköszön a váratlanul hűvös Śliwicki atyától és a hallgató Szembektől, elmegy Jakub mellett, rá sem néz.

Tudja, több kihallgatásra nem fogják meghívni, nem bíznak benne.

Kilép a fagyos varsói levegőre, a hideg, kegyetlen szél fellebbenti a köntösét, jól bebugyolálja hát magát, és elindul a Długa utca felé, de aztán rájön, nem mer elmenni Wołowskiékhoz, ezért sarkon fordul, és lassú léptekkel vonszolja magát kifelé a városból, a Három Kereszt-templom irányába. Itt csapja meg a bűntudat sötét, ragacsos hulláma; így hát nem marad más számára, mint betérni egy kis zsidó fogadóba és inni, hébertudásával kérkedve a kocsmárosnénak.

Reggel levelet kap a prímási hivatalból, hogy jelenjen meg délben. Egy vödör hideg vizet önt a fejére, ecetes vízzel öblöget. Az ablak elé áll, és imádkozni próbál, de úgy remeg az idegességtől, hogy nem találja magában a pontot, ahonnan úgy szokott felröppenni, mint az égbe dobott kavics. Most határozottan érzi a mennyezetet a feje fölött. Tudja, mi lesz, és azon töpreng, engedik-e, hogy távozzon. Pillantást vet kis poggyászára.

A prímás palotájában egy egyszerű pap fogadja Moliwdát, be sem mutatkozik, némán kíséri egy kis terembe, ahol mindössze egy asztal és két szék van, a falon pedig óriási kereszt lóg a sovány, megfeszített Krisztussal. A pap leül vele szemben, egyik kezét a másikra fekteti, és szelíden azt mondja, anélkül hogy konkrétan bárkihez intézné a szavait: a Moliwdának nevezett Antoni Kossakowski kegyelmes úr múltja jól ismert, különösen az a bizonyos, a havasalföldi hitehagyottak kolóniájában töltött eretnek időszaka. A filippovecek tevékenysége is ismeretes, és borzasztó undorral tölti el a hithű katolikusokat. Lengyelhon nem az ilyen elfajzottak országa, és az igaz hit mindenfajta renegátjai jobban teszik, ha más lakóhely után néznek. Ismeretesek Kossakowski kegyelmes úr ifjúkori bűnei is; az egyház emlékezete örök, nem felejt. S beszél, beszél, mintha kérkedne tudásával, és roppant tudás ez; majd kihúzza egy fiókot, és kivesz néhány papírlapot meg egy tintásüveget. Egy pillanatra kimegy, hogy hozzon egy tollat, ujjbegyével ellenőrzi, jól ki van-e hegyezve. Elejt egy szót Łowiczról. Moliwda már annyira le van sújtva, hogy nem érti. Még mindig visszhangoznak benne a pap szavai: mágia, metempsichózis, incesztus, természetellenes praktikák... s úgy érzi magát, mintha hatalmas súly nehezedne rá.

Majd a pap utasítja Moliwdát: írjon. Időkorlát nélkül, mondja. Mindent, amit Jakub Frankról tud és amit mások nem tudhatnak. S Moliwda ír.

KÖRNER GÁBOR fordítása

Karl Jaspers és becskerei perlekedések

dokumentumpróza

Valamikor (nem tudom már pontosan, mikor, de régen) olvasni kezdtem, hogy mit ír Karl Jaspers a történelem eredetéről és céljáról. Érdekesen indult a *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*. Az első oldalak után azon tépelődtem, hogy mi is az *Achsenzeit* („tengelykor”), mely még Krisztus előtt alakult. Aztán tovább olvastam, de valami közbejött, és abbahagytam. Mái is maradt még remény, hogy folytatom (vagy inkább előlről olvasom, mert nem igazán emlékszem már, hogy hol hagytam abba). Abban is elbizonytalanodtam már, hogy mit olvastam el. Márai sem biztat. Szerinte: „Nem igaz, hogy vénkorban az ember »többet tud«. Csak másképpen emlékezik.” És persze az is lehet, hogy az idők során több emlékezetváltás alakul. Egy mai vénkorú gyakran arra is másképp emlékezik, amit már másítás után hallott egy korábbi vénkorútól.

Jelen éveimet Márai valószínűleg már vénkornak minősítené. Míg idejutottam, sok minden eltűnt, ami gyermekkoromban és a gyermekorommal még kapcsolatban levő időkből a történelemhez tartozott. A mindennapok történelme még inkább elfoszlott. Van, ami úgy veszett el, hogy össze sem állt, mert az emberek gondolatban sem tették egymás mellé a történelemformáló (vagy történetformáló) valóságreszleteket. Az eredet is eltűnt (és nem hiszem, hogy Jaspers könyvében megtalálnám). Hogy eltűnt történelmek ismét összetákolódjanak, szükség lenne újabb eredetre (vagy póteredetre). Azt hiszem, találtam egyet (legalábbis Becskerek vonatkozásában). Az elfelejtett iratokat. Tehát ez az *Ursprung*. Azon még töprengeni lehet, hogy mi a cél. Három iratcsomóval folytatom a töprengést. Ezek a 12707. számú aktában vannak.

Jaspers 1949-ben jelentette meg a könyvét. A perekre egy évvel később, 1950-ben került sor.

Teljesség

Ez a szöveg egy olyan iratcsomóhoz kötődik (12707/5. a száma), melyben teljességről van szó. Ilyesmivel nem sok fér be. Itt-ott azért próbálkozom.

Az ügyben a felperes E. Danica, az alperes pedig M. Dana. Meg vannak még nevezve tanúként Santovac Đurđinka és Radulov Jelka. A szereplők között van a felperes asszony lánya is, de az ő nevét nem látom az iratokban. Az ott áll, hogy a Solunska utca 2-ben lakott mindkét peres fél. A jogi eljárást ihlető kijelentés 1950.

május 30-án hangzott el, egy keddi napon, a „kora esti órákban”. Akkoriban a Solunska utca közelében jártam elemi iskolába, néha délelőtt, néha délután. Ha május végén délutáni tanítás volt, akkor lehet, hogy kedden, a „kora esti órákban”, láttam is valamit az eseményből, mert a közelben lehettem. Ez attól is függ, hogy aznap kivel indultam hazafelé. Hofgesang osztálytársammal az iskolakapuból balra kifordulva, a Solunska utca felé szoktunk menni. Amikor az iskolautca végére jutottunk, a Solunska 2. számú ház pontosan szemben állt. Ha átmentünk a kocsin, a helyszínen voltunk. Egyébként, a páros számú oldalon nem volt utcasarok. A Solunska utca kezdete összekapcsolódott a Melencei utca végével. (Akkor már egy partizán néphős volt a névadó, Ive Lole Ribara lett az utca új neve, de mi még Melencei utcát mondtunk.) A Solunska 2-től jobbra az első ház a Melencei (Ive Lole Ribara) utca 68. volt. (Ezt most ellenőriztem is legutóbbi becskerei látogatásom során.) Hofgesanggal a Melencei utcán folytattuk, majd az első sarkon balra fordultunk. Ő a sarok után a második házban lakott. Én folytattam az utat.

Azt már az elemiben is tudtuk, hogy a „Solunska” nagyon hazafias utcanév. Több részletről csak a gimnáziumban értesültem. Akkoriban magyarul is a „szolunszki front” elnevezést hallottam a történelemórán. Azt tanultuk, hogy ezen a fronton nyerték meg a szerbek (a szövetségesek segítségével) az első világháborút. Azt nem igazán tudtuk, hogy a görög Thessaloniki városnév áll a háttérben. Azt még kevésbé, hogy a névadó egy hölgy, Macedóniai Nagy Sándor féltestvére. Arról tájékozva voltunk, hogy ha a Melencei utcán végigmenve a Solunska utcán haladunk tovább, Melencét közelítjük meg. (Görögország ellenkező irányban volt.)

Azt nem tudom, hogy a két vitatkozó fél (Dana és Danica) mennyire ismerte az utcájuk történelmi hátterét. Tudták-e, hogy a Szaloniki fronton a görögök ingadoztak, a bolgárok előbb a Központi hatalmak (Osztrák–Magyar Monarchia, Németország) oldalára álltak (mert úgy látták, hogy egy korábbi háborúban Szerbia igazságtalanul vett el tőlük területeket), majd aztán később, az Antanttal egyetértve, kiléptek a háborúból. Az albánoknak sem volt könnyű választani. Német és osztrák (tehát idegen) hadsereg támadott – de ezek inkább az Albánia felett uralkodó Olaszországot támadták. Nem tudom, hogy albánként kinek szurkoltam volna. A Szaloniki fronton, a háború utolsó hónapjaiban, önkéntesként hadba szállt a szerb oldalon Alojzije Stepinac horvát érsek is. Ő korábban az osztrák–magyar hadseregben indult háborúba, majd az olasz fronton Píavénél foglyul esett. Miután kiszabadult, a másik oldalt választotta. Egyébként nagyon megnehezítette azok munkáját, akik történelmet írnak. Ő vezette a horvát katolikus egyházat, amikor megalakult a „Horvát Független Állam” – mely egy hitleri csatlósállam volt. 1941. április 28-án Stepinac megáldotta Ante Pavelićet, az új csatlósállam vezetőjét. De röviddel ezután, egy-két nyilatkozatában kiállt a Dávid-csillag-hordás kötelezettsége és a fajüldözés ellen is. megszervezte, hogy vagy 200 000 szerb át legyen keresztelve a katolikus hitre. Egyesek szerint azért, hogy megmentse őket a jaszenováci haláltáborba való hurcolástól. Mások szerint azért, mert nem többvallású, hanem tiszta katolikus államot akart teremteni Horvátországból. A felszabadulás után elítélték háborús bűnösneként, de 1951-ben Tito utasítására kiengedték a börtönből, és házi őrizetbe került. 1960-ban hunyt el. Sok ismerősöm biztos benne, hogy megmérgezték a kommunisták. Mások abban biztosak, hogy ez nem így volt. Míg írom ezt a szöveget, folyamatban van

egy kezdeményezés, hogy a pápa szentté avassa. Ez téma lett az egész volt Jugoszlávia területén. Sokan úgy teszik egymás mellé a történelemkockákat, hogy ezekből egy szent élete áll össze. Egy másik rakosgatás háborús bűnöst eredményez. Itt nincsen szükségem Jaspersre, hogy lássam, mi a történelem célja. Csak a cél elfedi az eredetet. Ha több különböző cél van versenyben, akkor még inkább.

Túl bonyolult a történelem-látás. Sokan úgy érezték – korábban is, manapság is –, hogy tenni kell valamit. A napokban egy texasi próbálkozásról olvasok. Törvényben elfogadott projektum révén hazafias oktatást igyekeznek biztosítani, mely mutatja, hogy merre tartott és merre tart a történelem. A projektum neve „Texas 1863”. Nem teljes egyetértés nyomán, de 1863-hoz köti a törvény Texas felszabadulását. A 2497. számú törvénytervezetet 2021 júniusában fogadták el. Ott áll, hogy a cél „*patriotic education*”. Egy kilenctagú bizottságnak kell előmozdítania a hazafias oktatást. Tudatosítani kell az őshonos indián, csakúgy mint a spanyol, mexikói és afro-amerikai örökséget is. (És ezt csak helyeselni lehet.) Aztán pontosítva lett a törvényszövegben az is, hogy mit nem szabad kihagyni a patriotizmus hirdetésekor. Ismertetni kell a Texas államot megalapító okmányokat, majd azt, hogy milyen szerepe volt a texasiaknak, amikor 1965-ben a választási jogokról hoztak törvényt Amerikában – kitérve arra is, hogy pozitív hatása volt Lyndon Johnson, majd később George Bush elnöknek is. És ott áll a texasi törvényszövegben az is, hogy hangsúlyos része kell, hogy legyen a patriotizmusnak: „a keresztény hagyomány, valamint ezen államnak az a hagyománya, hogy lőfegyver szabadon tartható és viselhető az élet és szabadság védelme céljából, csakúgy mint vadászatra”. Amerikai publikációkat nézegetve azt is látom, hogy vannak, akik másként szemlélik a dolgokat. A *Harvard Political Review*-ben 2021. augusztus 21-én jelent meg Thor Reimann írása „Patrióta oktatás: büszkeség vagy probléma?” (*Patriotic Education: Pride or Problem?*) címmel. E szerint a történelemnek nem egy hősisített változatát (*heroized version*) kellene előretuszkolni. Sőt talán nem is kellene patriotizmust tanítani. Az lenne természetesebb, ha a hazafiasság melléktermékként alakulna egy méltányos és igazságos országban. A texasi jogszabály nem ezt az utat követi. Inkább arra tér ki, hogy hogyan kell népszerűsíteni a patriotizmust. Konkrét megoldások lettek megfogalmazva. A törvénycikk 451.005 szakasza szerint egy brosúrát kell elkészíteni. Határidő is lett szabva. 2022. szeptember 1-ig kell elkészülnie a brosúrának, mely majd elmagyarázza, hogy a texasi döntések miként mozdították elő a szabadságot „a business és a családok részére”. Az 521.013 szakasz azt is előírja, hogy azoknak, akik Texasban új vezetői engedélyt kapnak, jár egy brosúra is. Így szervesen kapcsolódhat egymáshoz az autóvezetés és gondolatvezetés (feltehetően itt is, ott is automata váltóval).

1950-ben Becskereken is lendülettel hirdettek patriotizmust, de ez nem kötődött jogsíhoz. Egyébként, Danának és Danicának feltehetően nem volt akkoriban vezetői engedélye. Ebben majdnem biztos lehetek. Lehet, hogy senkinek sem volt még a Solunska utcában. Más utcákban sem. A szüleimnek sem volt, ismerőseinknek sem. Persze máshoz is lehet csatolni patriotizmust és hazafias brosúrákat.

A 12707/5. számú aktában Danica becsületsértéséről van szó. A történelem során alakuló becskereki becsületsértési perekben valamennyi disszidensséget is érzek. Voltak ugyan ingadozások, de nagyjából ideológiát mellőzve folytatódtak. Amikor 1935-ben Becskerek város neve, a patriotizmust követve, Petrovgradra

változott, lendületesen vitázó polgártársaim és polgártársnőim nem azt mondták egymásnak, hogy „te petrovgrádi kurva!”, stabilan megmaradt a „te becskereki kurva!”. Ez egy darabig folytatódott azután is, hogy új hazafiasságra váltva, 1946-ban „Zrenjanin” lett a város neve. (Ma már nem vagyok biztos abban, hogy mi a helyzet. Nagyon rég nem hallottam már becskereki szitkozódásokat, és a családi iroda is megszűnt már.)

Azt tudom, hogy a sértegetéseknek Tito előtt gyakran volt etnikai színezete is. Ezt látom néhány periratban és több történetben is, melyekkel továbbmesélés révén még én is találkoztam. Ha ugyanazon etnikumon belüli értékelők bélyegeztek meg egy máshová tartozó hölgyet, akkor súlyosbító körülményként többször hozzáakasztották a nemzetiségi hovatartozást is. „Ez egy szerb kurva!”, vagy „ez egy német kurva!” – mondtuk mi, magyarok egymás között. Vagy „ez egy magyar kurva!”, böktek egy magyar hölgyre szerb polgártársaink. Ha magyarok magyar hölgyet szidtak, és durvább besorolást kerestek, akkor (periratok szerint is, és emlékeim szerint is) elhangzottak olyan megállapítások, hogy „Évát minden szerb szomszédja megbasztá!” Vagy szerbek között: „Svetlana már évek óta magyarokkal baszik!” Amikor megindultak a titói évek, ezek a megállapítások kimaradtak (legalábbis ezt látom a periratokban). Több egység alakult. Az egyik vezérszólam a TESTVÉRISÉG-EGYSÉG lett (és hozzá kell tennem, hogy ebből a kisebbségeknek inkább hasznuk volt). Igaz, párt is csak egy volt már. Fragmentáció helyett teljesség felé tartottunk. A disszidensség is háttérbe szorult egy ideig. Ezt érzem azokban a szavakban is, melyekkel Dana Danicát szidta 1950. május 30-án, a kora esti órákban a Solunska utca 2. előtt. Nem igazán lehetett testvériség-egységet tagadva, hazafiatlanul szidni egy szomszédasszonyt. Ez a rendszabály brosúra nélkül is bekerült a köztudatba.

A periratban egyes szitokszavak részben betűt helyettesítő pontozással jelennek meg. Mások maradéktalanul ott állnak. A vád szerint Dana odaköpött Danica és a lánya felé, majd ezt jelentette ki:

Az anyátok p...ját. Basszon meg titeket egész Zrenjanin!

Szóval a teljes város (a friss titói elnevezéssel). Etnikai és felekezeti kirekesztés vagy korlátozások nélkül. Így fel lettek szólítva pravoszlávok is, katolikusok is, szerbek is, magyarok is, románok is, szlovákok is, zsidók is, németek is, őslakosok is, telepések is. Az egész Becskerek (Zrenjanin). Ez a város akkor a teljes világ is lehetett Danica és Dana számára. Számomra is az volt.

A magánvád azt követeli, hogy Danát ítéljék el becsületsértés okán, szabjanak ki példás büntetést, és kötelezzék a költségek viselésére. Hozzáteszem, hogy az új teljesség, melyet a szidás jelenített meg, valamennyire védőburokként is szolgált. Elhatárolta Danát a népellenesség vádjától, és így a dolgok Danica-ellenességre korlátozódtak.

A 12707/5. számú iratcsomóban sajnos csak egynéhány papírlap maradt. A magánvád mellett itt van még egy bírósági idézés, mely mutatja, hogy 1950. szeptember 5-én, reggel 8-kor volt a tárgyalás. Tanúk is idézve lettek. Az ítélet sajnos nem maradt meg az iratok között. Az apám feltehetően odaadta az egyetlen példányt Danicának, a kliensnőjének, aki magával vitte a Solunska 2. alatti lakásába. Most már késő lenne utánanézni. Viszont így is tudom, hogy megoldás

született. Az első ügyvédi beadvány másolatára az apám feljegyezte: „a felek kiegyeztek, az alperes fizeti a költségeket”. Az egyoldalas ügykezelési napló azt is mutatja, hogy Dana 1950. szeptember 8-án fizetett. Tehát mégis Danica nyert (különben nem Dana fizette volna a perköltségeket). Az a legvalószínűbb, hogy Dana bocsánatot kért, és visszavonta azt a felhívását, hogy Danicát és a lányát bassza meg az egész Zrenjanin. Ezután Dana 200 dinárt fizetett az apámnak ügyvédi honoráriumként, és plusz még 63 dinárt bélyeg- és egyéb kiadások fedezésére. Az ítéletben biztos ott állt, hogy pontosan milyen szavakkal nyújtott Dana elégtételt, de ennek már nincsen nyoma.

Jaspersszel azt közölném, hogy el lett érve a cél (*Ziel der Geschichte*), csak ez nem maradt pontosan rögzítve.

Tizenöt házzal lejjebb

A 12707. számú kartonborítóban nyolc kis ügy van. Ezekből három becsületsértési per. Mindegyik ügy 1950-ben indult. Pontosán az évszázad felén, bár akkor nem érezhették sem a történelem, sem a perek szereplői, hogy valamiben felelősen vannak. A 12707/1. számú iratcsomóban egy magyar színhelyt látok. Ezúttal az ítélet is az iratok között maradt. Olvasom, hogy András, 1950. március 19-én este, Etelkát szidta az Ive Lole Ribara (Melencei) utca 40. szám alatti ház udvarában. Ez pontosan tizenöt házzal lejjebb van, mint a Solunska 2. Van közben egy sarok is. András ekkor 41 éves volt, nős, két gyermek apja, állampolgársága jugoszláv, nemzetisége magyar, írástudó, egy osztály elemi iskolát végzett, büntetlen, vagyontalan, katonai szolgálatát teljesítette, foglalkozása szerint ács-mester. A sértett fél neve Etelka, róla csak azt látom, hogy háziasszony. Mindkét peres fél a Melencei utca 40. alatti házban lakott. A kritikus napon (pontosabban estén) az udvarban voltak még Kiss Margit, Rajić Irén, Tóth Mária és Tóth Rozália is. Gondolkodom, hogy ott lehettem-e én is. Mintha beugrana valami emlék, míg az iratokat olvasom, de ellenőrizni próbálok a dolgokat. Volt úgy, hogy egy kis kerülővel, hazafelé menet a teljes Melencei utcát végigjártam. Tehát elmentem a 40-es számú ház előtt is. Ez olyankor volt, amikor nem Hofgesanggal, hanem Schwann Ernővel és Battyány Lacival indultunk. Velük nem fordultam rögtön balra a Solunska utca felé, hanem előbb átmentünk a kocsíúton az iskolautca másik oldalára. Nem volt gyalogátjáró, de autók sem igazán voltak. A túloldalon fordultunk balra, és amikor a sarokig értünk, már nem a Solunska, hanem az Ive Lole Ribara állt velünk szemben. Ezen mentünk aztán jobbra. Hosszú utca volt. A 22. szám alatt volt Stagelschmidt Jenő bácsi szép háza. Szóval van valami támasza bizonytalan emlékezetemnek, mert ha arra mentem haza, útba esett az Ive Lole Ribara 40. De vannak ellenérvek is, és ezeket most összefoglalom:

– A Solunska utca 2-ben a ház előtt folyt a szóváltás, de az Ive Lole Ribara 40-nél a kertben. Ebben az utcában a kertek a házak mögött vannak. Tehát az utcán haladva nem láthattuk, hogy mi történik a kertben.

– A Solunska utcai esemény a „kora esti órákban” történt. Az Ive Lole Ribara 40. alatti szóváltás azonban „este”. Ilyenkor már otthon kellett lennem.

– És itt a legfontosabb érv: 1950. március 19-e vasárnapi nap volt. Tehát a vélt jelenlét nem köthető iskolából való hazajövetelhez.

Felhozva az ellenérveket, azt hiszem, pert nyertem az emlékezetem ellen. Szóval nélkülem, Schwann Ernő és Battyány Laci nélkül folyt a szóváltás 1950. március 19-én este a Melencei utca 40. alatti ház udvarában.

Egyébként az történt, hogy András a következő szavakkal fordult Etelkához:

Te piszkos kurva. Baszom az anyádat és apádat.

Etelka ezután elégtételt követelt. Az apám képviselte. Két szóbeli tárgyalás lett megtartva. Az egyik június 27-én, a másik augusztus 17-én. Az igazságszolgáltatás komolyan vette a dolgot. A tanúk megerősítették Etelka állításait. András nem tagadott, hanem csak magyarázott. Azt mondta, hogy tökrészeg volt. A bíróság úgy látta, hogy nem lehetett tökrészeg, mert a tanúk szerint „András a kritikus időpontban szemet hordott”. Így vétkesnek lett nyilvánítva. 1000 dinár büntetést kellett fizetnie (azzal, hogy ez helyettesíthető volt 20 nap „javító-nevelő munkával”). Emellett rá hárult 484 dinár költség és kiadás fedezése. A cél (legalábbis Etelka célja) teljesült.

Ma már nem igazán reális egy magyar veszekedés a Melencei utcában, magyar tanúk előtt. Csak azt nem tudom, mikor lehetett a záróveszekedés. Vagyis, hogy mikor kezdődött a múlt.

Színhely után

A kartonborítóban talált harmadik becsületsértési ügy száma 12707/6. A helyszínt ezúttal nem ismerem. A megmaradt iratokban nincsen feltüntetve sem utca, sem házszám. De ha tudnám a címet, az sem segítene, mert Orlováton (magyarul Orlód) történtek az események. Ez a falu nincsen messze Becskerektől, de nem voltak odavalósi osztálytársaim, sohasem voltam ott látogatóban. Csak átutazóban jártam arrafelé.

Az apám ezúttal V. Dragicát képviselte, aki Š. Barica ellen indított becsületsértési pert a becskereki járásbírótság előtt. A peres felek tisztviselők voltak. Itt is szitkozódás volt a történések eredete – az *Ursprung*, ahogy Jaspers mondaná –, de nem tudom, miből állt a sértés. Kiveszett az emlékezetből, és nincs ott az iratokban sem. Így ma már a póteredet is hiányos. Lehet, hogy valamelyik hurcolkodáskor kihullott az iratcsomóból egy-két papír, és köztük a pert elindító beadvány is. Sok minden átformálódik, miután valami véletlen kihullott. Ez néha esély is. Egyetemista éveim idején így látta ezt Belgrádban egy évfolyamtársam. Udvarolni készült egy lánynak, akinek derékig érő fekete haja volt, és Dragica volt a neve, csakúgy, mint az orlói felperesnőnek. Az évfolyamtársamat Nikolának hívták. Egy vihar után Nikola felfigyelt arra, hogy Dragicáék házának tetejéről a szél lesodort néhány cserepet. A távozott cserepek helyén egy szív alakú teret látott. Ez persze biztatta. Nekem is megmutatta a háztetőt. Számomra nem volt egyértelmű, hogy ott most szív van, de volt valami hasonlóság. Aztán az történt, hogy a belgrádi Dragica valóban szerelmi kapcsolatba lépett – csak nem Nikolával. Ha pontosabb a vihar, és utána egy „N” betűre utaló rés is marad (esetleg cirill betűvel: „H”), Nikolának több esélye alakulhatott volna. A kihullás vagy kisöprés által fogalmazott üzenetek nem mindig pontosak.

Nemrég (2021 decemberében) magam is felfigyeltem Becskereken egy kihullás nyomán alakuló esélyre. Ha a katolikus templomtól a Cara Dušana utca felé megyünk, ott van jobboldalt a sarok előtt egy péküzlet. A falra fel is volt írva szerbül, hogy PEKAR – azaz pék. De legutóbbi látogatásom óta lemállott a végén az AR. Maradt PEK. Még csak arra lenne szükség, hogy egy kisebbségbarát varjúmadár a csőrével odakopogjon, és vesszőnyomot hagyjon az E felett. Így viszszatérhetne a magyar nyelv.

Ami a kihullott (vagy valahová tévesen áttett) papírok nélkül megmaradt az iratokban, azok lépések a már ismeretlen kezdet és a cél között. Most ez a történelem. A 12707/6. számú aktában zömmel levelezés maradt. Az apám és Dragica levelei. Innen tudom, hogy Barica viszontkeresetet adott be (mert szerinte Dragica is szitkozódott). A tárgyalásra be volt idézve egy tanú is, Josić Uroš, szintén orlói tisztviselő. Az a valószínű, hogy ezúttal is az utcán vagy egy udvarban történt a szóváltás, de az is lehet, hogy egy irodában. Az esemény biztosan része lett a helyi köztudatnak. A cél a becsület helyreállítása volt az orlói szintéren. Aztán 1950. augusztus 26-án meg lett tartva a tárgyalás – de nem jelent meg sem Dragica, sem Barica. Az apám ott volt Dragicát képviselve, és a tárgyalás halasztását kérte. Az történt, hogy mindkét peres fél elköltözött Orlódról. Dragica egy szlavóniai kis faluba költözött, Okučani közelében. Hogy Barica hová költözött, azt nem látom, és Dragica sem tudta. Ő ezért is Baricát tartotta felelősnek. 1950. szeptember 4-én Dragica levelet ír az apámnak, és ott áll ez a megállapítás: „ez az elvtársnő elment, és senkinek sem mondott semmit”.

Annak utána lehetett volna járni, hogy hová költözött Barica, de felvetődött egy másik kérdés. Hogy van-e értelme becsületsértési pernek, miután a felek eltávolodtak a helyszíntől, melyhez a becsületük kötődik. Dragica 1950. szeptember 17-én újabb levelet ír az apámnak Szlavóniából, és ebben egy majdnem költői mondatrészt olvasok: „mi most távol vagyunk, sem én, sem ő nem vagyunk többé itt”. Az „itt” persze Orlódra utal, ez így maradt egy Szlavóniából írt levélben is, de tudomásul lett véve, hogy valójában nem tartoznak már az „itt”-hez sem a levélíró, sem perbeli ellenfele. És ha már nincs itt az „itt”, ha kiváltak az orlói életből, ha nem szomszédok már a színhelyközeli szomszédok és nem munkatársak az „itteni” munkatársak, tárgyalanná válhat az orlói kötődésű becsületvédelem is. A felperes töprengett, és döntött. A bírósági eljárás le lett állítva. Dragica talán úgy észlelhette a dolgokat, mint Kundera, amikor regénycímet választott, és „Az élet máshol van” megfogalmazást látta találónak.

Szóval ebben a történetben a póteredeten belül elkallódott a kezdet (nem tudni, milyen szavak ihlették a becsületsértési pert). Majd megszűnt a cél is, mert Dragica és Barica életéből kivált a célkitűzést serkentő helyszín. Itt azt jelenthetném Jaspersnek, hogy ez a történet előbb *Ursprung*, majd cél nélkül maradt.

El lehetne gondolkodni Dragica és Barica esete kapcsán. Egyre kevésbé kötődik valós színhelyekhez az éppen alakuló új valóság. Kérdés, hogy színhelymentes valóságban merre idomul a becsület – és sok minden más.

Fantasztikus irodalomtörténet a déli végekről: Brunner és Spitzer

Azt mondják, akik tudják vagy tudni vélik, hogy tizenhat évig várt Jorge Semprun (Semprún), hogy megírja világhírű művét, amely négy napig tartó útját örökíti meg a haláltáborba. Az ünnepeelt spanyol író erre második világháborús politikai fogolyként kényszerült, és a végállomásnak Buchenwald számított. Az eredetileg francia nyelvű regény: *A nagy utazás* azonban nem csupán ennek a pár napnak a története – bár a maga módján akár az is elég lehetne –, mivelhogy a szerző mesterien szövi bele mind az utazás előtti, mind az azutáni emlékeit. Tulajdonképpen mindazt, amit lényegesnek, közölni valónak érez. Méltatói szerint erről az iszonyatos témáról soha ilyen megrázó, egyébként minden ízében modern, ugyanakkor rendkívül fegyelmezett regényt nem írtak. Mellesleg ha az emlékek sokaságáról és súlyáról beszélünk, érdekes megemlíteni egy összegző gondolatot a könyvből, amely úgy szól, hogy végül is az, ami legtöbbször nyom a latban bárki életében, mindössze néhány ember. A szabad választásról, illetve a szabadságról meg az olvasható ugyanitt, hogy annyira sosem szabad senki, hogy oda menjen, ahová csak akar. Neki szabad volt oda mennie mindig is, ahová mennie kellett.

Bori Imre tanár úr csupán futólag említette meg valamelyik egyetemi előadásán Semprunt, mert a világirodalom oktatását asszisztensére bízta, Vajda Gáborra, aki azt nagy örömmel vállalta. Vajda olyannyira tisztelte a világirodalmat, hogy például borostásan, félrecsúszott nyakkendővel sosem jelent meg a saját óráján. Esetleg vérekes szemekkel, kialvatlanul, cigifüstös ingben. Ilyesmi nem eshetett meg vele. Igaz, Bori tanár úrral sem, neki legfeljebb az éjszakai írástól voltak karikásak a szemei.

Itt Bori Auschwitzról beszélt, nem Buchenwaldról. Mégpedig a lágert túlélő írónk, a Brunner családnévvel született Debreczeni Józsefünk kapcsán, aki a maga „nagy utazását” jó évtizeddel Semprun előtt jelentette meg, ezerkilencszázötvenben (az újvidéki Testvériség–Egység Könyvkiadó Vállalatnál, melynek ötvenháromig Herceg János volt az irányító szerkesztője). Professzorunk a magyar irodalom szinte egyetlen autentikus táborregényének nevezte ezt a „hideg forrósággal” megírt „riportkönyvet”, s ehhez még hozzáfűzte halkán, hogy Debreczeni lírájának is ihletője volt a haláltábor élménye. Verseiben néhol el is tudja ragadni a szenvedély meg a fájdalom, prózai műveiben azonban sokkal kevésbé. Legkevesbé a *Hideg krematórium* tartalmaz érzelmi túlfűtöttséget, ezért

a mi Józsefünknek legnagyobb írói diadalát pont abban kell látnunk, hogy emberi nyelven tudott szólni a haláltábor borzalmairól, amelyekről valójában nem lehet beszélni. – Meg hát ugye verset sem írni róla, tudjuk, de akkor hogy is van ez? A katarzis lehetősége úgyszintén megszűnt? – mindegy. – Tetszésének azzal is hangot adott híres-neves professzorunk, hogy ennek a halálprózának egyik markáns részét beletette az általa szerkesztett, előszóval ellátott, *Irodalmunk kis-könyve* című színes válogatásba.

– Azt akkor konkrétan nem vittem magammal – mondom én –, de várt rám otthon a polcon. Meg is találtam az *Irodalmi hagyományaink* második kiadásának testvéri társaságában. Utóbbiban megpillantottam egy érdekesnek tűnő bevezetőt, amelyet egy szuszra elolvastam, mielőtt rátértem volna Debreczenire. Az a megállapítás különösen tetszett benne, hogy összes értékét felmérni a jugoszláviai magyar irodalomnak nem az irodalomtörténész szerk. feladata, egyet azonban megállapíthat: a jug. magy. irod., azon belül a vajdasági *nemcsak lehetőségeinek körét töltötte ki, hanem mintegy a lehetőségei ellenére ezen a körön túl is tudott jutni.* (Isten éltesse.)

A gyűjteményben szerepelő részlet különben azt az eseményt örökíti meg épp, ahogy a foglyokat szállító vonat befut a végállomásra, majd a szerelvény élén lévő személykocsikból kiugrálnak a kísérő tábori csendőrök. Ketten-hárman csörtetnek egy-egy vagonhoz, letördelik az ólomzárakat. Rozsdás csikorgással pattannak a reteszek, felszakadnak az ajtók, friss nap és hűvös levegő ömlik be.

– Nagyot, pazarlót lélegzem – éli át újra Debreczeni azt az örömteli pillanatot –, majd társaim ólomszín arcába nézek, közben látom a magamét is. Tükörben mintegy. Torzóban, s abban a pillanatban megremülök.

A szemtanú erejével folytatja jelen időben Debreczeni József azzal, hogy amott egy szikár SS-tisztet lát közeledni, akinek valaki jelentést tesz. A tiszt bólint, mond valamit, s máris felhangzik a vezényszó:

– Csomagokkal együtt kifelé!

Hunyorgok a déli fényben. Meleg, rövid báránybunda van rajtam, amely négy munkaszolgálati állomáshelyet járt meg velem, megbízható darab, mégis borzongok. Talán nem is a levegő teszi, hanem az ismeretlen várása. Mellettem Márkus, a szabadkai nábob makacsul rágcsál egy kenyérhéjat. Neki sincs már szivarja. Az utolsó mérges virzsiniai Érsekújvár előtt hamvadt el a szüntelenül morgó, keskeny ajkak között. Ki tudja, mire gondol ez az ember, aki ötven éven keresztül kergette a számokban kifejezhető délibábot: a pénzt, most pedig úgy poccentik le saját maga szötte, verejtéktől nyirkos kincses-zsákjáról, mint egy odatévedt rovar.

Közben többen nekilátnak kidobálni a kocsikból a mozdulatlanokat. A régi háftlingek közönyösen és gyakorlottan dolgoznak. Kézikocsikra hajigálják a testeket – élő is lehet még köztük –, majd szótlánul nekifeszülnek a kocsirúdnak.

Aztán elbeszéli még a szerző, hogyan választják el őket a poggyászaiktól, s hogyan kap szárnyra rögtön a képtelen hír, hogy azokat majd teherautón viszik utánuk. Ezt követően különparancsolják a nőket. Anyák és lányok görcsösen szorongatják egymás kezét, barátnők egymásba kapaszkodnak. Reszkető öreg-asszonyok ritkás haja ezüstlik a napban. Gyerekes anyák csitítanak rémülten vi-sító apróságokat, eszelősen szorítják mellükhöz a karonülőket. Elnyúló, rendet-

len oszlopban tűnnek el örökre az asszonyok. Néhány pillanat múlva eltakarják őket a barakkok, de a gyereksírás még soká üzen.

Emlékszem, ezen a ponton én is majdnem elsírtam magam. Láttam már lágerfilmeket, hallottam döbbenetes visszaemlékezéseket, olvastam a koncentrációs táborokról, de eladdig ez az olvasmány gyakorolta rám a legnagyobb hatást. Később majd maradandó „károsodást” okoz nekem Danilo Kiš interjúja úgyszintén, egy Lebl (Löbl) vezetéknevű hölgygel, aki túlélte a haláltáborot, még hozzá úgy, hogy nem keseredett meg teljesen a maradék életére. Őszinte csodálatot éreztem az asszony iránt, a maga halálriportjában Debreczeni pedig aztán azzal folytatja, hogy a férfiakat rövidesen válogatni kezdték egy alattomos metódus alapján.

(Alattomos? – enyhe kifejezés.)

Szóval, kisvártatva négy új katona jelent meg a színen. Egy magas tiszt aranykeretes szemüveggel, kezében papírlap, aztán egy másik, aktatáskával, meg két sötéten bámuló rohamsisakos. Megálltak egymással szemben, és a most érkezett férfiaknak az így képződött kétlépésnyi folyosón kellett sorban elvonulniuk előttük. A papírlapos mindenkire rápillantott, majd intett: jobbra vagy balra. A másik három eszerint terelte az áldozatokat a jelzett irányba.

– Akik később hazakerültek, örökre megjegyezték, mit is jelentett ez – jegyzi itt meg aprón bólogatva Debreczeni –, úgy bizony.

A rövid „orvosi vizsgálat” röpké félórája alatt mindkét oldalon kialakult az ötös sorokból álló, csaknem egyforma hosszúságú emborsor. Akkor a négy német rövid tanácskozást tartott arrébb, majd egyikük visszament és beállt a két vonal közé.

– Tíz kilométeres hegymenet következik a táborig! – kiabálta, és balra mutatott. – Ti, idősebbek és gyengébbek, teherautókon mentek, a többiek gyalog. Viszont aki a jobb oldaliak közül úgy érzi, hogy nem elég erős a gyaloglásra, átléphet.

Kurta közlését hosszú, nehéz pillanatok csendje követte. Az elítéltek és a hóhéraik egymásra meredtek, igazából azonban csak néhányukat hökkentette meg ez a nagylelkűség, ezért sokan kászálódni kezdtek. Meséli az író, hogy itt jómaga is önkéntelen induló mozdulatokat tett, ekkor azonban közelebb kanyarodott az egyik hullaszállító kocsis. Mindössze néhány lépésnyire zörgött el az oszlop előtt. Aki vezette, nem nézett rájuk, csak annyit vetett oda fojtott hangon úgy, hogy közben rájuk se nézett:

– *Hier bleiben! Nur zufuss! Nur zufuss!*

Ugyan párszor elismételte, de csak kevesen hallották az ismeretlen férfiú életmentő figyelmeztetését. Az elbeszélő is tartott a gyalogúttól, mégis, mindent öszszevetve gyorsan úgy döntött, hogy marad. Szomszédja, bizonyos Frank Pista karját is megragadta, hogy maradásra kényszerítse, de az idegesen kitépte magát, majd átment. Sokan követték példáját. Amikor a helycsere lezajlott, az emezzen az oldalon állókat két szakasz szuronyos vette közre, aztán máris indulni kellett. Úgy haladtak el némán a másik sor előtt.

– Igen, itt még egészen lassan megyünk – meséli Debreczeni József, mintegy az emlékezet filmjét pergetve –, egészen közel haladunk el mellettük. Látom, itt

van Horowitz, a beteges öreg fényképész. Pongrác gabonás, Lefkovits mester, akinek patinás régi fűtcai férfidivat-üzletéből húszegynéhány éves fiatalságom annyi tarka selyem nyakkendője és inge került ki, Weisz a sánta könyvkereskedő, Porzács, a kórosan kövér dzsesszzongorista, aki a szabadkai elitkávéházban fogyatékos hanganyaggal, de mérhetetlen ambícióval népszerűsítette a legfrissebb slágereket. Lebiggyedt ajakkal, hervadtan, hatnapos fehér tuskékkal itt van Waldmann tanár úr, a magyar és német nyelv és irodalom professzora, lakóhelyem „magyar királyi” állami főgimnáziumában, Hertelendi, a szabadkai játékboltos és sakkrejtvény-készítő, Samu, a gnóm, akit mindenki „hadihólyag”-nak hívott, de senki sem tudta, miért. Itt van Kardos, a szívbajos szegezi ügyvéd. Egyidős velem, és négyszer találkoztunk össze különféle munkaszolgálatos bevonulásokon. Hírheft lógós volt, és mindig sikerült kibújnia. Legutóbb Hódmezővásárhelyen így búcsúztunk: „A viszont nem látásra munkaszolgálaton!”. Itt áll lehetetlen, sárga kordbársony „bevonulási ruhájában”. Mindig ebben járt, az utolsó bevonulásra is ezt öltötte fel. Csontkeretes szemüvege csalafintán csillog csapatunkra. Nyilván azt hiszi, ezúttal is ő választotta a jobbik lehetőséget. Lám, ő most sem gyalogol tíz kilométert.

És itt vannak mind a többiek. Például az író kolléga, Radó Imre. Radó, akit mindig is szenvedélyesen érdekelt a pénzemberek világa, s mindazoké, akiket a pénz bővölete csábított ezen a bolygón. De nem mindenki gazdag itt, és ha most időben mérnénk a gazdagságot, nyilván eléggé szegényes lenne összességében az eredmény. Egyébként jut eszembe, hogy Imrének még nem adtam vissza Csáth páciensének, annak az elmebeteg nőnek a kézmásolatú naplóját. Az igazságnak tartozom, hogy véletlenül lekávézttam, s valahogy idáig halogattam az őszinte vallomást.

Pillantásom végigmenetel az ismerős és ismeretlen arcokon. Ismerősök és félig ismerősök, tízen, százan, ötszázan... Már begyújtották a várakozó teherautók motorjait. Feltárul előttünk a piros-fehér-feketére mázolt sorompó, és lekanyarodunk a barakkokkal szegélyezett, lejtős makadámúton. A figyelőtorony gépfegyverei lassan utánunk fordulnak. Némán, olajozottan. Őket, a bal oldaliakat pedig sohasem látta többé senki...

Egy saját maga költötte félkész vers részletével a fejében nyújtózott ki az erőltetett menet után holtfáradtan Debreczeni-Brunner József, azon a piszkosul kényelmetlen tábori priccsen:

*Minden reggel eljön a kertész
S egy rózsató mindig elvész
Ilyenkor.*

A versben így alakul majd tovább: azért, hogy aranyfonállal ékesítve odakerüljön egy szép leány asztalára. – Ennél a gondolatnál bágyadtan elmosolyodik. Próbál aludni, de csak hánykolódásra futja. Ezen a ponton még nem tudja, hogy túl fogja élni a poklot, s aztán majd nem Pestre, hanem Belgrádba költözik. Ott költeni el maradék éveit, egy másik „tündöklő tájon”. Szerbek között, akiknek fogalmuk sincs, ki ő, de nem mintha – példának okáért – Újvidéken ez okvetlenül másképp lett volna. Csak épp emitt nyilvánvalóan meghívták volna néha

valamely irodalmi eseményre. Kicsit akár csak megmutogatni őt úgy, mint egy történelmi borzalom túlélőjét, a holokauszt két lábon járó mementóját, aki lám, még itt él közöttünk. Képes forgatni a fejét, pislog, s még int is a kezével. Esetleg ír is valamiket. Kész csoda.

– Csoda?

Emlékszem, azon a keddi napon – kedden voltak az órái – Bori tanár úr frissen nyírtan és vidáman lépett elénk világosbarna öltönyében, amelyhez hason színű mellény társult, kis kerek gombokkal. Órazseb is volt rajta, de óraláncot sosem láttunk kilógni belőle, vagy csak kilopta emlékeink féltve őrzött gyűjteményéből észrevétlenül az idő. No, mindegy, Bori Imre mosolygott, s ez különös kegyelmi pillanatot jelentett akkori tizenvalahányunk számára. Olyankor, amikor elmosolyodott, mindig volt benne valami ifjonti pajkosság, majdnem ránk is kacsintott, mindenestre megkérdezte, hogy vagyunk. Kórusban zümmögtük, hogy jól, amit meglepéssel nyugtázott, aztán rögtön váltott, s ezt kérdezte:

– Meg tudná itt most valaki gyorsan mondani, hogy mit köszönhetünk Spitzer Franjónak?

Sosem hallottam Spitzer Franjóról, de a többiek sem. A legnagyobb stréberek is csak némán bámultak.

– Nos, például a tanszékünket – mondta Bori. – Ő alapította, ötvenkilencben. Persze nem ezzel a névvel. A Sinkó Ervin név viszont már mond valamit, ugye?

Bólogattunk. Persze, persze. Sinkó Ervinről már hallottunk, ha nem is okvetlenül olvastunk bármit is tőle. Én már egyszer ugyan félig el is olvastam volt az *Optimisták* című tanácsköztársaság-regényét, még a gimiben, aztán abból a félből írtam meg a beszámolómat, ügyesen leplezve a hiányosságokat.

– Sinkó – hallhattuk tovább – Szenteleky Kornél mellett a jugoszláviai magyar irodalom legnagyobb egyénisége. Bár írói pályája az első világháború idején kezdődött, jelenléte irodalmunk életében valójában csak a hatvanas években volt intenzív, hatást kiváltó és igazából termékeny.

Buzgón jegyzeteltünk, ezért a tanár úr egy picit várt, ahogy szokott, majd Sinkó korai költészetéről kezdett beszélni. Az életrajzi adatok begyűjtését ugyanakkor ránk bízta. Perceken belül hosszabb fejtegetésbe kezdett szerinte legnagyobb magyar költőnk, Ady Endre ebben az esetben is jól megfigyelhető hatásáról, amit illetően nincs is miről vitatkozni. Kiváltképp érvényes ez a megállapítás az első világháború alatt Szabadkán megjelent, *Éjszakák és hajnalok* című verseskötetre. Itt az ifjonti lázadás motívumával kapcsolatban kis kitérő következett a kisvárosi élet fojtottsága felé, meg az elvagyódás felé, végül a sok reménnyel kecsegtető forradalom leverésének depresszív hangulatánál kötöttünk ki. A „testvér” fogalmánál, ami tulajdonképpen Jézus szeretetképzetéhez kötődik. Most persze harangoztak megint odakinn. Galambraj röppent riadtan az égbe, mikor is valaki levágódott fentről, a toronyból, de akrobatikus ügyességgel – mint a Pókember – átlengve emide megkapaszkodott az egyik kiálló épületdíszben, majd feltornázta magát az ablakunkba. Onnan könyörgött bebocsátásért.

Kiderült, nem volt ő más, mint maga a Fájdalmas Isten, természetesen Krisztus jól felismerhető, ikonikus képében. Pontosan úgy is nézett ki, némi popsztár beütéssel. Gyorsan elmondta, hogy elszunnyadt odafönn a harangnál,

de erre a pokoli kolompolásra ijedtében kiugrott a toronyból. Szerencsére nem siketült meg, Istenért se szeretné zavarni az órát, csak arra kérné a tanár urat, hogy rendesen lemelessen a lépcsőkön, mert kicsit öreg ő már ezekhez a nyaktörő mutatóványokhoz. Meg amennyiben lenne egy mosdó útközben, hogy kicsit rendbe szedje magát, hát örök hálaival tartozna.

Szerencséjére azon a napon jókedvében találta Bori tanár urat, aki utat mutatván kivezette, majd a röpke, udvarias eligazítás után visszatért. Kicsit csóválta a fejét, nevetett magában, mindazonáltal nem fűzött különösebb megjegyzést ehhez a nem mindennapi eseményhez. Látszott rajta, hogy minden erejével próbálja visszaterelni a gondolatait a költészet markáns, Sinkó apropóján éppen boncolgatott szürrealisztikus vonulatához.

Nem mellékesen a koestleri jogi és komisszár két homlokegyenest különböző típusát a saját személyében egy kalap alá rántó Sinkó eléggé kalandos életet élt azt követően, hogy 1898-ban megpillantotta a felhőfátyolos napvilágot a délvidéki Apatinban (a leghíresebb szerb sör, a Szarvas sör, a Jelen pivo városában), s rögtön teli torokból bömbölni kezdett. Persze, a gyerekkor csínytevéseivel itt nem foglalkozunk, bár akadt közülük néhány egészen meredek is. Egyszer például egy kivételesen ronda békát vitt haza, azzal ijesztette meg édesanyját, Steiner Flórát, amiért is két óriási átszállóst kapott ingyen és bérmentve kereskedő édesapjától, Spitzer Ferentől. De ez csak az edződés kezdetét jelentette. Idejekorán történő figyelmeztetést, hogy az élet telis-teli hatalmas pofonveszélyekkel, amiket jobb elkerülni. Mindazonáltal korai felnőtt életében volt egy viszonylag nyugodt szakasz a szabadkai Munkásotthon könyvtárában, hogy aztán ugyanott sikeresen összefusson a kommunizmus eszméivel. A kommunizmusával, amely már korábban is megkísérettette, utána végigkövette egész életén át úgy, hogy számtalanszor ki kellett ábrándulnia belőle, ha maradéktalanul sosem is sikerült kikeverednie a vörös ötven árnyalatából. – Még jogi pillanataiban sem igazából.

S. E. kezdetben a *Bácsmegyei Napló*ba küldözgette verseit. Mondhatni, sikerrel, mert rendszeresen közölték. Később fokozatosan kiterjesztette lírai hatáskörét: utóbb már olvashatók voltak a *Népszavában*, *A Tettben* és a *Mában* is az Ady mellett Nietzsche hatását tükröző költeményei.

A sinkói életmű rövid bemutatásában itt még csak az első világháborúnál tartunk, amelyben Spitzer Franjo katona három évet töltött az orosz fronton. Szerencsével megúszta, utána Pesten csatlakozott a Kassák-körből kiváló értelmiségi csoporthoz, amelyet Révai József, György Mátyás, Lengyel József, Rothbart Irma és mások alkottak. Utána részt vett a forradalmi szocialisták munkájában, majd az őszirózsás forradalom idején az Országos Propaganda Bizottság munkatársa, egyik alapító tagja a Magyarországi Kommunista Pártjának, miként az *Internacionálé* című lapnak is csakhamar, és ami itt talán azért is érdekes, mert ez a szöveg zömmel Újpesten íródik, hogy egy ideig Újpest párttitkára. A Magyarországi Tanácsköztársaság alatt aztán a Budapesti Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács tagja. Kecskeméten kerül végül is a virtuális dobogó legfelső fokára, ahol városparancsnokká nevezik ki. Június 24-én még rangos szerepet vállal a Szovjetház védelmében, majd végül egy nagy var-

gabetűvel, amelybe még a román front is belefér, visszatér szülővárosába. Az időközben feleségül vett szerelmetes Rothbart Irmával és egy szál elszáradt őszi rózsával – tűzhető ide, a kalapszalag mögé.

Apatinban mit csinál? Bujkál, kéményseprőnek álcázza magát, másik pillanatban vásári öklözőnek, de hiába üt mintegy bemelegítésként hatalmasakat a levegőbe, topog a lábával, felismerik, Ausztriába internálják, ahol rövid időn belül – fantasztikus kezűgyességének hála – megbecsült asztalosmesterré lesz. Mellette filmstatisztaként és pénzbeszedőként dolgozik. Teherbírása irigylésre méltó, miként a helyváltoztatási képessége is. Amint teheti, Szarajevóba távozik, onnan Grazba megy, megint Bécsbe. Harmincháromban – láthatjuk azt, hogy ez a vándorbot nemigen torpan, inkább sűrűn koppan – Párizsban telepszik le, majd a szovjet fővárosba utazik jórészt az *Optimisták* ottani kiadásának naivnak mondható szándékával. Hiú ábrándjával a könyv megjelentetésének, ami nem akar sikerülni, ám a kalandból a sztálinizmus egyik legjobb kritikája születik meg: az *Egy regény regénye*. – Sokak véleménye szerint az író legjobb műve, amely kárpótlásul meghozza számára a nemzetközi sikert.

(Nemzetközi tapsvihár, bábeli hangzavarral.)

De mi lehetett a legnagyobb baj az *Optimistákkal*? Hát nyilvánvalóan az, hogy egyértelmű elkötelezettségük mellett a szereplői vívódó emberek, főleg a főhős: a történelem kritikus beállítottságú szemtanúja. Mármost ez a dolog ezervalahány oldalon keresztül ilyen mennyiségű kétellyel ijesztőnek tűnt az akkori Szovjetunió szerkesztői, kiadói számára. Ezért ha már más megoldás nem mutatkozott, elbújtak a nyakukra járó szerző elől. Az erőszakkal benyomuló Sinkó megbotránkozására egyiküknek például csak az ülepét látta kilógni az irodai asztala alól, miközben az illető titkárnője odakinn sírva a haját tépte. Különben a félelem a GULAG árnyékában egyáltalán nem volt alaptalan, és amikor egyik ottani támogatója, a magának már nevet szerzett író, Iszaak Babel végül letagadta, hogy bármiben is próbált volna segítségére lenni, Sinkónak látnia kellett, milyen messzire jutott ez a dolog, s neki is jobb lesz felhagynia ezekkel a rátarti próbálkozásokkal, amennyiben szeretné ép bőrrel megúszni. Eszébe jutott az egykori intó atyai pofon, de komolyabban megrendítette a síró Eisenstein arca, akinek a filmjét elégették. Vagy éppen Babel tragikus példája igazolta utóbb a cseppet sem elhamarkodott döntést, a távozásét. A *Lovashadsereg* szerzőjét ugyanis – tudomásunk szerint – azzal a koholt váddal, hogy japán kém – egy olyan hideg télen, amikor is a lovak odakinn állva megfagytak – simán tarkón lőtték.

Babelnek egyébként volt egy roppant találó gondolatmenete, amely hasonló Allen Ginsberg beatpoéta későbbi megfogalmazásához. Abban utóbbi halmozott szerencsétlenségnek tekinti Amerikában a saját orosz származását, költői mimózaelképzelést meg a pederasztiját. – Ezen a ponton érkezik ide, akárha valahonnan a földöntúli jeges pusztákról Iszaak Emmanuelovics Babel pontosító hangja:

– Kérem szépen, Ginsberget én nem olvastam soha. Következésképp azt nem tudhatom, ő szó szerint mit és hogyan mondott vagy írt le, azt viszont igen, hogy én mit mondtam Ervinnek. Nevezetesen azt, hogy magyarnak lenni már magában szerencsétlenség, de ez valahogy még megjárja. Magyarnak és zsidónak len-

ni, ez azonban már kicsit több a soknál. Magyaroknak és zsidóknak és kommunista magyar íróknak lenni, ez valósággal perverzítés. De magyaroknak, zsidóknak, kommunista magyar íróknak és hozzá jugoszláv állampolgárnak lenni – e mellett a megboldogult Sacher-Masoch felkorbácsolt fantáziája egyszerűen ártatlan kis pincsikutya.

Némi csend után még:

– Különben meg, ha már idéznek, szeretem, ha pontosan idéznek. Valamikor én is sokat idéztem. Például említett regényemben, amelyben leírom, hogy 'kilencszázhusz tavaszán a legendás vörös hadsereg harcosai között ott vágat egy vézna, szemüveges, diákforma lovas is, aki, bár nem nyeregbe termett, mégis elszántan forgatja a kardot. Babel a neve, a lovas hadsereg íródeákja, a világformáló események hűséges krónikása, aki...

(Itt Iszaak Babel hangja belevész a közelgő lópaták dübörgésébe, s mire a vitézek elvágtnak, az író hangjából nem marad semmi.)

Egyébként volt még kaland Sinkó Ervin életében. Például a drvari deszantos fejezet, ahol a második világégés érte. A háború alatt a megszálló olasz hatóságok internálták. A „felszabadulás” után – mert ami történt végül, azt dr. Bori Imre is ezzel a szóval illeti: felszabadulás – Zágrábban telepedett le. Ott halt meg 1967-ben, már cseppet sem optimistán bármit illetően is. Toldi Éva irodalomtörténész, professzornő, akinél manapság vizsgázni lehet a jugoszláviaiból megmaradt vajd. magy. irodalom tárgyában, hívja fel a figyelmet arra egyik írásában, hogy a férj művéből jól kirajzolódik az odaadó, erős és okos orvosfeleség alakja is, aki emigrációjuk minden állomásán munkát vállal, hogy biztosítsa egzisztenciájukat. Emellett támogatja Sinkót írói munkájában úgy is, hogy ha kell, gépel, fordít (maga a gördülő egyszemélyes fordítóház), vagy segít regénye átformálásában. Így ismerjük meg M.-et (Micit), azaz azt a Rothbart Irmát, aki miután Sinkó örökre távozott, megalapította Újvidéken a fiatal írókat támogató, rangos Sinkó-díjat, amelyet azóta is kiosztanak. Könyveit és kézirateit Mici könyvtáraknak adományozta az utolsó felvonásban, majd önkézevel véget vetett életének. Mindketten Zágrábban, a Mirogoj temetőben nyugszanak. Mert a létező nagy központok közül Belgrád helyett ők (is) végső instanciában Zágrábot választották.

– Szemben a bíróval rovom a betűket, mindig szemben a bíróval, s felvetődik, szabad volt-e, mikor nemcsak barátok, hanem ellenségek füle hallatára is beszélek, szabad volt-e a vérbe fojtott magyar diktatúráról szólva mindent megmondani? – írta és vallotta négy szemközt az elképzelt bíróval, a saját tízéves jómagával még életében Sinkó Ervin, Spitzer Franjo, majd rögtön válaszolt is a saját kérdésére:

– Nemcsak szabad volt, hanem kellett! A magyar proletárdiktatúra köztulajdonná tette a gyárat, a bányát, a bankokat, a házakat, a földet, a magyar proletárdiktatúra négy álló hónapig, mint egy lidércnyomás nyugtalanította a világ leg-hatalmasabb kapitalista államait, négy hónapig a maga testével fogta fel azokat az ütéseket, melyek nélküle a ma Hatalmas Orosz Testvérét érték volna. Nincs az az igazság, melyet kimondani a magyar proletárdiktatúra érdekében megenged-

hetetlen volna. A proletárforradalom a kapitalizmus dögletes levegőjében felnőtt embereket kapja örökségbe. Minekünk nincs szükségünk hazugságra, közben forradalmi írónak lenni nem azt jelenti, hogy úgy kell tennünk, mintha a forradalmat gyönyörűnek vélnénk. A forradalom céljai gyönyörűek, és a mai társadalom gyilkosabb minden forradalomnál. Mi a forradalom céljait akarjuk, s azért akarjuk mielőbb s minden konzekvenciájában a forradalmi erőszakot.

– *Hier bleiben! Nur...* (Amen.) – Minden reggel eljön a tavasz...

APPENDIX. Egy csendes kis drávaszögi faluban, Laskón, 1968 történelmi pillanata előtt közvetlenül Baranyai-Bosnyák István – egyik eminens tanszéki tanárunk lesz majd később e dicséretes göndör férfiú – kinéz vaksi szemekkel az ereszkedő sötétségbe. Nem lát égbe csapó forradalmi lángokat, de csaknem remetei baloldali magányában el tudja képzelni azokat. Mindenesetre ő is ír szakadatlanul, mintha igazából lenne kinek. Mintha az egész vég nélküli szóakció végeredményben nem lenne csupán *pusztába kiáltott szó* (mindenesetre sokkal szebb az utóbbi összetett kifejezés, mint: a *falra hányt borsó*). Kitarja az ablakot Bosnyák Pista tanár úr, amitől friss esti levegő árad be kintről. Langyos trágya illata terjeng ideleln, a fénylő csillagok alatt, messziről kolomp szava száll, meg a nyáját irányító pulikutya lelkesen acsarkodó ugatása. Bosnyák István mélyet szippant mindebből, majd visszaül az asztalához, befejezni Sinkó Ervin és Rothbart Irma történetét.

A VÁROSALAPÍTÓ ÚTJA AZ OSZTÁLYHATALOMHOZ

E tanulmány arra az egyszerű kérdésre szeretne válaszolni, hogyan viszonyul egymáshoz Konrád György magyarul először 1977-ben, a Magvető által kiadott *A városalapító* című regénye és *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című társadalomelméleti tanulmány, amelyet Konrád Szelényi Ivánnal közösen írt, s elsőként 1978-ban jelent meg magyarul Svájcban, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadásában. A művek minden olvasója számára nyilvánvaló a két alkotás szoros összefüggése, érthető tehát, hogy Veres András, Konrád életművének talán legjobb irodalmár ismerője,¹ a szerzőről írott nekrológiájában, amely egyben a pálya nagyívű áttekintése is, együtt tárgyalta őket. „A második regény, *A városalapító* (1973) merőben más jellegű világban játszódik ugyan [mint az első, *A látogató*], de szerkezetét tekintve a korábbi művet próbálja követni, sajnos, nem túl meggyőző módon. Inkább tűnik nagyra növesztett esszének, mint regénynek. [...] *A városalapító* – gyakorlatilag az értelmiségesszé megregényesített változata – nem jelenhetett meg, csak évekkel később (1977), a kiadó húzásaival, erősen cenzúrázva.”²

A városalapító, amelyen – mint Veres is beszámol róla – már 1969-ben dolgozott az írója, s 1973-ban fejezett be, valójában nem lehetett (legalábbis a szó szoros értelmében érve) „az értelmiségesszé megregényesített változata”, mert már korábban elkészült, mint hogy Konrád és Szelényi hozzákezdett *Az értelmiség útja* megírásához. Az értelmiségesszé – maradok ennél a kifejezésnél, noha a mű inkább szaknyelvet használó tanulmány, mintsem esszé – 1978-as kiadásának elő- és utószavából (az előbbi Szelényi, az utóbbit szerzőtársa írta) egyértelműen kiderül, hogy a regény nemcsak hogy készen volt a közös mű megírásának kezdetekor, de addigra már vissza is utasította a megjelentetését Konrád kiadója. Akkor hát fordított volna a helyzet? Valójában *Az értelmiség útja A városalapító* tanulmánnyá alakítása? A regény az értelmiségesszé kiindulópontja, magja, szinopszisa? Nem valószínű; erre a lehetőségre sosem utalt egyik szerző sem. A talányt Szelényi Iván 1990-es szellemi önéletrajza oldja fel, amelyben részletesen ír Konráddal való, évekig tartó együttműködéséről. Ide vágó mondata így szól: „E témakörben a hetvenes évek elején Konrád Györggyel több kiadatlan tanulmányt írtunk, ám a téma módszeres feldolgozására *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című könyvünkben vállalkoztunk.”³

Léteztek, s talán még léteznek is kéziratban ezek szerint olyan közös tanulmányok, amelyek az értelmiségesszé előmunkálatainak nevezhetők: vélhetően e nem ismert szövegekből nőtt ki *A városalapító* (legalábbis a mű társadalomelméleti szakaszai), majd *Az értelmiség útja* is. Lehet, hogy Veres Andrásnak lényegében mégiscsak igaza volt, s *A városalapító* (legalább részben), ha nem is az értelmiségesszének, de kiadatlan értekező pró-

¹ Lásd például e tanulmányait: Veres András: Az ismeretlen Konrád (Tanulmány Konrád György pályakezdéséről). In: Szabó B. István (szerk.): *Feltáratlan értékek a magyar irodalomban*. Budapest, ELTE – MTA, 1994, 302–311.; Veres András: Fordulat Konrád György pályáján: a Kerti multság. *Literatura*, 1996/1, 74–80.

² Veres András: Konrád György emlékezete (1933–2019). *Literatura*, 2019/3, 240.

³ Szelényi Iván: „Utószó: jegyzetek egy szellemi önéletrajzhoz”. In: Uő.: *Új osztály, állam, politika*. Budapest, Európa, 1990, 440.

zai előzményeinek a „megregényesített változata”. Azt, hogy az értekezésből elbeszélésbe való átmenet mi módon, s milyen változások árán ment végbe, csak akkor tudhatnánk megállapítani, ha hozzáférhetőek lennének a Szelényi említette kéziratok. A tartalmukról én legalábbis csak annyit tudok, amennyit a szociológus említett írása elárult. A bevezetés, amelynek a záró mondatát az imént idéztem, arról számol be, miért volt számára megvilágító erejű a hetvenes évek legelején megismerkedése Polányi Károly redisztribúció-fogalmával: mert „alkalmasnak találtam a szovjet típusú gazdasági rendszerek leírására is”. S valóban: az értelmiségesszé egyik legfontosabb tézise, hogy a szocialista rendszer a racionális redisztribúció rendszere, amelynek domináns osztálya, útban az osztályhatalom felé, a tervező, szervező, újraelosztó értelmiség.

Mielőtt azonban megvizsgálom e tézis, és az értelmiségesszé más állításainak, témáinak, fogalmainak a jelenlétét vagy hiányát *A városalapító*-ban (és viszont), visszatérek röviden Veres András idézett mondataihoz, pontosabban e megállapításához: „Inkább tűnik nagyra növesztett esszének, mint regénynek.” Ez a műfaji kérdés kezdettől fogva jelen van Konrád művének fogadtatásában, sőt, a szerző egész szépírói életműve értelmezésében. *A városalapító* első magyar nyelvű kritikusa valószínűleg Albert Pál volt, aki bírálatát 1976-ban a mű német (1975) és francia (1976) nyelvű kiadása alapján írta a müncheni *Új Látóhatár*-ba. „»Roman«: »regény« – emígy hangzik Konrád György magyarul mindeddig meg nem jelent művének, *A városalapító*-nak műfaji megjelölése a német, illetve a francia kiadásban. A megnevezés azonban tüstént kétségeket ébreszt az olvasóban... Mert vajon regény-e *A városalapító*, ha alig van regényesen autonóm cselekménye? S ha nem cselekményes regény, akkor miféle? A kiváló párizsi kritikus cikke hosszú első bevezetésének indázó kérdéseivel (amelyeket most kénytelen vagyok leegyszerűsíteni) jelezte a Konrád-mű műfaji heterogenitását: én-regény, „napló” volna? Kisebb értekezéseket is magában foglaló esszéregény? „Énekekre” bontható prózavers, „szürreális kifuttatásokkal”?

Bármilyen választ adott is Albert Pál e kérdésekre, világos, hogy különmemű elemek (formák, stílusok) vegyülékének látta *A városalapító*-t, amelyben az értekezés csak egy a többi forma vagy stílus között. Milyenek láttam vajon én Konrád művét első olvasásakor, 1981-ben? (Róla tartottam első irodalmi referátumomat a felsőoktatásban, Imre Mihály szemináriumán, a szegedi főiskolán.) Regénynek láttam-e? Úgy emlékszem, egyszerre nyűgöztek le egyes fejezeteinek hosszú, felsorolásos, metaforikus mondatzuhatagai, az tehát, amit Albert Pál „prózaversnek” nevezett, s középső fejezetei önelemző monológjainak a politikája („Tervező voltam a korai szocializmus időszakában, polgárból értelmiségi lettem, rendpárti bürokrata...”). Persze, hogy regénynek láttam: politikai regénynek. Most újra olvasva már túlzottan heterogén, szerkesztetlen, részleteiben nagy-szerű, egészében egyenetlen műnek látom. Regény; kísérlet egy nem cselekményes műfaj-változat létrehozására, a műfaj határai kitágítására, túl sokféle irányban is: a tudatregény, az esszéregény felé; a szöveg költői sűrűsödése, a szöveg asszociatív spontaneitása felé.

A városalapító-ról mint regényről – mint a metonímia felől a metaforikusság felé elmozduló újfajta regényírás példájáról – nem sokkal budapesti kiadása után kitűnő alak-tani elemzést írt Thomka Beáta. Ha a „metaforikus asszociációk csomósodásait”, gyűrődéseit követjük a szövegben, írta, „rájövünk arra, hogy a barokkosan burjánzó képi elemek mögött egy szigorú logikával felépített eszmehálózat áll, melynek az érzéki-képi asszociációk alárendelődnek. A regényben megbillen a cselekményhordozó elem, a *dinamikus jegyű récit*, valamint a leíró elem, a *szituatív jegyű récit* (G. Genette) egyensúlya. A reflexió, az elmélkedés elnyomja, háttérbe szorítja a külső cselekménysort, az elbeszélést és a leírást is. *Az elmélkedés felülkerekedik a narráción*. [...] Konrád gyakorlata metszően éles gesztussal szakít a történet-központú és a metonímia-realizmus analógiájában meg-

⁴ Albert Pál: *A városalapító*. In: *Uő: Alkalmak*. Budapest, Kortárs, 1997, 272.

ragadó regényírással, és regényfókuszát az ideák metszéspontjaiban rögzíti.”⁵ Azért idéztem hosszan Thomka Beáta tanulmányát, hogy kiegyensúlyozzam általa írásom féloldalasságát: az én figyelmem ezúttal a regény „fogalmi közléseire” irányul majd; csak kevés szót ejtek a mű felépítéséről, nyelvéről, szóképeiről.

A regény tíz fejezetéből döntően három, a 4., 5. és 6. foglal magában olyan mondatokat, amelyeket párhuzamba lehet állítani az értelmiségesszé fejtegetéseivel. Mivel azonban – amint már volt róla szó – *A városalapító* 1977-ben cenzúrázva jelent meg, s csak 1992-ben adta ki a Pesti Szalon a csonkítatlan változatát, kétféleképpen tehetjük fel a regény és a Konrád–Szelényi mű összevetésének a kérdését. Mennyit tartalmaz – előrebozsátott szinopszisként – a regény teljes szövege az értelmiségesszé koncepciójából (s mit nem tartalmaz belőle)? Megismerhette-e a hetvenes-nyolcvanas évek magyar olvasója *A városalapító*ból *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* nézeteit? A regény olvasóinak egy része persze ismerhette a teljes művet már 1992 előtt is: a könyv megjelenését követően hamarosan kézről kézre járt egy (vagy több) gépirat, amely a kihúzott részeket tartalmazta.⁶ Aki összeolvasta a Magvető kiadta kötet szövegét a gépirattal, megkapta a teljes művet. A magyar olvasók többségéhez azonban a gépirat nem jutott el (hozzám sem).

Nemrégiben tanulmányt vetette össze a regény 1977-es és 1992-es kiadásának a szövegét, arra a következtetésre jutva, hogy a cenzor (a kiadó igazgatója) nemcsak húzott a műből, hanem bele is írt mondatokat.⁷ A tanulmányban példákat is találhat az olvasó, mit ítélt törlendőnek Kardos György 1977-ben, s mit írt vélhetően hozzá. E filológiai bonyodalmakkal nem foglalkozom; kéziratok vizsgálatára volna szükség a cenzúrázás komolyabb értékeléséhez. A húzásokból mindenesetre látszik, hogy a cenzor igyekezett eltüntetni a regényből a tézist, hogy a szocialista rendszer domináns osztálya az értelmiség. (Vagy legalábbis igyekezett úgy tenni, mintha ez volna a célja.) A 4. fejezet negyedik bekezdésében az 1992-es kiadásban olvasható e félmondat: „a forradalom tandrámájában az értelmiség főszereplő”. Ugyanez a tagmondat 1977-ben: „a forradalom tandrámájában az értelmiség szereplő”. A 6. fejezet közepén találjuk e félmondatot az 1992-es kiadásban: „Az uralkodó értelmiségi lehetősége: gyakorlatának és szövirágainak szüntelen megkérdőjelezése a többiek nevében”. A mondat 1977-es változatából hiányzik az „uralkodó” jelző. Ezekben az esetekben a cenzor olyan gondolati elemet törölt a szövegből, amely összeköti a regényt és az értelmiségesszét.

A törekvése (ha valóban törekedett rá), nem volt sikeres. A két bekezdéssel ezelőtt feltett kérdésekre az összevont válaszom így hangzik: *A városalapító* helyreállított szövegében megtalálható – más nyelvezettel és elbeszélő módban – *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* koncepciója, s ezt az 1977-es kiadás olvasói is megismerhették, mert a cenzúra törölési nem tudták eltüntetni. Példám a 4. fejezetből való; e szövegrész olvasható a regény 1977-es kiadásában is: „Rendeletek virágkora, hatáskörök osztódása, minden dön-

⁵ Thomka Beáta: Metaforikus folyamatok a regényben. In: Uő.: *Narráció és reflexió*. Újvidék, Forum, 1980, 41. Eredetileg magyarul a *Híd* 1979/10-es számában jelent meg, szerbül a *Delo* 1979. decemberi számában.

⁶ Bence György: Cenzúrázott és alternatív közlési lehetőségek a magyar kultúrában. Beszámoló a budapesti Kulturális Fórum alkalmából. *AB Hírmondó*, 1985/4, 17–38. A cenzor „Konrád György *A városalapító* című regényéből szavakat, mondatokat, bekezdéseket törölt. Szánalmas igyekezetének hiábavalóságát egy szamizdat kiadvány demonstrálja: a kis füzetben, amelyet a könyv lapjaihoz lehet illeszteni, megtalálhatók a kihúzott szövegrészek. Könnyen megállapítható, hogy a szöveg erejét nem sikerült elvenni.” – A gépirat (vagy az egyik gépirat) készítője Szörényi László volt: *Hogyan él a múlt. Szörényi Lászlóval beszélget Hafner Zoltán*. Budapest, Nap, 2020, 68–69. A cenzúrázott kiadás ügyes szamizdat kiegészítéséről Konrád is írt a regény 2010-es kiadásának előszavában.

⁷ Holman Réka: Három könyvtárgy és a retrospektív cenzurális olvasat nehézségei. Konrád György: *A városalapító*. *Alföld*, 2013/5, 76–80.

tés a mi vállunkat nyomja, városomban húsz év alatt a köztisztviselők száma tízszerezésre nőtt, a szocialista állam egyetlen nagyvállalat, élén egyetemi diplomával vagy anélkül a felülről kinevezett állami értelmiség, Nemesek és polgárok után mi csaptunk a történelem lovai közé. Eltöröltük a család és vagyon jogát a hatalomra, döntésre ezután csak a kinevezés jogosítson. Elv拉斯ztottuk a tulajdont és a rendelkezési jogot, a tulajdon minden állampolgáré, a rendelkezés az irányító tisztviselőké, akik a legjobban tudják, hogy mit cselekszenek” (74).⁸

Az idézett négy mondat nagyjából ugyanazt állítja, mint az értelmiségesszé: a szocialista társadalomban az értelmiség olyan (uralkodó) szerepet tölt be, ahogyan a feudálisban a nemesség, a kapitalistában a polgárság. Néhány idézet, párhuzamként, a Konrád-Szelényi könyvből, amely megmutatja, mi módon teszi ezt: „A modern redisztributív rendszerekben a többletermék felett a teleologikus redisztributor rendelkezik: ahhoz, hogy valaki teleologikus redisztributorrá váljon, szakismerettel kell rendelkeznie, tehát értelmiséginek kell lennie.” „A racionális redisztributor hatalmát a többletermék központi újraelosztására nem a rendi helyzet, még kevésbé a tradíció vagy a karizma biztosítja, hanem az intencionális racionalitás, az a közmegegyezésé tett ideológia, mely szerint a központi újraelosztás, a központi tervezgádkodás tervei képesek a társadalmi többleterméket a legésszerűbben újraelosztani.” „Nem lévén senkinek érdemleges magántulajdona, a racionális redisztribúció társadalmában a piramis csúcsától annak talpáig mindenki hivatalnok.”⁹ Ezen idézetek kulcsfogalma, a redisztribúció is felbukkan a regény szövegében: „Belülről jobban látható, mit csináltunk [mi, tervező értelmiségiek]: központosítva újraelosztó társadalmat, melyben a nemzeti jövedelem nagyobbik felét az állami költségvetésen keresztül osztják szét, s a részérdekek versengő játékát a hatósági döntések helyettesítik” (75).

A regény 4., 5. és 6. fejezeteiben (miként többé-kevésbé a mű egészében is) a főszereplő-elbeszélő várostervező mérnök monológját, önvizsgálatát, gyónását, emlékeztetését és képzelgését olvashatjuk, kiábrándulása és önutálata lenyomataként. Önelemző magánbeszéde foglalja magában a szocialista rendszer elemzését; mondhatjuk úgy is, önelemzése egyben – legalábbis e fejezetekben – a szocialista rendszer elemzése. Amint arra már Thomka Beáta felhívta a figyelmet, a város, a városalapító alakja a regényben: metafora.¹⁰ A város a kelet-európai szocialista rendszer metaforája. Aki beszél, a várostervező építész, a társadalomtervező értelmiség metaforája. Az értelmiségesszé gondolatmenetének fontos része a szocialista rendszer három szakaszáról kialakított teória. A regény központi fejezetei ezt az elméletet is színre viszik. A 4. fejezet a korai szocializmus katonai jellegét jeleníti meg („Technikusa lettem egy központilag megszabott katonai stratégiának”, 76.), az 5. fejezet a középső szakasz technokratikussá válását („a totális politikai tervezés vallatószbóakig elérő gondolatmenetét réges-rég felcseréltük az egyensúlyra törekvő, pragmatikus tervezés számítógépes mitológiájával”, 87).

Az 5. fejezet második feléből a cenzor eltávolított egy hosszú, oldalnyi bekezdést („Kezdem visszafelé nyomozni hatalmaskodó kedvem eredetét...”, 90.), amely a szocializmus közlőgő harmadik szakaszát jellemzi: az értelmiségi osztályhatalom megvalósulását. Furcsa módon azonban benne hagyta a megjelent szövegben a rákövetkező bekezdést, amelynek záró mondatai úgyszintén a tervező értelmiség jövendő hatalmáról tudósítanak: „A papokat ki lehetett kerülni, bennünket nem, mi nem az isteni hatalmat képviseljük, a földtől megyünk az ég felé. Stratégiai, biológiai, ipari és várostervezők: a

⁸ A zárójelben megadott oldalszámok *A városalapító* 1992-es, Pesti Szalon-féle kiadására hivatkoznak.

⁹ Konrád György – Szelényi Iván: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Budapest, Áramlat Független Kiadó, 1985 (Az Európai Protestáns Szabadegyetem kiadásának utánnomása), 42., 46.

¹⁰ Thomka, i. m. 44., 48.

század végére mi leszünk a világ zsarnokai” (91.). Az 5. fejezet fontos, vissza-visszatérő (dosztojevszkiji) motívuma is megszólal ezekben a mondatokban: az értelmiségi osztályhatalom arra tett kísérlet, hogy a tervező értelmiségi „magával váltsa fel az isten képzetét” (82.). (A fejezet megidézi a *Karamazov testvérek* Nagy Inkvizítor-jelenetét is.) E motívumot hiába keresnénk a Konrád–Szelényi könyvben, csak a regényben található meg.

Az 5. fejezet ímént említett, a cenzor által törölt hosszú bekezdése példás tömörséggel foglalja össze *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* terjedelmesebb értelmiségtörténeti részét: „A fejedelmeknek szükségük volt ránk, nekünk a fejedelmekre, utáltuk és hiányoltuk egymást. Majd eldobtuk az udvaroncjelmezt, megvetettük a szatócsok uralmát, kitaláltuk a jobb- és baloldali romantikát, az utópiák egyetlen rendezőelvre visszavezetett tervországait”. A regény monológja azonban némiképp másként jeleníti meg az értelmiség hatalomakarását, mint a Konrád–Szelényi-könyv: az eljövendő osztályhatalmat ugyanis a filozófusok államának megvalósulásaként mutatja be. S nem ebben az egyetlen bekezdésben. A 4. fejezetben például visszaemlékszik az elbeszélő építész, hogyan képzelte el ifjan, a korai szocializmus idején a modern várost, amelyet a meglévő régi helyére fog felépíteni, s magánbeszédét így zárja: „hittem azonban, hogy az új társadalom új várost szervez maga köré, környezetbe fogalmazott történetfilozófiát” (73.). Az ideális város tervezésének persze mindig is filozófiai kiindulópontja volt: a reneszánsz városterveknek például Platon *Állama*.¹¹ Konrád regényének monológja azonban túlmege ezen a felismerésen: ha jól értem, a társadalomtervező értelmiség osztályhatalmi törekvéseinek filozófiai ambíciót, filozófiai eredetet tulajdonít.

E nézet – filozófia és hatalomakarás összekapcsolása – a hetvenes évek értekező Konrád-műveiben is feltűnik. Az alábbi szakasz az 1979-re datált *A bölcsesség órája* című feljegyzés-sorozatból való: „A filozófia eddig parancsolgatás volt a tudatlanoknak. Ezután is az lesz, nem gyónás, nem. A konfesszió: irodalom, egy ember beszél, semmi több, semmi tekintélyes.”¹² Irodalomnak mint személyes megszólalásmódnak, illetve a filozófiának mint a társadalomra kiterjedni kívánó regulatív törekvésnek a képzete, szembeállításuk, úgy sejtem, egyik mozgatórugója volt Konrád írói programjának,¹³ amely felértékelte a szemlélődést a cselekvéssel szemben, az írást az „egyszemélyes világnézet” kimunkálásának, megnyilvánulásának tekintette, s az így létrehozott személyes (ám nem pszichológiai) irodalmat a filozófia alternatívájaként állította be. Későbbi kritikusait talán nem is a regényszerűség elveszése zavarta leginkább regényei olvastán, hanem írásainak bölcsességirodalmi ambíciója, amely nemcsak művei fikcióalkotását befolyásolta, de mondatainak, bekezdéseinek sokszor aforisztikus megformálását is. *A városalapító* megírását azonban még nem e szempontok határozták meg.

Úgy vettem észre, hogy a regény 4. fejezete monológjában feltároló vázlat a korai szocializmus időszakáról két további ponton eltér az értelmiségessé gondolatmenetétől. *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* fejtegetéseiből hiányzik a geopolitikai szemlélet: a szerzők szerint a kelet-európai társadalmak belső fejlődésükből következően érkeztek el – mintegy logikusan – a szocializmushoz, azaz a racionális redisztribúció társadalmához; szovjet megszállásról és következményeiről, birodalom és kisállam viszonyáról szó

¹¹ Eugenio Garin: *Reneszánsz és műveltség*. Budapest, Helikon, 1988, 100–101.

¹² Konrád György: *Az autonómia kísértése*. Párizs, Magyar Füzetek, 1980, 159.

¹³ E szembenállás jelentőségének korai felismerése Sanders Iván *A cinkosról* írott soraiban: „ahol igazán jó a regény, ott Konrád azt teszi, amit szerinte minden valamirevaló író: »a konkrét emberit védi az elvont emberi többnyire erőszakos és buta megfogalmazásaival szemben.«” Sanders Iván: *Lázadók, cinkosok, szabadságkeresők* (Konrád György regényéről). In: Borbándi Gyula (szerk.): *Nyugati magyar tanulmányírók antológiája*. Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1987, 274–275.

sem esik.¹⁴ Nem hinném, hogy óvatos taktika lett volna ez a szerzők részéről művük hazai megjelentetésének reményében; a könyv telis-tele van például mulatságos, kihívó szövegrészekkel, amelyek a politikai rendőrség lehallgatási, megfigyelési módszereit tárgyalják.¹⁵ Aki ilyen passzusokat ír bele a tanulmányába, az nem óvatos taktikus. A *Városalapító*ban legalábbis felsejlik a geopolitikai szemlélet, még ha nem is a korai szocializmus időszakáról, hanem az előzményeiről szólva. Az alábbi mondatban az elbeszélő a Horthy-rendszer végét értelmezi: „vidéki csatlós- és csendőrállamunk [a] népét inkább maga tizedeli meg, semhogy mások tegyék ezt vele” (69). Az olvasó e megfogalmazást látva arra következtethet, hogy az ilyesféle állami viselkedés az épp aktuális nagyhatalom–kisállam viszony következménye.

A 4. fejezet önvizsgáló monológiájában feltűnnek a háború utáni évek reményei is, egyértelműen elkülönülve a korai szocializmus építésének időszakától. Ennek sincs nyoma az értelmiségességében. „A háború leckéje számomra ennyi volt: növelni kell az állampolgár függetlenségét államától, és csökkenteni az államét az állampolgárétól. Később beláttam, hogy ez az igény: anarchia, és lemondtam róla. Ma ezt a belátást szégyellem” (70–71. – Az utolsó mondatot a cenzor kihúzta az 1977-es kiadásból.). A *Városalapító* elbeszélője csalódás- és bukástörténetként mondja el a szocializmussal való azonosulásának – *Az értelmiség útja* szavával élve: racionális redisztributorrá válásának – históriáját. A múltjában (politikai önéletrajzában) azonban van egy pont, 1945-ös idealizmusa, amely mentesül kései önutálatától, s amelyhez visszatérhet társadalmi szerepétől való szabadulási kísérletében, a 6. fejezet végének a „baloldali városról” szőtt újabb, második utópiájában, amely immár az elsőt, a szocialista rendszerét kívánna meghaladni.

Az itt összevetett két könyv ugyanis, regény és tanulmány, baloldali művek voltak, noha a baloldali rezsim, amelyben elkészültek, cenzúrázta, illetve kiszorította őket a hazai nyilvánosságból. A *Városalapító*nak a 6. fejezete tanúskodik erről leginkább; *Az értelmiség útjának* pedig az elő- és utószava. Kései olvasóként úgy látom, ebben az elő- és utószóban a szerzők mintha megjedtek volna könyvük lehetséges ideológiai következményeitől. „Tanulnunk kell tehát az államszocialista társadalmak kritikájából, de nem azért, hogy elveszük a szocializmus eszméjét. Legfontosabb soron következő feladatunk, hogy munkálkodjunk a szocializmus egy alternatív modelljének az elméletén” – írta Szelényi Iván 1978-as előszavában.¹⁶ Tanulmányukból bizonyára többféle tanulságot szűrtek le egykorú olvasóik. Magamról tudok csak beszámolni. A nyolcvanas évek közepén olvasva a könyvüket, épp olyan antiszocialista következtetésekre jutottam belőle, amilyen következtetéseket Szelényi elhárítani igyekezett az előszavában.

Az örök látogató című, Konrád György emlékére összeállított kötetben közölt két érdekes visszaemlékezésében az egykori szerzőtárs-barát felidézte 2019-es (esetleg 2018-as) beszélgetésüket közös könyvükről. Az első írásban ekként: „néhány hónapja Gyuri is azt mondta nekem, »Ivánkám, az értelmiségi könyvünk liberális volt«, mintegy jelezve tehát, hogy nem baloldali.”¹⁷ A második írásban így: „Gyurival beszélgettem nem olyan régen: vajon az értelmiségi könyv liberális könyv volt-e. Én azt mondtam: nem. Az 1970-es évek

¹⁴ E feltevést, továbbá a könyv régióelfogását, amely nem tett különbséget a kelet-európai térségen belül az orosz fejlődés és a többieké között, s az előbbit rávetítette az utóbbiakra is, kritikájában élesen bírálta Kemény István közvetlenül a kötet magyar nyelvű megjelenése után: Két könyv egy kötésben. *Irodalmi Újság*, 1979. november–december, 15.

¹⁵ Konrád–Szelényi, i. m., 33., 35., 68., 69. stb.

¹⁶ Konrád–Szelényi, i. m., 8.

¹⁷ Szelényi Iván: Búcsú a baráttól. In: Kőrössi P. József (összeáll.): *Az örök látogató. Konrád György. 1933–2019*. Budapest, Noran Libro, 2020, 12. Szelényi így emlékezett 1974-es politikai nézeteikre: „abban biztosak voltunk, hogy mi a Kádár-rendszerrel és az államszocializmus más fajaitól »balra« vagyunk.”

elején még nem állt a rendelkezésünkre egy koherens liberális diskurzus.”¹⁸ Úgy gondolom, e vitában (ha vita volt) Szelényi Ivánnak volt igaza. S 1978 táján nemcsak ő kívánt munkálkodni „a szocializmus egy alternatív modelljének az elméletén”, de szerzőtársa is, aki *Az autonómia kísértése 1977–1979* között írt útijegyzeteiben töprengett a demokratikus szocializmus vagy a szocialista demokrácia plurális politikai világának a lehetőségén.¹⁹ Közös könyvük hosszú időre immár nem közös politikai gondolkodásuk origója maradt – nézeteik későbbi alakulása pedig már nem tartozik e tanulmány tárgyához.

Végezetül egy, a regény és a tanulmány közötti érdekes párhuzamra / eltérésre szeretnék még kitérni. *A városalapító* 5. fejezete hosszú, akár önálló kisesszének is tekinthető bekezdést szentelt Mózesnek, az első tervezőnek. E bibliai alak *Az értelmiség útjában* nem szerepel; ott az ószövetségi József tölti be a funkcióját: „ő a tradicionális redisztribúció ideológusa, aki a fáraó álomfejtőjeként redisztributori hatalomhoz jut, amit azonban a fáraó tradicionális hatalma legitimál.”²⁰ Úgy sejtem, e bekezdések valójában nem is a Biblia ide vágó történeteit értelmezik, inkább Thomas Mann *A törvény* című elbeszélését, illetve a *József és testvérei* „József, a kenyéradó” című negyedik részét. A felfedezés ugyanis, hogy József történetében megpillanthatjuk 20. századi gazdasági és politikai eszméinket, a német íróé.²¹ Ugyanígy felismerhető a jellegzetes, ironikus manni motívum (a vezér, aki egy láthatatlan isten követésére akarja rávenni csekély képzelőerővel rendelkező népét) a Konrád-regény bekezdésében.

Míg a tanulmány József-bekezdése könnyen érthető gondolatmenetbe illeszkedik, a regény Mózes-betéte épp ellenkezőleg: nagy feszítávú, ám sűrű, zavaros, ellentmondásos „vallásfilozófiai” monológba, amely az Isten–ember viszony elemzésének vagy persziflázásának mutatkozik. Könnyű elhibázni az értelmezését. Mindenesetre József ott, Mózes itt végeredményben ugyanazt sugallja: hogy a társadalomtervező / redisztributor értelmiségi nem modern jelenség. József a 20. századi racionális redisztributorok fejletlen őse; Mózes a 20. századi tervező értelmiségiek titkos mintaképe. Az előbbi alak mögött a „József, a kenyéradó” utópikus (reményt keltő) és ironikus elbeszélése sejlik fel, az utóbbi alak hátterében *A törvény* baljós (mert erőszakos) és ironikus elbeszélése. Tanulmány és regény eltérése olykor az egyik, olykor a másik műfaj előnyeit mutatja. Mindkettő képes arra, hogy magában foglalja a másik elemeit: a tanulmány történeteket és szereplőket, a regény értekezésszerű részeket. Ha választanom kellene, mégis azt mondanám, hogy a regény rugalmasabb forma. *A városalapító* közvetíteni tudta olvasóihoz *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* főbb állításait; az értelmiségesszé nem tudhatja megmutatni féltestvéreinek, a regénynek a formai bonyolultságát, csupán megvilágíthatja értekezésszerű értelmét.

¹⁸ Szelényi Iván: Konrád Györgyre emlékezve. Uo., 186.

¹⁹ Lásd különösen „A szocializmus harmadik korszaka” című fejezetet.

²⁰ Konrád–Szelényi, i. m., 23.

²¹ Vö. Mádl Antal: *Thomas Mann világ- és emberképe*. Budapest, Argumentum, 1999, 111. „Roosevelt szociálpolitikai erőfeszítései, elsősorban az a törekvése, hogy beleavatkozzon az amerikai gazdaság mechanizmusába, felkeltették Thomas Mann érdeklődését a szociális kiegyenlítődés lehetőségei iránt, amelyeket »visszavetített« utópiaként helyez bele a bibliai történetbe...”

Telefonegyperces

2012. április 5-én, huszonegy óra után, a nézőtéri padsorokból, mégis mintha nagyon távolról érkező zúgás indult el az Örkény Színház Ö. I. *Egyperces*eiből összeállított estjén. Miközben ezt leírom, nem tudom eldönteni, hogy hallottam-e a zúgást, vagy inkább *éreztem*.

Proust ír a fény kúszásáról az érzékekig: „folytonosan, s megállíthatatlanul bontakozva, szemem láttára fokozódott, mint a nyitányt gyakran lezáró végső hang. Olyan halkan kezdte, hogy az ember csak közvetlen az előtt észlelte crescendóját, mielőtt meghallotta volna, oly hévvel futott végig az egész skálán, hogy egy pillantás alatt fülsüketítő és diadalmas hangáradattá vált”.

A bontakozó zúgás olyan hévvel erősödött a színházi padsorokban, hogy aztán egy pillantás alatt vált hangáradattá a közönség tapsviharában, amikor az est végén Mácsai Pál a *Nézzünk bizakodva a jövőbe!* (a „Körülbelül százötven év múlva” kezdetű) egyperces utolsó sorát olvasta: „Addig ezt a pár évet ki kell bírni”.

Érezhető volt a zúgásban a művészet *tágabb távlata*, előre s vissza Arany Jánosig, amint Edward király lidérces álmában felordít: „Ha, ha! *mi zúg?*... mi éji dal...”

*

Előadás után éppen hazaértem, csengett a telefon.

- Ott voltál?
- Ott.
- Mi ez a zúgás?
- Ünnepeltek.
- Kit?
- Téged.
- Akkor nem zavar... Tegnap üzent Vili is.
- Milyen Vili?
- Tudod, régen írt ő is néhányat... Megbírált...
- Miért?

– Azt mondta, hogy a *Tóték*ban az Őrnagyot nem négyfelé kellett volna vágni. Azt mondta, hogy III. Richárd koponyáját kilenc kardcsapás érte a bosworthi csatában. És utána mi lett?, kérdeztem. Megírtam, mondta, az ilyenek újra visszajönnek... folytatólagosan. Tudom, mondtam, a *Tóték* után én is megírtam. Mit?, kérdezte. Hogy folytatólagos. Hol írtad meg?, kérdezte. A *Pistiben*. Látod, mondta Vili, azt mi is eljátszottuk, csak más címmel. Milyen címmel?, kérdeztem. *Cordelia*, mondta.

Az írás a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia által az Örkény István születésének 110. évfordulója alkalmából a Magyar Tudományos Akadémián április 5-ére szervezett emlékkonferenciára készült.

Örkény temetése utáni éjszakai lapzártában ezt írtam a *Film Színház Muzsikában*:

Azok közé tartozott, akik az állva maradt kor előtt lépegettek. Örkény azt kereste, írta meg, amit a századközép embere átélt, de amivel félt szembenézni, amit sejtett, tán tudott is, de eltitkolt, amit nem volt bátorsága, hogy vállaljon, amivel nem volt embersége, hogy leszámoljon. Így segítette kortársait, leginkább pályája utolsó harmadában írt munkáival, hogy megpróbáljanak rádöbbsenni: hogyan élt, mivé lett az ember a huszadik század derekán valahol Kelet-Közép-Európában, a Duna–Tisza vidékén.

De életművének legnagyobb teljesítménye éppen az, hogy olvasói-nézői előtt járva is találkozni tudott velük. Előreugrását így nem magányosan vitte véghez. Ismert lett és népszerű, megérte a sikert anélkül, hogy engedett volna küldetéséből.

Témája, írói anyaga, amelyből művét megteremtette, a háború volt, mondhatnánk, de pontosabb, ha így mondjuk: A NAGY HÁBORÚT ÁTÉLT EMBER. Örkény maga is részese volt ennek a sorsnak, ezért értette meg, hogy a háború nemcsak annak a számára volt vízváltató, akit örvényébe rántott, és ezért sosem tudott már úgy élni, hogy ne hurcolja magával ezt az élményt, de azoknak is, akik a fiatalabb nemzedékek tagjaiként nem élték át. Mert mindazt, ami a század második harmadában történt, a sejtésekben, az idegekben ott élő emlék határozta meg.

Milyennek látták, akik mélyéig látták ezt a sötét tengert, milyennek, akiknek sorsát rengéseinek következményei határozták meg, milyennek látta a háborút Örkény? Az ötvenmilliós tömegsírban, az ötvenmilliószor elpusztított és ötvenmilliószor meghajszolt halott történetében felfedezte azt a sötét lehetőséget, ami az emberben már évezredek óta élt, de amit ez a kor hívott elő belőle korábban elképzelhetetlen méreteken. Az, hogy az embernek ember által készített halálos csapdákat felismerte, végérvényesen meghatározta nemcsak anyagát, mondanivalóját, hanem stílusát is. Örkény írói hangja a katasztrófaélményből robbant ki. A kifordított, az életet sűrítetten, fonákjáról bemutató, a tragikumot még tovább, tragikomédiává fokozó stílus az önmagából kifordult embert és történelmét ábrázolta. Ezzel egy *élethelyzetet* talált telibe. Olyan szituációkat mutatott meg prózájával, s hozott be a színház világába drámáival, amelyek kifejezték azoknak a lélektörtézeteknek a belső igazságát, amelyek nemcsak a jelent, de az időben visszafelé mutatva a voltat is meghatározták, és jellegük okán a jövőre is utalnak.

De hát miként fogadta és fogadja majd ezt a létrajzolatot a – ne tagadjuk, idillhez, álmvilághoz húzó – néző, olvasó? Nem mondanánk semmit Örkény művéről, ha nem fedeznénk fel benne sokszázézes olvasótáborával, tapsoló színházi közönségével együtt az együttérzés, a részvétel, a szeretet és a megértés dallamát. Ironiája, az egyperces novellák, a tragikomédiák sístergése nemcsak az ember végletes, önpusztító cselekedeteinek iszonyatából, de az ember védelméért küzdő bölcs erőből is született. A nemzeti

mondanivalót így emelte közösségi mondanivalóvá. Ezért léphette át hazai sikerei után az országhatárokat, ezért nyílt meg drámái előtt a világszínpad.

A *Rózsakiállítás* kézírata fölé két mottót írt. „A halál nem az élet eseménye. A halált megélni nem lehet.” Ezek Wittgenstein szavai. Örökény azért volt jó író, mert a halált, a történelemben végbement többszöri nemzethalált és az ember önmaga elveszejtéseit gondolatainkat, életlátásunkat befolyásoló eseménnyé tudta változtatni. S ezzel megvalósította a másik mottót, Porteous gondolatát: „Tanítsd meg őket, hogy kell élni, és ami nehezebb, hogy halni hogy!”

Sok ki nem mondhatót mondott ki. Sok kimondására készült még. Amit ezután már utódainak kell kimondaniuk.

*

Nemrégiben újra csengett a telefonom.

- Mi ez megint, a zúgás ott lent? – kérdezte István. – Nem is zúgás, lövések.
- Megírtad – mondtam –, a dolog folytatólagos.
- Robbanásokat is hallok.
- Sok a halott, István.
- Ezt legalább megúsztam. Ti ott most mit csináltok?
- Téged köszöntünk, István.

Minden szombat délután

Tik-tak. Az órának három mutatója van. Egy kicsi és vastag, egy vékony hosszú és egy szintén vékony, de kevésbé hosszú. A nagy és a kicsi lassan, kimérten mozognak, a másik vékony rángatózó mozgása sokkal érdekesebb. Vonszolja magát körbe-körbe, minden egyes szünetet apró rezdülés követ, mintha végleg megakarna állni, de valami nem hagyná. A karóra szíját nem egyszerű bekapcsolni, de erre már régóta van egy trükkje: ha az egyik szíjat sikerül átbújtatnia az erre való csaton, csuklóját a melléhez szorítva gyorsan át kell fordítani a karját, így a kapcsot már fél kézzel is tudja rögzíteni.

Ilyenkorra általában már felöltözve állnak a szűk és sötét előszobában a testvérével, indulásra készen. Az óra a csuklóján lötyög, gyakran elfordul – a súlya lehúzza, így a kapocs van felül, ami sokszor becsípi a bőrén a szinte láthatatlan szőke szőrszálakat. Nem szereti ezeket az alattomos, semmiből jövő, apró csípéseket. Nem számít rájuk, és mindig megjíed. Attól fél, hogy valami bogár mászik a pulóvere alatt.

Induláskor az anyjuk újra és újra elmagyarázza neki, hogyan kell állnia a kis- és nagymutatónak ahhoz, hogy elindulhassanak haza. Ennyi idősen ezt teljesen feleslegesnek érzi, de nem szól egy szót sem, bólogat. A vékony, rángatózó mutatóról sose beszélnek.

Azokon a napokon, amikor kölcsönkapja az anyja óráját, a nagynénjükhöz kell átmenniük. A nagynéni, akivel évek óta nem találkoztak, egyszer telefonált, hogy szívesen látná őket. A férjével nem messze laknak, saját gyerekük nem született, most ki tudja, miért, kedvük támadt foglalkozni vele és az öccsével.

Már az első alkalommal is egyedül mentek, az anyjuk nem ért rá elkísérni őket a hűgához, akivel sose voltak valami jóban. A buszpályaudvarra lementek gyalog, ott felszálltak egy buszra, nem volt nehéz megtalálni a megállót. A testvérét leültette, ő inkább állva maradt. Félt, hogy messze sodródna a jelzőgombtól meg az ajtótól, és a leszállásnál nem tudják majd átverekedni magukat a tömegben. Az ujjain számolta a megállókat, nehogy eltévedesse: a nyolcadiknál kellett leszállni, onnan pár száz méterre lakik a nagynéni, akinek az arcát se tudta már pontosan felidézni, de rémlett neki, hogy az anyjukra hasonlított, csak valahogy csúnyább. A nagyanyjuk temetésén látta utoljára. Azokban az időkben még azt hitte, hogy az anyja a legszebb nő a világon. Most is emlékszik arra az érzésre, amikor egyszer bevásárlás közben meglátott egy eladónőt, aki szebbnek tűnt. Ijesztő érzés volt, de mintha lett volna benne egy kis öröm is.

Az ajtóban ránézett az órára, fejben rögzítette, hol állnak a mutatók. Nagyjából négy óra múlva kellett visszaindulniuk. A megálló a túloldalon van, a szeme sarkából úgy látta, nincsen lámpa a zebránál. Remélte, hogy a nagynénjük átkíséri majd őket az úton, az öccsét néha elég nehéz kordában tartani.

Hazafelé a buszon fáradtan ültek egymás mellett. Az öccse végig kifelé nézett az ablakon, nagyokat pislogott, dörzsölte a szemét. Összességében jól érezték magukat, csak a nagynénjük férje volt egy kicsit furcsa. Nem sokat beszélt, folyton cigarettázott, és végig a tévét nézte. Egyszer megbotlott, és rájuk szólt, hogy ne ott gurítgassák a labdát, de ő látta, hogy nem a labdában botlott meg, hanem egyszerűen a saját lábában vagy még inkább a semmiben.

Kaptak finom ebédet, még palacsinta is volt, az öccse megevett vagy négyet. Jobb lesz, ha ebből otthon kettőt vullanak be. A nagynénjük végig velük volt, kérdezgette őket az iskoláról, a családról, az anyjukról. Az apjukról nem kérdezett. Amikor kiengedte őket az ajtón, mindkettőjüknek adott egy-egy puszit azzal, hogy jöjjenek máskor is. A becsukódó ajtó mögül türelmetlen férfihangot hallottak felcsattanni, de nem értették, mit mond. Ő nem is nagyon figyelt, az előttük álló útra koncentrált. Az óra mutatói pontosan úgy álltak, ahogy az anyjával induláskor megbeszélték.

Innentől fogva szombatoként az anyjuk korán keltette őket, engedelmesen felöltöztek, ő az előszobában felhúzta a karórát, és elindultak. Ha nem felejtették el, az öccsével már pénteken összepakolták a hátizsákjukat, reggel már nem volt rá idő. Játékokat, könyvet vittek magukkal, idővel rájöttek, hogy jobb, ha a leckét is viszik, mert a vasárnap nem mindig volt elég a tanulásra.

A két és fél szobás lakásban eleinte bárhol játszhattak, de aztán valahogy úgy alakult, hogy a félszoba lett az állandó helyük. Ők is jobban érezték ott magukat. Általában a szőnyegen ücsörögtek, halkán beszélgettek, olvastak, leckét írtak.

Ebédre nagy szelet fehér kenyeret és kolbászt kaptak, néha átlátszó nejlonzacsókban nápolyit. Boldogan, hosszan rágták az ostyát, a foguk alatt szinte ropogott a világosbarna, túlságosan cukros töltelék. A konyhaablakból érdekes volt a kilátás, hiszen magasan, a hatodik emeleten voltak. Ha kinéztek, látták a téren a piac bódéit, a betonasztalok körül üldögélő nyugdíjasokat, a játszóteret a fém rakétamászókával és két hintával.

Egyik alkalommal, amikor a konyhában ültek, kijött utánuk a nagynénjük férje – a nagybátyjuk? ezt sose tudta eldönteni, megkérdezni pedig nem merte –, töltött magának egy pohár vizet, és leült hozzájuk az asztalhoz. Vele szemben ült le, kezében cigaretta lógott. Mintha hirtelen támadt érdeklődés csillant volna fel a szemében.

– Hány éves is vagy te pontosan? – kérdezte, és az arcába fújta a füstöt.

– Tizenegy – halkán válaszolt, a szemét elfutotta a könny, arcát forróság öntötte el. Lepillantott az órájára. Még mindig két óra volt hátra az asznapi látogatásból. A másodpercmutató kétségbeesetten rángatózott, mintha beszorult volna az elmúlt és a soron következő perc közé. Az eset után azt mondta az öccsének, hogy jobb, ha a szobában esznek, biztosan zavarnak a konyhában.

Már vagy két hónapja jártak rendszeresen, amikor először igazán megrémült. Hiába nyomta a csengőt, senki nem nyitott ajtót. Harmadjára is csengetett, mire neszezést hallott kiszűrődni. Néhány perc elteltével fordult a kulcs a zárban, és a nagynénjük jelent meg a résnyire nyitott ajtóban. A haja zilált volt, megszurkült fehér fürdőköpenyt viselt. Zavartan nézett rájuk:

– Hát ti megint itt vagytok? Minden szombaton jöttök? Fel kéne hívnom az anyátokat, hogy mi folyik itt. Mennyi az idő?

Az utolsó kérdésnek megörült, rápillantott az órájára, és készségesen válaszolt. Percre pontosan mondta az időt, még az is átfutott a fején, hogy a másodpercet is hozzáteszi, de tapasztalatból tudta, hogy képtelenség. Ahogy kimondja, már nem ott fog állni a mutató. A nagynénjük végül kinyitotta nekik az ajtót, ő megragadta az öccse kezét, és fejét leszegve behúzta a kissozába. Úgy érezte, valami borzasztó illetlenséget követtek el. Annak ellenére, hogy ezek után minden a szokásos menetrendben zajlott, a nap rémesen telt.

Egy ideje rászoktak arra, hogy a falhoz lapulva hallgatják a szomszéd szobában szóló tévét. A nagynéni férje néha egész érdekes filmeket nézett. Hallgatták a dialógusokat és az aláfestő zenéből vagy éppen a hosszabb csendekből próbálták kikövetkeztetni, hogy mi történik a képernyőn. Hazafelé a buszon legtöbbször ezeket a félig kihallgatott történeteket rakosgatták össze, színezték ki. Ezen a napon azonban nem ment a nagyszobában a tévé, néma csend volt, csak néha hallottak egy-egy köhögést, kisebb zajokat. Senki nem mondta nekik, hogy nem szabad, mégse mertek kimenni, pedig az öccse normális esetben folyton kijárkált. Szerette a folyékony szappant pumpálni, otthon sose tartottak ilyet, az anyjuk szerint a hasznos baktériumokat is elpusztítja, és nem tesz jót a bőrnek. Most azonban megmondta az öccsének, hogy nincs kimáskálás, szappanpumpálás, véceláncrángatás. Az óra mutatói mintha lassabban jártak volna. Többször is a füléhez emelte, hogy meghallgassa, jár-e még. Akárhányszor arra gondolt, hogy még az óra is elromlott, enyhe görcsöt érzett a gyomrában.

A mutatók végül felvették a szükséges pozíciót, és ők halkán elköszöntek, lassan sétáltak a buszmegálló felé. Az öccse különösen hallgató volt, feszült arccal nézett maga elé egész úton. Amikor hazaértek, az anyjuk éppen csak elhúzta a reteszt, ment is vissza a szobába. Ő kibújt a kabátjából, aztán megszokott mozdulattal térdelt az öccse elé, hogy segítsen neki lehúzni a cipzárt, ami folyton elakadt, már akkor is, amikor még ő hordta ezt a kabátot. Sötét, nedves folt terjedt lassan az öccse nadrágján, az ülepétől egészen a térdéig. A ruhásszekrényhez nem mehettek be, akkor az anyjuk biztosan észreveszi, mi történt, így a szennyesből vettek elő egy száraz nadrágot, a nedveset pedig legyűrték a kosár aljára. Amikor bementek a nappaliba, az anyjuknak semmi nem tűnt fel. Ő viszont elhatározta, hogy többet nem mennek a nagynénjükhöz látogatóba.

Azon a héten mindennap várta, hogy megcsörrenjen otthon a telefon. Biztos volt benne, hogy a nagynénje telefonálni fog, és megmondja, hogy nem mehetnek többet. Félt, hogy az anyjuk mit fog szólni, de elhatározta, hogy nem mond semmit, egyszerűen kivárja, hogy elüljön a vihar. A telefon azonban nem szólalt meg.

Szombat reggel újra ott álltak az előtérben kabátban, sálban. Felcsatolta a karórá, és elindultak. A pályaudvar felé vették az irányt, ha az anyjuk utánuk nézne, ne fogjon gyanút. Az első sarok után megállította az öccsét, és elmondta neki, hogy nem a nagynénihez mennek. Ma inkább a városban sétálnak egy nagyot.

Több ötlete is volt, merre mehetnének. Sorra végigjárták azokat a boltokat, amiknek eddig csak a kirakatát csodálhatták meg. Bementek egy hatalmas áruházba, ahol mozgólépcső vezetett a játékosztályra. Erősen kapaszkodtak, közben ámulva nézték, ahogy mellettük a lefelé tartó tömeg lassan eltűnik a mélyben. Mindketten félték, hogy becsípi a lábukat az eltűnő utolsó lépcsőfok, az öccse akkorát ugrott, hogy utána kellett kapnia. A játékosztály beláthatatlan birodal-

lomnak tűnt. Roskadásig rakott polcok labirintusa, színek és formák kavalkádja. Eleinte óvatosan lépkedtek, hátratett kézzel vizsgálták a dobozokat, aztán lassan felbátorodtak. Tapogatták a puha plüssöket, óvatosan meglöktek egy kiakasztott, hintán ülő bohócot, megforgattak egy szélkereket. Találtak egy babát, aminek a leírás szerint illatos a szoknyája. Közel hajoltak a kiállított mintadarabhoz és valóban: műanyag és gyümölcsös rágógumi illata csapta meg az orrukat. Az öccsének hangosan megkordult a gyomra. Ekkor kapott észbe, ránézett az órájára, és rájött, hogy muszáj valamit enniük, mert még mindig két órát kell várniuk, hogy hazaindulhassanak. Tettek egy utolsó kört az osztályon, aztán ráléptek a lefelé haladó mozgólépcsőre.

A város főterén volt egy gyorsétterem, ezt nézte ki magában. A félretett zsebpénzéből sült krumplit vett maguknak, meg poharat, amit akárhányszor feltölthettek üdítővel. A mosdót is használhatták. Hosszan elüldögéltek, végigbeszéltek, hogy miket láttak a boltban. Arról álmodoztak, hogy vesznek egy lottószelvényt, nyernek, és mindent megvesznek, ami csak tetszett nekik. Ő az illatos babát meg a kagylót formázó, kinyitható babaházat, benne apró figurával. Az öccse autókat és egy távcövet. Ahogy beszélgettek, néha úgy érezte, sokan hallgatják, vagy legalábbis nézik őket. Nem volt benne biztos, hogy így van, de amikor felnézett, látta, hogy egy nő elkapja a pillantását róluk. Végignézett az asztalukon, teljesen rendben volt. Amit az öccse lecsöpögtetett, ő feltörölte, még a száraz krumplidarabokat is összeszedte, és a tenyerében elvitte a kukáig. Szalvétát is használtak, kezet is mostak, egy idő után mégse tudta figyelmen kívül hagyni a pillantásokat, ezért összeszedelőzködtek, és elindultak.

Két kört kellett tenniük a ház körül ahhoz, hogy percre pontosan érkezzenek. A lépcsőházban szétszórt szotyihéj borította a lépcsőt. Kevés emlékei egyike az apjáról, ahogy a szájába veszi a szotyit, és egy pillanat múlva már repül is a csíkos héj két irányba. Számtalanszor próbálta ő is, de sose sikerült, végül mindig a kezével kellett szétfeszegietnie a kemény tokot, ami egy kiábrándítóan kicsi és ízetlen magot rejtett magában. Az apja lelépett – az anyjuk mindig így mondta. Szerinte inkább eltűnt, de ezt sose mondta ki hangosan. Az öccsének nincsenek emlékei az apjukról, de ő még emlékszik rá, bár az utcán már nem biztos, hogy megismerné. Lenézett a lépcsőre, szemével próbálta követni, hova vezetnek a szétköpködött héjak. Még a második lépcsőfordulóban is felfedezett párat, a mellkasa ütemesen dobolt. Felértek, végignézett a hosszú folyosón. Tiszta volt, csillogott a kő.

Az anyjuk láthatóan semmit nem gyanított, a nagynéni ezek szerint nem kereste őket.

Innentől fogva a szombatokat a városban lődörögve töltötték. Boltokba jártak be, nézelődtek, amit lehetett, kipróbáltak. Szerették a kínai üzletek olcsó parfümzagát, a kisállatboltok párás üvegét, a madarak szinte kibírhatatlan zsviját, de leginkább a nagy játékuzetet szerették. Az idő egyre hidegebbre fordult, de a fáradt őszi fényben még a főtér padjain is el lehetett üldögélni, akár egy órát is. Egyszer melléjük ült egy idősebb nő, kérdezgette őket, hogy hol laknak, hol vannak a szüleik. Meglehetően könnyen tudott válaszolni minden kérdésre: azt mondta, hogy a szüleik vásárolnak, ők itt várják őket. Szerencsére a nő hamar odébbállt, ők pedig folyton körbekémlelve elsétáltak a térről. Máskor is megese

ilyesmi: felnőttek szólították meg őket. Volt, aki a szüleiket kereste, volt, aki mindenáron haza akarta vinni őket magához. Egyszer el is szaladtak, mert egy férfi ragaszkodott hozzá, hogy vele tartsanak. Egy pillanatra elgondolkodott, hogy mehetnének, az óra mutatói szerint még elég korán volt, de látta az öccsén, hogy fél, így nemet mondott. Amikor a férfi a kezéért nyúlt, odébb ugrott, és az öccsét maga után húzva elfutott. Egy ideig még hallotta a kiabálást, de nem figyelt rá, szaladtak tovább. Nehezen nyugodtak meg, abba az utcába nem is mentek be többet. Nem sokat beszéltek róla, de minden ilyen esetet megjegyeztek, és ezek alapján alakították a városban töltött délutánok egyre bonyolultabb szabályait. Bizonyos helyekre egy idő után már nem is mentek be, mert azt vették észre, hogy folyton a nyomukban van az egyik biztonsági őr. Kerülték a főteret, mert többször látták messziről az öccse osztályfőnökét, és a gyorsétteremben is egyre kínosabb volt minden alkalom: láthatóan megismerték őket. A kasszásnő szemében folyton mintha kimondatlan kérdések lettek volna, így még nehezebb volt kiszámolni a rengeteg apróból a szükséges összeget.

Egyre több időt töltöttek az utcán, kerülve a szembejövők pillantásait. Karácsony táján a kirakatok megteltek fényekkel, az utcákon a szokásosnál több ember járt. Napról napra korábban sötétedett, a csuklóján lógó óra meg mintha hétről hétre lassabban járt volna. Már egy üzletbe se mertek bemenni, csak a nagy áruház játékosztálya.

Aztán az egyik délután az öccse megnyomott valami sípoló autót, aminek a hangjáról azt hitték, hogy a riasztóé. A biztonsági őr feljűk lépett, ő kiszedte az öccse kezéből a játékot, és próbálta nyugodtan visszatenni a helyére. Remegett a keze, nem mert felnézni. „Menjünk”, sziszegte oda a testvérének, és elindultak a mozgólépcső felé. Mindketten hátranéztek: lassan tűntek el a szemük elől a játékosztály színes fényei, az őr a lépcső tetejéről nézett utánuk.

Hazafelé nem beszélgettek, szokás szerint a kirakatokat bámulták. Az egyik üzlet előtt műanyag próbababa állt. Fején félrecsúszott a sapka, a hosszú, pufis télikabát alatt nem volt rajta semmi. Láthatók voltak szabályos mellei és a derekára erősített vastag lánc, amivel kikötözték. Az egyik kezét tenyérrel felfelé előrenyújtotta. Olyan volt, mintha kérni szeretne valamit. Megbabonázva álltak előtte percekig. Lassan a baba keze felé nyúlt, meg akarta fogni, szorítani. Ahogy hozzáért, a kéz lefordult, majd csuklónál elvált a kartól, és tompa puffanással a földre esett. Szinte egyszerre kezdtek el sikítani az öccsével. Megfogták egymás kezét, futottak hazáig. A tüdejük sípolt, a ház előtt zihálva álltak meg. Érezte, hogy sírni fog, de aztán az öccsére nézett, akinek az arcán már nem látszott más, csak a futás okozta izgalom.

Lassan vánszorogtak felfelé a lépcsőkön, igyekeztek lecsitítani a légzésüket. Ő haladt elöl lehajtott fejjel. A lépcsőn apró, fekete-fehér héjak heverték, kettesével, négyesével. Némelyik még nedvesnek, puhának tűnt. A második emeletre érve a korlátnak támaszkodott, lassan felemelte a fejét. A folyosó padlóján, mintha csíkos bogarak menetelnének egészen az ajtójukig, héjak heverték.

Örökség

Közeledett apám második kemoterápiás kezelése áprilisban. Elhatároztuk Olgával, hogy meglepetésbulit szervezünk neki előtte.

„Mióta lettél te ekkora zsidó?“, kérdezte anyám, amikor mondtam neki, hogy örülnék, ha ő is eljönne.

„Egyszer minden régi fogadalmat meg kell szegni“, válaszoltam.

Először húzódozott, nem szeretett egy légtérben lenni Olgával, de végül a helyzetre való tekintettel beadta a derekát, és eljött velünk apámhoz széderestét ünnepelni.

Olgával beszereztük a maceszt, a tormát, a sós vizet, a csirkelábat, a krumplit, a reszelt almát, én pedig hoztam magammal egy kis könyvet, amely segített levezetni a szertartást. Persze csak egyszerűbb ceremóniát akartunk, hogy se apámnak, se Simonnak ne legyen megterhelő. A fiam így is nyafogott, amikor meghallotta, mire készülünk.

Az előző évben ugyanis befizettem magunkat egy nyilvános széderestére, amit az egyik budapesti zsidó iskola aulájában tartottak. Gondoltam, talán ő megszereti ezeket a szokásokat.

Éhesen ültünk le a fehér műanyag abrosszal terített asztalhoz, ahol csak sós vizet és maceszt találtunk az előttünk lévő műanyag tányérokban. Gyerekkorom óta nem voltam ilyen eseményen, nem emlékeztem a hosszadalmas szertartásra, ami a vacsorát megelőzi. A teremben nagyjából száz felnőtt és gyerek volt rajtunk kívül. Egy órán át ment az éneklés, a felolvasás és az ima. Simon unatkozva mocorgott a székén, közben elemelt egy-egy maceszt az asztalról.

Reméltük, hogy ezután végre jönnek a finom falatok. Ám ekkor az est nagyhangú vezetője felállította ezt a rengeteg embert, és végigterelt minket az iskolaépületen. Zsibongva vonultunk a folyosókon, különböző állomásoknál álltunk meg. Mindegyik egy-egy részletet mesélt el az egyiptomi zsidók és Mózes történetéből ügyetlenül megrajzolt papírfigurák segítségével. Ekkor engem már az ájulás kerülgetett, Simon pedig folyton rángatta a ruhám, hogy enni kér. Hatalmas volt a ricsaj, így a rabbi meséjéből sem értettünk sokat.

Jó két órával az érkezésünk után szolgálták fel az ételeket. Híg zöldséglevest kaptunk, amelyben néhány sárgarépakocka és maceszgombóc úszott. Ezután jött a főétel, ami egy diétára fogott csirke combjából és némi petrezselymes krumpliból, káposztasalátából állt. Mindez műanyag tányérban, műanyag evőeszközökkel felszolgálva, egy neonfényvel megvilágított nagy hodályban. A plafonon ügyetlenül megrajzolt, papírból kivágott Mózes- és fáraófigurát lengetett ide-oda a ventilátor. Az asztalnál ülők hangosan beszélgettek, a gyerekek sikongattak, fájt a fejük a zajtól. Alig vártuk Simonnal, hogy hazaindulhassunk.

„Hidd el, ez most más lesz”, nyugtattam Simont, amikor világos lett a számára, hogy újra valami gyanús tortúrának akarom őt kitenni. „Eldugunk neked afikomant is”, ígértem neki arra a rongyba csomagolt maceszdarabra utalva, amit ilyenkor a gyerekeknek kell megkeresni, és amiért cserébe ajándékot lehet kapni. Ez némiképp fellelkesítette.

Csengettünk apámék ajtaján. Olga kabátban nyitott nekünk ajtót.

„Mész valahova?”, kérdeztem tőle.

„Most értem haza. Ne tudd meg, mi van a városban a tüntetés miatt”, mondta. „Minden tele van árpádsávós zászlókkal és gárdistákkal.”

Apám frissen vasalt farmeringben várt minket az új elektromos foteljában, amelyet pár héttel korábban vettünk neki, hogy a lehető legjobban be tudja állítani a dőlésszögeket a lába és a dereka számára. Vékony lába pokrócba volt bugyolálva, hogy elrejtse Simon elől a betegségét. Nem akartuk őt megijeszteni. Apám ekkoriban már csak a lakásban tudott önállóan járni, az első kemoterápiás kezelés óta nem ment ki az utcára a saját lábán.

Olga behozta az előre elkészített szédertálat és a maceszt, majd gyorsan tányérokat vett elő. Ezután apámra néztem, hova ülhetünk.

„Te ülj oda”, mutatott az asztalfőre.

„Biztos?”, kérdeztem kételkedve.

„Te vezeted az estét, nem?”, válaszolta.

Bizonytalanul kihúztam a széket. Régen elő nem fordulhatott, hogy nem ő ült a fő helyen. Ha pedig nem volt ott, a helyének üresen kellett állnia. A férfinak járt elsőként az asztalnál az étel, ő ült az asztalfőn, a férfi gyújtott tüzet, foglalkozott a hússal, azt rajta kívül senki más nem tudta olyan nagyszerűen elkészíteni. De már semmi sem volt olyan, mint régen.

Mindenki elhelyezkedett, én pedig egyik kezemben a magammal hozott könyvecskével, a másikban a borral egyensúlyozva felálltam, hogy elmondjam az áldásokat. A jobbomon Simon ült, mellette anyám, a bal oldalamon Olga. Apám az asztal másik végén félig fekve ült az elektromos fotelban. Mindannyian italt tartottunk a kezünkben, majd az áldás után ünnepi szokás szerint a bal karunkra támaszkodva kiittuk a poharunkat.

Ezután a kézmosás következett. Mindkét kezemre háromszor lötytyintettem egy kis vizet a mosdóban, közben áldást mondtam, aztán visszaültem a helyemre. Simon már fészkelődött, anyám igyekezett őt a helyén tartani. A könyvecském becsukódott, így egy darabig keresgélnem kellett, hogy megtaláljam a következő áldást, amelyet a sós vízbe mártott krumpli evésekor kellett elmondani.

„Mindjárt eldugjuk az afikomant”, mondtam Simonnak, amikor túl voltunk az áldáson.

Nyúltam a maceszért, kettétörtem, és rongyba csomagoltam az egyik felét. Megkértem anyámat, hogy rejtse el a lakásban. Simon utána akart szaladni, de az ölembe ültettem. Annyira hadonászott, hogy kilökte a bort a kezemből.

„Nyughass már”, szóltam rá.

Olga szaladt a konyhába a rongyért.

Végül elmondtunk még három áldást és három éneket, amelyek a füzetemben szerepeltek. Anyám hozzánk képest egy kis lemaradással dűnnyögte a dalokat, nem ismerte mindegyiket, Olga viszont akkor is harsányan énekelt, ha nem

tudta a dallamot. Odaállt mellém, hogy lássa a leírt szöveget is, majd lehajolt Simonhoz. Rángatni kezdte a kezénél fogva, hogy táncoljanak. Simon kirántotta a kezét, és elbújta a hátam mögé.

Az imák után kimentünk anyámmal a konyhába, hogy feltálaljuk a macesz-gombóclevest, amelyet műanyag dobozokban szállítottunk a helyszínre. Ez nem olyan volt, mint az a híg lötty az iskolában. Tele volt marhahússal, répával, zellerrel, hagymával. A macesz közepe egy kicsit nyers maradt, anyám így szeretne elkészíteni.

„Rémes, ahogy feltűnősködik”, mondta anyám Olgára célozva, miközben beleöntöttük a levest egy porcelán tálalóedénybe.

„Mit produkálja magát? Nem is zsidó.”

„Ugyan, legalább jól érzi magát”, nevettem, és visszaindultam az edénnyel a nappaliba, ahol az ünnepi asztal állt.

„Ez kóser?”, mutatott Olga a levesre.

„Csak annyira, mint a rántott húsd”, válaszoltam.

Mindenki nevetett. Anyám továbbra is gyanakodva méregette Olgát, és csak akkor enyhült meg, amikor Olga megdicsérte a gombócot, és elkérte a receptjét.

A leves után Olga feltálalta a húst és a krumplipürét. Anyám az est elején csendben evett, de aztán egyre jobban feloldódott, ahogy beszélgetni kezdtünk a múlttól, a gyerekkori vacsorákról. Felidéztük, milyen viccesen tudott apám azokról a furcsa alakokról mesélni, akik bent jártak az üzletében. Eszembe jutottak a múzeumok, a filmek, amelyeket együtt néztünk meg, aztán okoskodva mondtunk róluk véleményt.

„Nem értek egyet! Nagyon pontos meglátásaink voltak”, mosolygott apám.

Anyámnak eszébe jutottak a külföldi kalandjaik. Apámmal többször jártak a horvát tengernél még kettesben, és beúsztak a parttól távol lévő szigetekre.

„Azt hittem, nem jövünk ki élve, és felfalnak a cápák. De neki ez volt az igazi kihívás”, mesélte.

„És milyen igazam volt”, bólogatott apám.

„Ehhez képest nekem már csak olyan unalmas dolgok jutottak, mint az erdei vadkempingezés és az a tavaly novemberi éjszaka, amit az autóban töltöttünk tíz fokban”, jegyezte meg Olga.

Mindenki elhallgatott egy pillanatra.

„Hogy lehetél ilyen hülye?”, ingatta a fejét anyám apámra nézve.

„Kockázat nélkül mi értelme az életnek?”, vágta rá apám ravasz, mosolygós mosollyal. „De azért álljunk meg egy pillanatra, ti is megéritek ám a pénzetek a gyerek körülmetélésével”, jegyezte meg.

„Ezt már akkor sem értettem. Valójában mi volt a bajod ezzel? Azt hittem, csak azért mondtad, mert nem kértük ki a véleményed”, mondtam neki.

„Nem tudni, mit hoz a jövő...”

„Ne kezd már te is ezt... Neked is megcsinálták, ráadásul a háború után...”

Anyám összeráncolta a homlokát.

„Nem hallottad, amit Olga mesélt?”, nézett rám, majd a többiekhez fordult. „Eszter szerint normális, ha nációk masíroznak az utcán.”

„Nem erről van szó. Én csak normális életet szeretnék élni.”

„Akkor jobb, ha elköltözel innen”, válaszolta anyám.

„Én nem fogok se bujkálni, se elmenekülni. Nem értem, hova tűnt a régi bátorság belőletek”, jelentettem ki.

„Én speciel minden tünetetesen ott vagyok”, vágta rá Olga.

„És ez elég?”, kérdeztem.

Nem válaszolt. Felállt az asztaltól, és kivitte a piszkos tányérokat.

„Afikoman?”, kérdeztem Simont vidámságot erőltetve magamra.

Simon izgatottan összecsapta a tenyerét, és anyámmal együtt keresni kezdte az eldugott maceszt. Büszkén mutatta a kis csomagot pár perc múlva. Kapott apámtól ajándékba egy tábla csokit.

„Mit szólnátok egy kártyapartinhoz?”, javasolta Olga, miután visszajött a konyhából.

Több kör rómit játszottunk, mindig más nyert, de főként apám vitte a prímet. Simon egyik kocka csokit szopogatta a másik után az ölemben.

Este nyolc lehetett, amikor szedelőzködni kezdtünk.

„Köszönöm ezt az estét”, mondta nekem apám, mielőtt kiléptem a lakásból.

Zavartan kaptam el róla a tekintetem. Anyám és Simon már kint vártak rám a lépcsőházban.

„Jövő héten kezelés, ugye?”, kérdeztem gyorsan.

Fásultan bölintott.

„Csináld végig”, mondtam neki, és megszorítottam a kezét.

*

Hamar vége lett a szép napoknak. Apám nem sokkal a szédereste után belázasodott, kiújult a hólyaggyulladás. Az urológusa azt mondta, az antibiotikum mellett nem kaphat semmilyen más erős gyógyszert. El kellett halasztani a következő kemoterápiás kezelést.

„Nem furcsa ez? Mindig akkor lesz rosszul, amikor menni kéne a kórházba”, mondtam Olgának.

„Nem mutatja, de nagyon megviselte az a múltkori kezelés, és ahogy az orvos bánik veled”, súgta nekem Olga, hogy apám ne hallja.

„Ez akkor sem maradhat így.”

De újra várnunk kellett. Elment két hét a hólyaggyulladással, aztán új időpontot kellett kérni az onkológiára.

„Túrhetetlen, amit ez a nő művel. Hogy lehet valaki ilyen kegyetlen?”, topantott Olga, miután az orvos megmondta neki, hogy nincs azonnal új időpont.

Újabb két hét volt, mire átfutott a foglалás a rendszeren. Apám pedig hétről hétre, napról napra gyengébb lett.

„Nincs értelme dühöngeni”, legyintett apám. „Nem maradhatok orvos nélkül.”

„Ez a nő nem csinál semmit.”

„Adtatok neki pénzt?”, kérdeztem.

Apám nemet intett.

„Nem hinném, hogy emiatt lenne”, mondta Olga, miközben tornáztatta a biciklizéstől elgémberedett vállát.

„Valami oka csak van”, morfondíroztam továbbra is. „Vagy kell keresni egy másik orvost.”

Apám közelebb hajolt hozzám, amikor Olga kiment a szobából.

„Sosem hívja fel az orvost, hiába mondom neki, hogy nem lehet csak írogatni. Egyszerűen nem érti. Azt is e-mailben írta meg neki az utolsó pillanatban, hogy nem tudunk bemenni a kezelésre.”

Másnap felhívtam a kórház laborjában dolgozó ismerősünket, hogy puhatolozzam nála, át tudnánk-e kerülni egy másik orvoshoz.

„Kizárt dolog. Nem lehet az orvosokat csereberélni. Senki sem vállalná a páciensét, abból csak sértődés lenne”, jelentette ki.

„És a beteg érdeke?”, kérdeztem tőle.

„Hidd el, apád jó kezekben van.”

De apám továbbra sem kapott semmilyen ellátást, akadozott a kommunikáció az orvossal, a kórházzal.

Felhívtam az osztályt, ahol apámat kezelték, és kértem az orvosához egy időpontot.

„Szükségem lenne a leletekre”, mondtam Olgának, amikor letettem a telefont.

Keletlenül fogadta a kérést. Úgy őrködött a leletek felett, mintha ez lenne a kapcsolatuk záloga. De végül levette a polcra a papírokat tartalmazó dossziét, és az egészet a kezembe nyomta. Megköszöntem, és elindultam kifelé.

„Érdekes, milyen fontos lett neked apád mostanában”, jegyezte meg, amikor már az ajtóban voltam.

„Hogy érted?”, fordultam vissza.

Hallgatott.

„Nézd, tudom, neked sem könnyű ez a helyzet, de akkor is én vagyok a gyereke.”

„Hogyne, ilyenkor”, mondta, és becsukta a szekrényajtót, ahol az iratok voltak.

„Nem tudsz rólunk semmit”, néztem rá élesen.

„Hallottam azért egyet s más”, válaszolta.

„Az csak az igazság egyik oldala. Én sosem kívántam neki ezt a szörnyűséget.” Megvetően elmosolyodott.

„A saját szememmel láttam, hogy bántál vele éveken át.”

„És azt is láttad, mi volt előtte? Arról, gondolom, nem mesélt...”

„Kettőn áll a vásár”, jelentette ki mindenfajta részvét nélkül.

Mellbe vágott a sommás véleménye.

„Ne tégy úgy, mintha te csak érte csinálnád”, fakadtam ki dühösen. „Neked talán nincs szükséged a pénzre?”

„Nem tudom, miről beszélsz”, kapta el rólam a szemét.

Felállt, és visszafordult a szekrény felé.

„Tudom, hogy szakítani akartatok, mielőtt beteg lett. Apa elmondta. Egyébként pedig jobban tennéd, ha nagyobb gondot fordítanál a gyógykezelésére, mert még a végén én fogok valami aljas szándéokra gyanakodni...”, jelentettem ki, és a hónom alá csaptam a papírokat.

*

Két nappal később bementem az onkológiára a megadott időpontban. Kopogtatam az orvos ajtaján.

„Hozzám?“, kérdezte rezzenéstelen arccal.

Bólintottam.

Betessékelt a szobába, majd az íróasztala mellett lévő fehér székre mutatott. Először nem tudta, milyen ügyben jöttem, aztán eszébe juttattam a telefonbeszélgetést.

Felrakott a polcra egy dossziét, aztán leült velem szemben az íróasztalához.

„Miben tudok segíteni?“, kérdezte.

„Apámnak nagy fájdalmai vannak, a tanácsát szeretném kérni“, kezdtem, és átnyújtottam neki a papírokat.

Végignézte a felírt orvosságokat, majd ráírta egy papírra egy új készítmény nevét.

„A körzeti orvos fel tudja írni. Ha már ez sem segít, akkor be kell jönni a kórház fájdalomambulanciájára.“

„Nem tud már kimenni az utcára“, jegyeztem meg, és az asztalán lévő üres recepteket néztem.

Nem mertem megkérdezni, ő miért nem írja fel a gyógyszert.

„Ezt a családnak kell megoldania“, mondta.

A hangjában nem volt sem sajnálat, sem együttérzés.

„Valami más esetleg?“, kérdezte.

„Én csak azt szeretném tudni, doktornő, mit lehetne tenni. Már felkelni is alig bír“, hebegtem, miközben egyik kezemmel a táskámban lévő borítékot morzsolgattam.

Ridegen rám pillantott.

„Ahhoz el kellene járni a kezelésekre, de maguk folyton lemondják az időpontot“, jelentette ki.

„Sajnálom, ha kellemetlenséget okoztunk.“

Igyekeztem elmagyarázni neki, hogy a hólyaggyulladás miatt van az egész.

„Nem tudnának konzultálni az urológussal?“

„Ez két külön terület, két külön szakma.“

„De egy ember.“

Élesen rám nézett, majd újra a papírjaiba mélyedett.

„Akkor legalább az időponttal lehet valamit kezdeni? Két hét nagyon hosszú idő.“

Hátradőlt a székén, masszírozni kezdte a halántékát.

„Sajnos nem rajtam múlik, a rendszer nem így működik. Rengeteg a beteg, és már így is megfeszített tempóban dolgozunk.“

„Kérem.“

Kivettem a táskámból a pénzt, és az asztalára tettem.

„Meglátom, mit tehetek“, válaszolta, és a borítékot a zsebébe csúsztatta. Megkönnyebbültem, hogy valamennyire sikerült rá hatni.

„Azt ugye érti, hogy az édesapja nem fog meggyógyulni?“, nézett rám ekkor.

A hangja olyan tárgyilagos volt, mint egy bírósági végzés. Éles fájdalmat éreztem a gyomromban.

„Mondja, miért csinálja ezt?“, néztem rá. „Magának jó ez így?“

Az orvos elvörösödött, kitágultak az orrlyukai. Mintha életre kelt volna egy pillanatra.

„Tudja, hányan járnak ide nap mint nap? Könyörögnek, hogy tegyek valamit, úgy, ahogy maga. De én nem vagyok isten, nem tudok mindenkin segíteni! Három műszakban dolgozom, három orvos helyett, az én energiámból ennyi telik!”

Kivette a zsebéből a pénzt, és az asztalra tette.

Farkasszemet néztünk egy pillanatig, aztán felálltam. Nem nyúltam a pénzhez.

*

Végül nem kaptunk előrehozott időpontot a kezelésre, ki kellett várnunk a két hetet. Három nappal a kitűzött dátum előtt Olga megrendelte a mentőt, összekészítette a holmiját. Apám azonban ismét belázasodott a kezelés előtt. Genny a vizeletben, újabb hólyaggyulladás, újabb két hét antibiotikum-kúra, aztán lehetett újabb időpontot kérni, várakozni. Az idő csak múlt, már május volt, az előző kemoterápia óta több mint egy hónap telt el.

Apám egyre később tudott reggelenként az ágyból felkelni. Meg kellett várni, amíg hatni kezdett a reggeli gyógyszer, egyre nagyobb adagra volt szüksége ahhoz, hogy a fájdalmat el tudja viselni.

A napok továbbra is monoton ritmusban teltek, mintha a lakás és a hozzá tartozó kert időn és téren kívül létezne. Reggel hét és nyolc között megevett egy tükörtojást pirítóssal, hogy a gyógyszereit be tudja venni. Aztán jött a zuhanyzás, amíg fel tudott még kelni, később Olga már csak az ágyban mosta le egy mosdókesztyűvel. Volt egy a testre és egy a seggre, Olga mindig így mondta. Ezt követte a katéteres zacskó ürítése, majd egy kis torna az ágyban, utána újra a pihenés.

Aztán már csak háromnaponta volt széklete. Elhelyeztük alatta a pelenkát, és amikor apám végzett, Olga áttörölte a fenekét nedves törülkösztyűvel, majd az egész csomagot kivitte a szemétkébe.

Ekkoriban apa már csak tizenegy-dél körül tudott kikelni az ágyból, átment a nappaliban lévő elektromos székbe, ott egy kis zenehallgatás vagy filmnézés következett, miközben ropit rágcsált, teát szürcsölt, majd megkapta az ebédet. Ismét aludt egy kicsit, ébredéskor egy újabb filmet nézett meg. Kint már sötétedett, a nappaliban villanyt kellett gyújtani. De ők épp csak annyit kapcsoltak fel, hogy a szobában továbbra is félhomály legyen. Sosem szerették az éles fényt, a szilárd kontúrokat. Olga a konyhában is csak a pult feletti kislámpát használta, ez elég volt neki a másik sarokban végzett mosogatáshoz is.

„Valahogy kitapogatja az ember, ha valami rajtaragad a tányéron”, mondta egyszer kedélyesen, amikor kérdeztem, nem hiányzik-e neki a fény.

Elmosolyodtam a válaszára. Végül arra jutottam, talán igaza van, és jobb, ha bizonyos dolgok örökre homályban maradnak.

„Az első víz a test”

(részlet)

A Colorado az Egyesült Államok legveszélyeztetettebb folyója – valamint a testem része.

Egy folyót hordozok magamban. Ez vagyok én: 'Aha Makav. Ez nem metafora.

Amikor egy mojave azt mondja: Inyech 'Aha Makavch ithuum, akkor a nevéinket mondjuk ki.

Létezésünk történetét mondjuk el. A folyó a testem közepén folyik át.

Eddig minden versszakban kimondtam a folyó szót. Nem akarom elpazarolni a vizet. Meg kell őriznem testemben a folyót.

A további versszakokban próbálok visszafogottabb lenni.

*

A spanyolok mojavénak hívtak minket. A folyónknak a Colorado nevet adták, mert iszapos volt, sűrű és vörös.

Az indiánokat mindig rézbőrűnek hívták. Soha nem találkoztam még vörös bőrű indiánnal. Sem a rezervoátumomban, sem az Amerikai Indiánok Nemzeti Múzeumában, sőt még az arizonai Parkerben tartott legnagyobb powwow-n sem.¹

Natalie Diaz (1978) latin-amerikai és mojave indián származású amerikai költő. Egyetemista korától 2006-ig profi kosárlabda-játékos volt különböző külföldi csapatoknál. Nyelvőrző és a nyelvi sokszínűség megőrzését előmozdító pedagógus. Jelenleg az Arizonai Állami Egyetem docense. A *When My Brother Was an Aztec* [Amikor az öcsém azték volt] című első kötete a Copper Canyon Press kiadónál jelent meg 2013-ban, amivel American Book Award elismerésben részesült. Második, a 2020-ban a Graywolf Pressnél napvilágot látott *Postcolonial Love Poem* [Posztkoloniális szerelmes vers] című kötetét tavaly Pulitzer-díjjal tüntették ki.

Az itt olvasható szekvencia a második kötet egyik hosszúversének részlete, amely azonban az indián költészet alapvető poétikai-szemléletbeli sajátosságaira világít rá: a víz, a folyó mi magunk vagyunk úgy anyagi-fiziológiai, mint szimbolikus-szellemi értelemben. Az indián kultúrában nem értelmezhető a test, a lélek és a szellem európai, görög és keresztény alapokon nyugvó különválasztása, melyre a mi költészet- és létfelfogásunk épül, s ami lehetővé teszi, hogy független entitásként tekintsünk magunkra.

Végül egy fordítástechnikai megjegyzés. Az eredeti vers a „red”, tehát vörös színre szimbolikát épít, és ezt a szót bőrszínre éppúgy használja, mint bármi másra. Ám a magyar nyelvben az indiánokkal kapcsolatban a „rézbőrű” kifejezés gyökerezett meg, így ezt megtartottam. (A ford.)

¹ powwow: ünnepélyes törzsi gyűlés.

A sivatagban élek, egy felduzzasztott kék folyó mentén. Vörös bőrrút csak a fehér turisták között láttam, napégetten, miután túl sok időt töltöttek a vízen.

*

'Aha Makav a népiünk igazi neve, a Teremtőtől kaptuk, ő szabadította ki a földből a folyót, hogy beépítse élő testünkbe.

Lefordítva az 'Aha Makav azt jelenti, hogy a folyó a testünk közepén folyik át, ugyanúgy, ahogy a földünk közepén is átfolyik.

Mint minden fordítás, ez is egy gyenge próbálkozás.

Az amerikai képzeletvilágban ennek a képnek a logikája a szürrealizmushoz vagy a mágikus realizmushoz vezet.

Az amerikaiak az őslakos indiánnál jobban szeretik a mágikus rézbőrrút, a sámánt vagy a vörös ruhás álindiánt. Annak dacára, hogy az őslakos indián testében hordja a folyó veszélyes és nehéz blueszenéjét.

Amit a fehér ember fenyegetőnek érez, azt általában mítoszként hessegeti el. Sosem voltam még valóság Amerikában. Amerika az én mítoszom.

*

„Minden szöveg addig gyászol, amíg le nem fordítják” – mondja Jacques Derrida.

Amikor a mojavék kimondják a könnyű szót, akkor a folyó szavunkhoz térünk vissza, mintha a folyó a szemükből folyna. Zokogásnak lehetne fordítani. Vagy úgy, hogy a bánat folyója.

De kinek készül ez a fordítás, és eljön-e nyelvem négynapos temetésére gyászolni mindazt, ami elveszett fordítási erőfeszítéseim közben? És miután szárazra itták folyómat, csatlakoznak-e a gyászmenethez a fakó sivatagban?

A szárazságra minden nyelvben és minden vidéken más-más szót használnak. A szomjúság fájdalma azonban minden testben ugyanazt az ösvényt járja be – a nyelvet, a torkot, a veséket. Nem számít, milyen nyelven beszél az ember, nem számít a bőrszíne.

*

A folyót, a folyó víztömegét testünkben hordozzuk.

Nem áll szándékomban vizuális összefüggésre utalni. Például: térdelő őslakos indián asszony egy doboz Land O'Lakes vaját tart a kezében, amelynek a címkéjén

egy térdelő őslakos indián asszony egy doboz Land O'Lakes vajot tart a kezében, amelynek a címkéjén egy térdelő őslakos indián asszony...

A folyót, a folyó víztömegét testünkben hordozzuk. Nem áll szándékomban a Droste-effektust előidézni – ez nem egy folyó képe benne egy folyó képével.

Úgy értem, a folyó ige. Történet. Most is bennem áramlik.

*

Ez nem mellérendelés. A test és a víz nem két különböző dolog – kifejezetten közel állnak egymáshoz vagy egymás mellett léteznek. Ugyanazok – test, létezés, energia, ima, áramlás, mozgás, gyógyszer.

A test túl van a hat érzéken. Érzéki. Eksztatikus energiaállapot, állandó készenlét az imádkozás határán, bármikor kész belépni a mozgás folyamába.

Az energia a mozgó testemet mozgató mozgó folyó.

GYUKICS GÁBOR fordítása

Mindig elmenő

*Kacagna még a gerle
megint a kisgyerekre,
ha volna még a tolla,
az idő mutatója.*

*A disznó még az ólban,
a nyúlnak lába dobban,
lucernaillat árad,
az idő szára szárad.*

*Kifutni még a kertbe,
epret leszedni este,
de megrágták a békák
az idő maradékát.*

*Hallgatni még a nádat,
bekapni szalmaszálat.
A múlt mézháza roppan:
az idő darabokban.*

*Így kezdjen a jelennel
akármit itt az ember.
A mindig elmenővel:
így kezdjen az idővel.*

Az órásműhely

*A dédapámnak órás-
műhelye volt. A ketyegés
betöltötte az életét.
Süket fülekbe gyónták*

*titkuk, az idő sokkját,
a mutatók: azt, hogy kevés,*

*mit vastag fatörzsbe bevés
egy kéz, fogva a bicskát.*

*A régi kőarcóramra
jól emlékszem. A számlap
villogott és zenélt hetet.*

*De tudom, dédapám a
múltban nem javított ilyet –
azóta is késik, siet.*

A menedzser megnyílik

*Erős vagyok. És szabad. És csúcsmínőségű.
Van hitem, hogy esővízzel és hússal jóllakom.
Reggel karriert építek, este fenséges fruktózzal töltekezem.
Bár néha elgondolkozom, meddig fogok élni.*

*A trendeket, az újabbakat, azokat keresem, kutatom.
Alkalmazkodom mindenhez és mindenkihez.
Így – ha kell – én is megálmodom a házakat,
amikben emberek szeretik egymást sokáig:
amerikai konyhát sűrű szövésű müzslivel,
vidám albérlőket jó tanácsokkal.*

*Az igazít egy használtautó-piacon keresem.
Ma is hiába. Végül zárás után a büfében maradok.
A portást vigasztalom – nem hívták el a kamarai összerázóra.
Mindezt persze nem várok semmit.*

*Csak ezt a buta kutyatekintetét ne emelné rám.
Ott hagyom. Mert csúcsmínőségű vagyok. És szabad.
Tigrisbukfencsel vetem bele magam az éjszakába.*

Félidőben

*Mindennapjait egy folytatásos regény
soha be nem érő hőseként éli.*

*Kedvenc évszaka az ősz, és ennek okát
nem szereti megmagyarázni.*

*Távolságot tart magától. És bízik ebben
a távolságban. Mert ezzel dolgozik.*

*Néha munkára fogná magát.
Akár egy gátóri pozíció is megfelel.*

*Emlékeitől, mint elhasznált fékpofáktól,
igyekszik megszabadulni.*

*Ha sok pénze lenne, tengert
alapítana autószmozióval a partján.*

*Miután megtudta, hogy a tenger nőnemű
a francia nyelvtanban, hetekig ez járt a fejében.*

*A barátnőjével együtt járnak kocsit mosni.
Még ezt is együtt csinálják.*

*Ő mondja el a lánynak először, mi az az oktánszám,
és tigrisek vasszorgalmával szíóják a benzingőzt.*

*Semmit sem szeret statisztikailag
alátámasztani. Nem érdeklik az adatok.*

*Például nem érdekli az ezer
házasságkötésre jutó válások száma.*

Azt mondják róla, befogadó, mint egy fürdőváros.

*Vasárnaponként a kompromisszum lehetőségét hallucinálja.
Egyébként a félidőben Saint-Étienne – Bordeaux 1-1.*

A takarékoságról

*Negyedórás filmritkaság a világhálón
1939-ből, nyáron forgatták,
címe Pécs a háború előestéjén,
igen, ezzel az emelkedett szóval:
előestéjén, mintha a világháború
egy hosszúra nyúlt ünnep lett volna
srapneles-gránátos tűzijátékkal,
nem görög-, de elhamvasztó náci tűzzel,
főtéri ünnep, ahol a helybéliek
könnyekkel szemükben körbeálltak
egy akasztott emberekkel díszített fát.
A kamera tizenöt percig pásztázza
a belváros tereit, utcáit, megmutatja
a strandot, hétágra süt a nap,
az urak egy része hat éven belül
egyenruhában meghalt, két és fél ezer
helybélit vagonokba zártak, a túlélők
tíz évvel később ütemesen tapsolva
skandáltak, hogy Éljen Rákosi!,
'39 nyara, a város utoljára szép
és úri, az elmúlás előtti utolsó portré,
a Hamerli család műhelyét még
nem államosították, egy fogaskerék
fölé hajol Bálint István órásmeister
a kupolás színházzal szemben,
a Király utcán döcög egy villamos,
a medence mellett, a nyugágyaknál
hatalmas felirat: TAKARÉKOSSÁG,
ám ezt nem sikerült megvalósítani,
a földrész eltékozolt egy kultúrát
és harminc-negyven millió embert.*

Szótlanság Pécssett

*„Kíváncsi vagyok, mit fog mondani neked” –
mosolygott a negyedéves pécsi kispap,
miközben a nyugdíjas püspökhöz kísért.
Összecsukható kerti széken üldögélt
Cserháti József a bágyadt napsütésben,
vaksin hunyorogva a palota előtt,
a négytornyú székesegyház oldalában,
ölébe ejtett bordó zsolozsmáskönyvvvel.
Bemutatkoztam, néhány percig álltam ott,
másodéves papnövendék Esztergomból,
de ő csak szótlantul bólogatott, készült
odaátra, fél évvel később már nem élt.
Nem mondott semmit, de mit is vártam tőle,
milyen megoldóképletet, egy konyhakész
körmondatban az élet miféle titkát
adhatjuk elő egy idegennek, milyen
kegyes igét, üdvözítő útmutatást?
Nyolcvanéves főpásztor, úgy ült ott ősen,
akár egy kopt remete a pusztaságban,
akihez többnapj járóföldről tódul
ránctalanná csiszolt bölcsességért a nép,
és megesik, hogy nem mond semmit – olyankor
a hallgatással, a szelíd csenddel tanít.*

A fényben

*Egy hónap múlva ötvenéves leszek,
megérkezem abba az életkorba,
amikor már hitelesen utalhatok
visszatekintő-összegző versekben
a legkedvesebb költőim által írt
visszatekintő-összegző versekre.*

*Például Adam Zagajewski néhány
elégikus művére utazásokról
toszkán és francia kisvárosokban,
alkonyati sétákról a tengerparton
egy nővel, aki azokban a hetekben
a mindene volt. Igen, az utazások,*

*egy hónap múlva megírhatom a napot,
amikor apámmal Pécsre utaztam,
legalább fél órát késett a vonat,
sétáltunk ketten a papnevelde felé,
mert indult a tanév, ötvenévesen
egy versben majd visszatekintek erre,*

*hogy apámmal a szeptemberi fényben,
hegynek fölfelé a Hunyadi úton
kora délután. Két sporttáskát cipelve
segített nekem a beköltözésben,
négy évvel a végzetes rákbetegsége
előtt, akkor járt utoljára Pécsen.*

*Indult a tanév, engem elnyelt a ház,
apám pedig elindult haza Pestre,
egy hónap múlva ha verset írok erről,
a záró képe majd ez lesz: én maradok,
apám távolodik az állomás felé,
megy a dzsámi mellett az őszi fényben.*

„KEZDET BEN VALA A MONDAT”

Klemm Antal, a magyar nyelvtörténet pécsi professzora

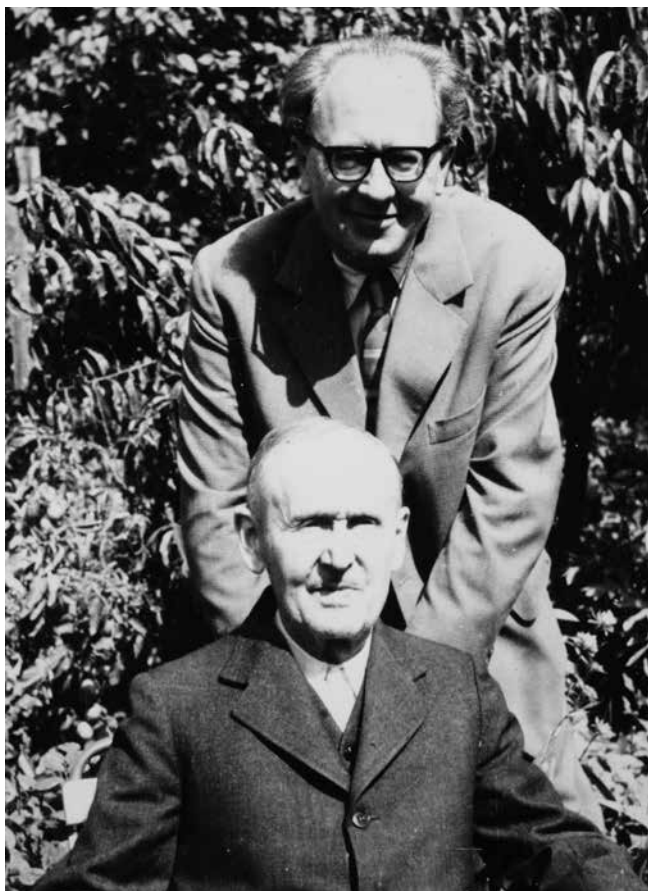
Temesi Mihály emlékének

Amikor a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem vezetői 1930-ban Klemm Antalt meghívták Pécsre, tisztában voltak azzal, hogy kívül kívánják erősíteni a bölcsészkar professzori karát. Tudták róla, hogy a meghívott, akkor negyvenhét éves tudóst 1923-ban a pesti egyetemen nyelvtörténetből magántanárrá képesítették, s 1927-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. Híre járt annak, hogy az Európát tanulmányutakon bejáró kutató a latinon kívül német, francia, angol, orosz, finn, észt és mordvin nyelven olvas és beszél, s eredetiben tanulmányozza az ógörög klasszikusokat. A szakemberek a műveit is olvashatták: már 1917-ben megjelent az eredeti nyelvterületen gyűjtött anyagot tartalmazó *Mordvin szövegek* című kiadványa,¹ s 1928-ban nyomtatásban napvilágot látott akadémiai székfoglaló előadása, *A mondattan elmélete*. És a szűkebb szakmai közeget kívül is tudták Klemm Antalról, hogy bencés szerzetes, s 1907-ben pappá szentelték.²

A pécsi bölcsészkaron 1932. szeptember 21-én tartotta programadó előadását. Ettől az ünnepi eseménytől kezdve 1940-ig a magyar nyelvtörténet és a finnugor összehasonlító nyelvtudomány professzoraként tevékenykedett. Mivel a város nem tudta megtartani bölcsészkarát, Klemm is Szegeden folytatta munkáját. Tanítványainak, kollégáinak visszaemlékezéseiből egy szelíd és boldog ember képe bontakozik ki. Jól jellemzi békés természetét, hogy a legszigorúbb kifejezés, amit méltatlanokra pazarolt, ez volt: *huncut ember*. De még ez is csak ritkán fordult elő. Ilyenkor inkább hallgatott. Választékosan írt és beszélt, a durvább kifejezéseket talán nem is ismerte. A nyelvtörténeten kívül földi dolgok nem érdekelték. Jótékony búra alatt élt, mint üvegházban egy kényes, ritka növény. Nem vett tudomást a hétköznapi élet realitásáról. Lehet, hogy boldogságának ez volt a

¹ Klemm Antalnak a mordvin nyelvvvel kapcsolatos kutatásait, közleményeit a későbbi kutatás hasznosította. Lásd: Keresztes László: *Bevezetés a mordvin nyelvészetbe* (Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2011) című könyvét, s ennek hivatkozásait.

² Klemm Antal 1883. szeptember 1-jén született a Vas megyei Lékán, kispolgári családban. Iskoláit Kőszeg, majd Sopron bencés gimnáziumában járta, 1902-ben Sopronban érettségizett. Felsőfokú tanulmányait a pannónhalmi főiskolán, illetve a Pázmány Péter Tudományegyetem magyarlatin szakán végezte. 1907-ben szakvizsgát, 1908-ban tanári képesítő vizsgát tett. *Baróti Szabó Dávid nyelve nyelvújítási szempontból* című szakdolgozatát professzora, Simonyi Zsigmond a Nyelvészeti Füzetek 50. számaként kiadta (Bp., 1908). 1909-ben a pesti egyetemen doktorált. Közben 1902-ben a Szent Benedek-rend novíciusa lett, s 1907-ben pappá szentelték. A doktorátus megszerzése után külföldi tanulmányokat folytatott (Párizs, London, Brüsszel, Róma, Oxford, Stockholm). Finnországban, majd Oroszországban a finnugor rokon nyelveket tanulmányozta. 1932-től a nyelvtörténet professzoraként megkezdte előadásait a Pécsi Tudományegyetem bölcsészkarán. A pécsi bölcsészkar megszüntetése után 1941-től nyugdíjba vonulásáig, 1955. augusztus 1-jéig a Szegedi Tudományegyetem professzora volt. Péctől nem szakadt el: a szünidőket és a nyugdíjas éveket itt töltötte. Itt halt meg nyolcvanéves korában, 1963. december 23-án. (Temesi Mihály: In memoriam Klemm Imre Antal. *Magyar Nyelv*, 1984, 259–271.) Pécsen lakást tartott fenn. Lakcíme: Petrezselyem u. 50. (Egyetemi Almanach 1937/38. 53.), Árpád u. 24/1. (Egyetemi Almanach 1939/40. 51.) Végső nyughelye a Pécsi Köztemető P parcellájában található.

Klemm Antal (ülve) és Temesi Mihály
(A Pécs Lexikon kiadójának engedélyével.)

titka. A politikai viszonyok változását sem követte. Amikor az ötvenes években a rektor arra kérte a professzorokat, hogy soron következő előadásaikon emlékezzenek meg Sztálin születésnapjáról, ő ennek a felszólításnak így adott választ: „A rektor úr kérésére megemlékezem Sztálin úr születésnapjáról. És most térjünk rá a tárgyias igeragozás kérdéseire...” Egyszerűen, szerényen élt. A húszas években a nagy finn tudóstól, Eemil Nestor Setälától egy pár cipőt kapott ajándékba, erre igen büszke volt. Amikor harminc évvel később hallgatói látták viseltes lábbelijét, megjegyezték, hogy ez még biztosan az a cipő, amit Setälától kapott. Jellemző rá a következő eset. Az 1910-es évek viharos időszaka során Oroszországban végzett finnugor tárgyú kutatásokat. Kollégái figyelmeztették a lehetséges veszélyekre, de ő ezt figyelmen kívül hagyta. És meg is történt a baj. Az orosz titkosrendőrségnek feltűnt s gyanússá vált Klemm, aki számukra ismeretlen okokból utazgat, és furcsa népekkel keres kapcsolatokat. Letartóztatták, majd nyoma veszett. Itthoni barátai a szentpétervári követség segítségével próbáltak kapcsolatba lépni vele, vagy valamit megtudni hollétéről, eredmény nélkül. A lapok híradásai alapján eltűntnek vélték, s holtá nyilvánították. Ám ő közben Stockholmon át hazaindult, és a Svédországból küldött levele előtt megérkezett Pannonhalmára. Ahol éppen gyászmisét

celebráltak emlékére. Belépett a templomba, levette prémes sapkáját, s lassan előre lépett. Izzadt feje gőzölgött, s ahogy ment, mintha glória lebegett volna a homloka fölött. A jelenlévők döbbenetben figyelték a „túlvilági” jelenséget, amint odaér a gyászmiséken szokás szerint az oltár elé elhelyezett koporsóhoz, s szépen letérdel melléje. A misét celebráló főpapát meglepetését el lehet képzelni, amikor az oltártól a hívek felé fordult, és ott látta a koporsó mellett imádkozni a „halottat”.³

Klemm Antal nyelvfelfogásának kulcsát e tanulmány címe rejti, amely egész pontosan így olvasható: „Kezdetben vala az ú. n. *mondatpótló* és a *mondat*.”⁴ Fontos tudnunk, hogy Klemm megállapítása szerint a nyelv tartalmi, jelentésbeli, illetve jelentésalaki szempontú vizsgálata során a legelső nyelvi egység, amelyhez eljutunk, a mondat. Vagyis képletesen szólva a nyelvbéli egység: a mondat. „Tehát nem előbb keletkeztek a szavak s azután azokból a mondat és a mondatpótló – hangsúlyozza –, hanem a mondatban és a mondatpótlóban keletkeztek a szavak.” Ezt a fentebb idézett kulcsmondathoz csatolva írja, majd megadja a mondat definícióját. (Egyetemi hallgatók sora magolta ezt be jó ideig.) „A mondat nyelvi kifejezése annak, hogy egy egységes tudattartalmat (teljes képzetet) szándékosan alkotó elemeire tagoltunk, s ezeket egymásra vonatkoztattuk, azaz egymással logikai viszonyba állítottuk.”⁵ Ehhez máshol hozzáteszi: „Akármelyik meghatározást fogadja is el valaki, a rendes mondat lélektani és egyúttal nyelvtani alkatához elengedhetetlenül két tag, két képzet, vagy képzetcsoport szükséges, az állítmány és az alany képzete, s ezek lélektani és egyúttal nyelvtani szempontból is egyenlő rangúak.”⁶ Temesi Mihály szerint „Klemm Antalnak a témakörben közölt tanulmányai általában abból indulnak ki, hogy a mondat vizsgálatában a grammatikai, a logikai és a lélektani szemlélet szükséges és hasznos segítőnk, de ugyanakkor a kutatás előterébe állítják már a nyelv valóságalapját, a beszédhelyzethez és vele az én (a beszélő), valamint a másik én (a beszédpartner) meg a világ állandó, következetes figyelembevételét.”⁷

Fontos hangsúlyozni, hogy Klemm a nyelvet állandó, de nem változatlan rendszernek tartja. A nyelvi jelenségek, így a mondattani tények értelmezése leginkább oksági kapcsolatok megértése által jöhet létre. Ezt a célt szolgálja a történeti és nyelvhasználati módszer.

³ Péter László: Klemm Antal, az ember és a nevelő. *Magyar Nyelv*, 1984, 272–275.

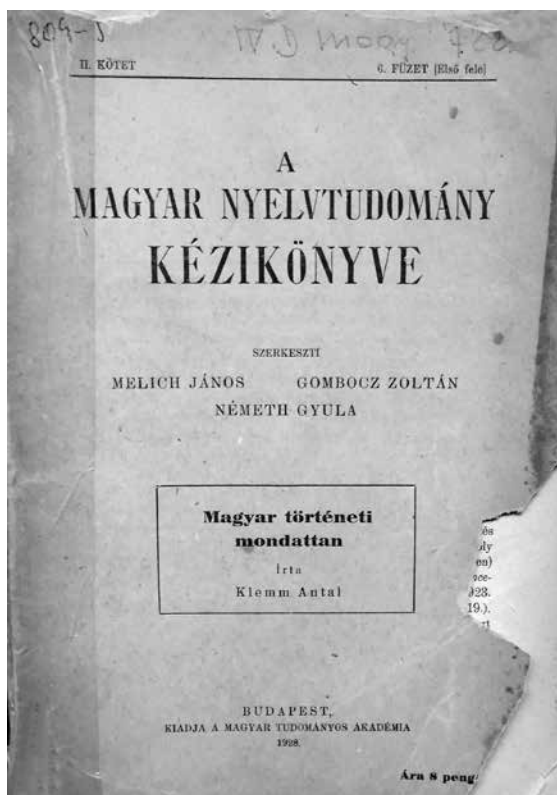
⁴ Klemm Antal: *Magyar történeti mondattan*. A magyar nyelvtudomány kézikönyve. II. kötet, 6. füzet (Első fele). Szerkeszti: Melich János, Gombocz Zoltán, Németh Gyula. Bp., MTA. 1928. 1. A mű II. része 1940-ben, III. része 1942-ben jelent meg. (A továbbiakban: MTM.) A következőkre terve akár mellőzhetnénk is a nevezetes mondatban szereplő *mondatpótló* kifejezést, hangsúlyos helyen történő előfordulása miatt mégis megadjuk rá Klemm definícióját, bár ez csak a mondat fogalma alapján értelmezhető helyesen. A mondatpótlók esetében, mint amilyenek az egytagú kifejezések, az alanytalan mondatok és az indulatszók, „nem tagoljuk úgy a teljes képzetet, miként a nyelvileg teljes mondatoknál, az ily kifejezések egy tagolatlan teljes képzet nyelvi képviselői. De mivel a nyelvileg megfelelő teljes mondatot alkotó tárgyi képzetek ilyenkor is megvannak mind a beszélő tudatában, és mivel a hallgatóban is létrejön az illető teljes képzet a helyzet, a hanghordozás, a beszéd optikai eszközeinek (taglejtések, arckifejezések) közreműködése folytán, azért az ily kifejezések a nyelvileg teljes mondattal tartalomra egyértékűek, azaz mondatpótlók” (MTM 1928, 4–6., 6.).

⁵ MTM 1928, 2.

⁶ Klemm Antal: *A mondattan elmélete. (Székfoglaló)*. Felolvasta a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1927. évi nov. 14-én tartott ülésében. Bp., MTA. 1918. 11. (A továbbiakban: ME.) A nyelvtani és lélektani alany egyébként fontos különbségének taglalásába most nem megyünk bele, elegendő itt Klemm egyik példájára hivatkoznunk: Pál (lélektani alany, nyelvtani alany): *sír* (lélektani állítmány, nyelvtani állítmány). *Pál* (lélektani állítmány, nyelvtani alany): *sír* (lélektani alany, nyelvtani állítmány). (Tudniillik ez utóbbi esetben Párról, s nem például Péterről állítom, hogy *sír*.) (ME 85.)

⁷ Temesi, i. m., 269. Temesi Mihálynak egy másik, korábbi Klemmről szóló írására is utalunk: *I. A. Klemm in memoriam*. *Acta Linguistica Hung.* XV. 1965, 143–149.

A történeti vagy származtató nyelvvizsgálat egyik típusa a szorosabb értelemben vett történeti nyelvvizsgálat, amely „különböző korokból és különböző nyelvterületekről való jelenségeket időrendben (chronologiai) és helyi előfordulás szerint (topografiai)“ rendezi el. „A származtató módszer másik fajtája a nyelvhasználat. Ez különböző nyelvek vagy nyelvjárások egykorú vagy különböző korú adatainak összehasonlításából igyekszik megállapítani a nyelvi jelenségek történetelőtti fejlődését.”⁸ Ezt a kettős vizsgálatot végzi el Klemm főműve, a *Magyar történeti mondattan*, amelynek három kötete 1928-tól 1942-ig látott napvilágot, és 104 fejezetben, azon belül 444 alfejezetben tárgyalja a vizsgált terület kérdéseit. Alapítéze, hogy a magyar nyelv a finnugor, tágabban az uráli nyelvek közé tartozik. Ezt az állítást mondattani érvekkel támasztja alá. Ez az ő szakterülete. Kutatásai alapján megállapította, hogy

„a finnugor egyszerű mondat alaptulajdonsága nominális volta, és ehhez hozzáfűzi, hogy a finnugor összetett mondat kezdetleges formája a kötőszó nélküli, egyenlő rangú egyszerű mondatok összekapcsolása”.⁹ A névszói állítmány tehát ősi sajátosság, a névszói-igei állítmány ellenben szerinte nem finnugor alapnyelvi sajátosság, ez utóbbi a finnugor nyelvek külön életében fejlődött ki, vagyis a névszói állítmányú szerkezetbe utólag került a létige.¹⁰ (Az újabb nyelvtörténeti vizsgálatok az ősi alapnyelvnek más sajátosságait emelik ki, főként hangtani és alaktani szempontból.) „Ezzel kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy – mint Róna-Tas András megfogalmazta – két nyelv akkor rokon, ha a közös alapnyelv és az ő nyelvi rendszerük között folyamatosság állapítható meg, illetve ha közöttük és a közös alapnyelv között a leggyakoribb részrendszerek folyamatos mozgása kimutatható”.¹¹ Ebben az összefüggésben értékelendők Klemm Antalnak a finnugor, illetve uráli alapnyelvre vonatkozó állításai.¹²

⁸ ME 128–129.

⁹ Temesi 1984, 265.

¹⁰ MTM I. 44–55.

¹¹ Róna-Tas András: *A nyelvrokonság. Kalandozások a történeti nyelvtudományban*. Bp., Gondolat, 1978, 372., 374.

¹² Klemm Antal tanulmányainak s egyéb írásainak Pécsen összeállított bibliográfiája 84 tételből áll. Ravasz János: *A Pécsi Tudománygyűjtemény 1923–1950*. VII. rész 1103–1108. Lásd még: Péter László: *Klemm Imre Antal munkássága*. Nyelvészeti Dolgozatok 58. Szerk. Hajdú Péter és Nyíri Antal, Szeged, 1965.

Gondolatmenetemnek ezen a pontján tisztáznom kell a magam nézőpontját. Főként azért, mert nem vagyok nyelvész. Csupán a nyelvtörténet iránt érdeklődő irodalmár. De az egyetemen hallgattam Benkő Lorándot, Berrár Jolánt, sőt még Bárczi Gézát is. Előtte pedig a főiskolán nyolc fél-éven keresztül Temesi Mihály előadásait. Temesi Klemm Antal tanítványa volt (többször idézte őt), én pedig Temesié (ezért ajánlottam az ő emlékének ezt a dolgozatot), ám „hűtlenségem” ellenére a vonzalmam a személyes kötődésen túl azért megmaradt. Tudom, mindez szakmai értelemben kevés. Nincs jogom tehát állítani, ezért csupán közvetítek és feltételezek. De van néhány elgondolásom. Például a rokonság kérdéséről. Amikor nyelvrokonságról beszélek, s a magyar nyelv, mindannyiunk anyanyelvének finnugor, ugor, uráli jellegét és rokonítását hangsúlyozom, akkor ezt elhatárolom a származási, faji kérdésektől. A nyelvi és faji rokonság két különböző dolog,

habár nem választható élesen külön. Elképzelhető adott esetben más-más népek békés vagy kevésbé békés összekapcsolódása, amely folyamat során a többség nyelvét átveszi a beolvadó csoport, miközben ez átadja a másoknak bizonyos jelképeit, hagyományait és szavainak egy részét. De ez utóbbi részemről valóban csak feltételezek.

Vizsgont fontosnak tartom Klemm nyelvtörténeti állításainak kontextusba helyezését. Némi leegyszerűsítéssel azt mondhatom, hogy az a történet, amelynek a pécsi professzor jeles szereplőjévé vált, 1770-ben Sajnovics János *Demonstratió*jával kezdődik. A neves jezsuita tudós voltaképpen csillagász volt, s a Vénusz napkorong előtti elvonulását megfigyelni akaró kutatási programban vett részt a „témafelelős” Hell Miksa munkatársaként. Az optimális vizsgálat érdekében az észak-európai Vardó szigetét jelölték ki a vizsgálat helyszínéül, ahol lappok élnek. Amíg az előkészületek folytak, Sajnovics járta a környéket, ismerkedett az ott lakó néppel, figyelte beszédüket, szokásaikat, ily módon nemcsak azt tapasztalta, hogy a lappok kutyái nélkülözhetetlen őrző szolgálatot teljesítenek, és a rénszarvasok terelésével foglalkoznak (Temesitől tanultam, hogy csipetnyi humor elősegíti a hallgatók érdeklődésének fenntartását, ezért hozzáteszem), de fontos feladatuk az étkezéshez használt edények megtisztítása, elmosogatása. Mindeközben az ifjú tudós alapvetően fontos nyelvi megállapításokhoz jutott. Ennek alapján jelentette ki, hogy a lapp és a magyar nyelv *idem esse*, vagyis „ugyanaz”, amit úgy értett, hogy egykor közös gyökerük volt. Ez a fontos történeti szempont szóhasonlításokkal társult, és a nyelvtani szerkezettel kapcsolatos megfigyeléseket is jelentett, például, hogy a többes szám jele

mindkét nyelvben a *k*, a középfoké pedig a *b*.¹³ Sajnovicsnak ugyan kedvét szegte a „halzsiros rokonság” miránk (Attila fiaira) testálása miatt felhördülő közvélemény, de mégis akadt, aki folytatta munkáját. Gyarmathi Sámuel (aki eredetileg matematikus volt) *Affinitas* című munkájában (1790-ben) a nyelvi hasonlóság (affinitas) eszméjét kiterjesztette a finnugor nyelvek szélesebb körére. Rámutatott a kikövetkeztethető alapnyelv fontosságára (erről beszél Klemm is), és kimutatta, hogy a hasonlóságoknál még nagyobb jelentőséggel bírnak a szabályos hangmegfelelések. Hogy a finn szókezdő *k* a magyarban mély magánhangzó előtt *h* lesz (kala – hal), a finn két magánhangzó közti *t*-je *z*-vé válik (kota – ház), a finn szókezdő *p* pedig a magyarban *f* (paul – falu) stb. (Remélem, jól emlékszem Bárczi Géza előadására, de kézikönyvekben utána lehet nézni a dolognak). Ez után Reguly Antal hősi vállalkozását kell említeni, páratlanul gazdag nyelvi és népköltészeti gyűjtőmunkáját (az ő nyomában indult el a mordvin szövegeket gyűjtő Klemm Antal), amelynek feldolgozása utódaira várt, majd kitört az „ugor–török háború” Budenz József (a *Magyar–ugor összehasonlító szótár* szerzője), illetve követője, Hunfalvi Pál és a török rokonítás híve, Vámbéry Ármin között. Budenz és követőinek álláspontja diadalmaskodott. Ettől kezdve a finnugor elmélet hegemon helyzetbe került, uralkodó paradigmává vált, ám Vámbéry hívei azért dacos mellékszólamot képviselnek azóta is.¹⁴ Az egyetemen is az „ugorok” foglalták el a tanszékeket. Klemm is közéjük tartozott. Alapműveket publikáltak. De ebből ennyi elég is. Csak Zsirai Miklós *Finnugor rokonságunk* című összegző művét említem (1937), Lakó György háromkötetes etimológiai szótárát, *A magyar szókészlet finnugor elemeit*, valamint Hajdú Péter *Finnugor népek és nyelvek* című könyvét (1962), amelyben a szerző Klemmről ezt írta: „Finnugor [...] mondattani kérdések szorgalmas és úttörő munkása volt”.¹⁵

Persze, a tudomány kérdései és megállapításai minden esetben nyitottak, szakmai érvekkel tovább bővíthetők, alakíthatók. Az általunk vizsgált területen három újabb kérdés váltott ki parázs vitákat. Sajnos, ez a dús televényű mező mindig csalogatja a kalandozni kívánó dilettánsokat is. Ez utóbbiakat figyelmen kívül hagyva (ezeknek bőséges kritikai szemléjét adja Honti László),¹⁶ a „maverick linguist”, Angela Marcantonio *Az uráli nyelvcsalád* című könyvét említjük, amelynek kissé félrevezető címe mögött e nyelvcsaládra vonatkozó tudományos konszenzusnak a kritikája rejlik, a szerző sokkal inkább a török rokonítás híve, különös tekintettel a baskírokra.¹⁷ A felvetés érdekes, ám a könyv kritikussai nem találták meggyőzőnek a szerző állításait, érveit. Az ural–altáji (korábbi szóval: turáni) nyelvcsaládra vonatkozó ismeretek (ez a finnugor, illetve az uráli tézis felettes elve lenne) további kutatásokat igényelnek. Mario Pei az ide sorolható nyelvek között strukturális hasonlóságot feltételez, az agglutináló (ragozó, toldalékoló) jelleg mellett például a magánhangzó-illeszkedés jelenségét említi, valamint azt a sajátosságot, hogy ezek a nyelvek nem különböztetik meg a nyelvtani nemeket. De ez nem jelent feltétlenül nyelvrokonságot is.¹⁸ Így van ez az úgynevezett sumer (sumir, szumir) kérdéssel kapcsolatban is. Az

¹³ Johannes Sajnovics S. J.: *Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse*. Tyrnaviae, Anno MDCCCLXX.

¹⁴ A vitáról: Pusztay János: *Az „ugor–török háború” után. Fejezetek a magyar nyelvohasonlítás történetéből*. Bp., Magvető, 1977. Klemmről ezt írja: „A tudománytörténetnek ebben az időszakában születtek olyan általánosan is jól használható elméleti következtetéseket elért monográfiák, mint például Klemm Antal szófaji-mondattani tanulmányai”. 175.

¹⁵ Hajdú Péter: *Finnugor népek és nyelvek*. Bp., Gondolat, 1962, 398.

¹⁶ Honti László: *Anyanyelvünk atyafiságáról és a nyelvrokonság ismérveiről. Tények és vágyak*. Bp., Tinta, 2012.

¹⁷ Angela Marcantonio: *Az uráli nyelvcsalád. Tények, mítoszok és statisztika*. Fordította Imre Kálmán. Bp., Magyar Ház, 2006.

¹⁸ Mario Pei: *Szabálytalan nyelvtörténet*. Fordította Fabricius Ferenc. Bp., Gondolat, 1966. E könyv szakmai lektora Bárczi Géza.

e téren publikáló népes táborból a tudományos felkészültséggel rendelkező Varga Zsigmondot érdemes említenünk, aki szerint a *sumir* az ural-áltáji nyelvcsalád korán kiszakadt, s azon belül főként ugor hasonlóságokkal rendelkező ága, jellemzői közül ő is a nyelvtani nemek hiányát, az agglutinációt és a magánhangzó-harmóniát emeli ki, és kulturális hasonlóságokat is feltételez, így az „égig érő fa” motívumát. (Megjegyezzük, hogy a sumer gondolat Ady *Az ős Kaján* című versében, lírai formát öltve, szintén hangot kap „Ó-Babilon ideje óta / Az ős Kaján harcol velem...” A költő néhány publicisztikai írásában is szóba kerül.) A sumer rokonítás elveinek és folyamatának alapos és kritikus áttekintését adja Komoróczy Géza, aki szerint az agglutináló sumer nyelv tipológiai rokonsága a finnel vagy a magyarral nem jelent egyúttal nyelvrokonságot. S bár a sumer nem sémi és nem indogermán nyelv, a szerző bírálja az áltáji rokonság hipotézisét, s filológiai érvekkel cáfolja a téveszmének tekintett sumer–magyar rokonság gondolatát, ahogyan ő mondja, a „sumer–magyarológiát”. A sumert nem rokonítható „sziget-nyelvnek” tekinti. Az újabban nagy figyelmet keltett, s a mezopotámiai írásos emlékekkel kapcsolatba hozott alsótatárlaki lelet ügyét a szerző ugyancsak kritikai górcső alá veszi.¹⁹

Kicsit elkalandoztam. Szolgáljon mentségemre, hogy azt a kontextust igyekeztem (talán avatatlanul) felvázolni, amelyben Klemm Antal fő műve, a *Magyar történeti mondattan* elhelyezendő. De most még két fontos tanulmányát kell említenem. A *magyar mondat ősi elemei* című dolgozatában tizennégy archaikus elemet mutat be.²⁰ Ezek közül csupán néhányat hozok szóba. A határozók hármasszere mellett fontos nyelvi karakterjegyeknek tekinti, hogy a tőszámnevek után a főnév egyes számban marad (*harminc ezüstpénz*), hogy a birtokos jelző ragtalan, mert a birtokviszonyt a magyar a birtokszón jelöli (*a ló lába*), s a ragozásban a jelző nincs egyeztetve (*kis házak*). Az *e* kérdőszót szintén ősi elemnek tartja. Állításait a szerző különböző finnugor nyelvekből vett példák sokaságával támasztja alá. (Ezeket mellőzöm.) És ebben a tanulmányában is a névszói állítmányt említi első helyen az ősi elemek sorában. (*Háta mögött farkas, feje fölött holló*.) Ebből vezeti le a tárgyias igeragozás finnugor nyelvi jelenségét.²¹

Közbevetőleg meg kell említenünk Klemm Antalnak kedves városával, Péccsel kapcsolatos nyelvészeti, helytörténeti kutatásait. *Pécsi helynevek* című tanulmányában a város nevének magyarázata mellett (ezt ő a Szent Péter tiszteletére felszentelt Basilica, Ecclesia Petri-től eredezteti) olyan pécsi helynevek etimológiai értelmezését adja, mint Misina, Balokány, Daindol, Szokókó, Tettye, Dömörkapu, Bálícs. E magyarázatok által feltárul a hely múltja, a középkor és a török idők szelleme, hangulata. Különösen érdekes a Piricsizmadűlő nevének megvilágítása, amelynek előtagjában Peri basa neve rejlik, a „csizma” utótag pedig a ’forrás’, ’kút’ jelentésű török *csesme*, *cseszme* szóból alakult a nép ajkán. A név jelentése tehát: Peri basa kútja. Nem kevésbé érdekes a Poturluk (Puturluk) név magyarázata: Klemm szerint valószínűleg a környéken élő bosnyák muzulmánokról, renegátokról neveztek el. (A *poturok* a renegátok gyűjtőneve a horvát-szerb nyelvben).²²

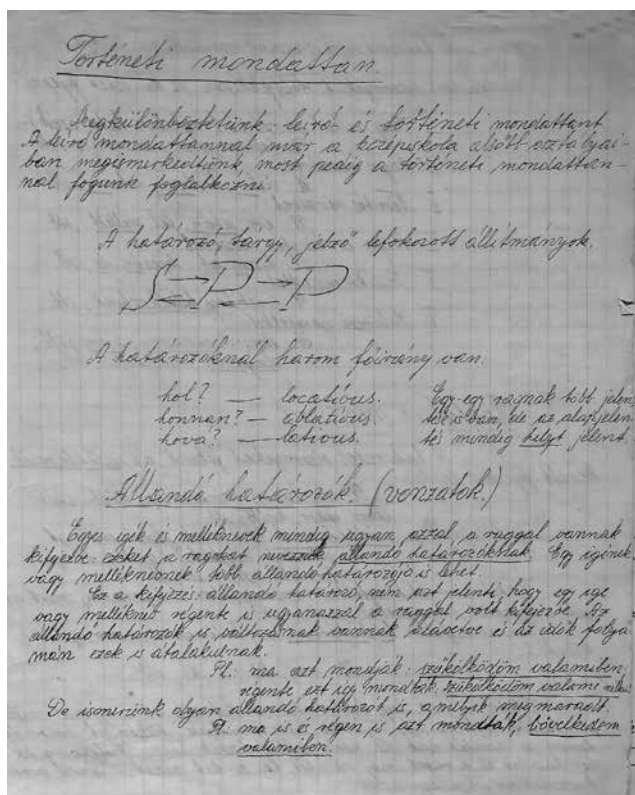
Közvetve Péccsel függ össze Klemm Antalnak a *Nyírkállói-kódex*ről szóló tanulmánya. Ez egy olyan formuláskönyv, amelyben magyar glosszákat találunk. A formulák Mátyás király idejéből valók. A kódexben sok magyar család- és helynév található. Klemm kimutatja, hogy a glosszák nagy részének írója nem Nyírkállói Tamás, mint vélték, hanem Johannes de Magh, vagyis Magyi János pesti jegyző, ezért a becses emléket inkább Magyi-kódexnek lehetne nevezni. A török dűlást túlélte kódexet Klimó püspök megvásá-

¹⁹ Komoróczy Géza: *Sumer és magyar?* Bp., Magvető, 1976. A sumer mint sziget-nyelv: 76. A könyv alapos bibliográfiával segíti az érdeklődő olvasókat.

²⁰ Klemm Antal: A magyar mondat ősi elemei. *Magyar Nyelv*, XVIII. 1922, 10–17.

²¹ Klemm Antal: A vogul és az osztyák tárgyias igeragozás. *Nyelvtudományi Közlemények* XLVII. 1928.

²² Klemm Antal: *Pécsi helynevek*. Pannonia-Könyvtár 16. Szerk. Koltay-Kastner Jenő. Pécs, 1935.

Medovarszki László jegyzete Klemm Antal előadásáról

rolta könyvtára számára. 1833-ban katalogizálták, majd nyoma veszett, s csak 1916-ban került vissza a püspöki könyvtárba.²³ De térjünk vissza a finnugorokhoz, illetve a manapság is fel-fellángoló „ugor–török háborúhoz”. Temesi-tanítványként azt tanácsolom, ha valakinek a finnugor elméletet cáfoló vagy alternatív álláspontot kifejtő könyv kerül a kezébe, mindig olvassa el e művek kritikáját is.²⁴ Hallgassuk meg a másik felet! Budenz is meghallgatta Vámbéryt, Vámbéry is Budenzet. Ennek a nyitottságnak a jegyében említem meg Varga Zsigmond könyvét.²⁵ Komoróczy kritikájával.

Végül felteszem a kérdést. A tudományos hasznon kívül, az elméleti és történelmi ismeretek bővülésén túl, milyen egyéb értelme van a nyelvrokonság kérdésével való foglalkozásnak? Kőlcsey jut eszembe, aki az ember világra-nyitottsága (a Herdertől vett Weltoffenheit) mellett egy territóriumhoz való kötődését hangsúlyozta. Az ember terri-

²³ Klemm Antal: *A pécsi Nyírkállói-kódex magyar glosszái*. Pannonia-Könyvtár 37. Szerk. Halasy-Nagy József. Pécs, 1937.

²⁴ Az olvasók figyelmébe ajánlom a következő könyveket: Hegedűs József: *Hiedelem és valóság. Külföldi és hazai nézetek a magyar nyelv rokonságáról*. Bp., Akadémiai, 2003. A finnugor elméletéről: 103–123. A sumer–magyar kérdésről: 138–148. *Okok és okozat. A magyar nyelv eredetéről történelmi, szociálpszichológiai és filozófiai megközelítésben*. Szerk. Barkó-Nagy Marianne. Bp., Gondolat, 2018. Tótfalusi István: *Sertések a Bakonyban. Kalandos nyelvtörténet*. Bp., Libri, 2012.

²⁵ Dr. Varga Zsigmond: *Az ősmagyar mitológia sumir és ural-altájai öröksége*. 1956. A kiadás reprintjét kiadta a Nemzeti Örökség Kiadó.

tóriuma az anyanyelve. Ha kognitivistá álláspontra helyezkedünk (Chomsky), akkor vizsgálódásaink az „univerzális grammatika” tanulmányozását jelentik sajátos nézőpontból. Ha pedig a nyelvi relativizmus felfogását valljuk oly módon, hogy feltételezzük: a közös anyanyelvet beszélők bizonyos mértékig (ezt már Humboldt is így gondolta) külön nyelvi világban élnek, amely hatással van szemléletükre, értékrendjükre, akkor egyéni és nemzeti önismertünket segítik az efféle stúdiumok. Ahogy Edward Sapir írta: „Naiv dolog azt hinni, hogy az emberek a valósághoz nyelv nélkül viszonyulnak, s a nyelv csupán a kommunikáció és a reflexió alkalmi eszköze. A való helyzet az, hogy a világméret jelentős mértékben a nyelv határozza meg.”²⁶ Persze, e kérdés tanulmányozásához Chomskyt is elő kell venni, de most érzük be Pinker *A nyelvi ösztön* című népszerű könyvének említésével.²⁷ Ám a legfontosabbat még nem mondtam: a nyelvvel való foglalkozás felettébb érdekes, sőt szórakoztató tevékenység. Folyton ez járt az eszemben, amikor Klemm Antal *Magyar történeti mondattanát* lapozgattam.²⁸

²⁶ Edward Sapir: *Az ember és a nyelv*. Fordította Fabricius Ferenc. Bp., Gondolat, 1971. 45.

²⁷ Steven Pinker: *A nyelvi ösztön. Hogyan hozza létre az elme a nyelvet?* Fordította Bócz András. Bp., Typotex, 1999.

²⁸ Jelzem, hogy a jeles pécsi professzor pályájáról alapos dolgozatot közölt Figler Csilla: *Klemm Antal nyelvészprofesszor (1883–1963)*. Adalékok a pécsi magyar–finn kapcsolatok történetéhez. A Pécsi Szemle (szerk. Romváry Ferenc) különlényomata, 2007, 30–43. Végül közlöm Klemm Antal pécsi bölcsészkaron tartott előadásainak és szemináriumainak jegyzékét tanévenként és szemeszterek szerint. Összeállításomat *A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Tanrendjei* című, félévenként kiadott kötetei alapján készítettem.

1931/32, I. A magyar ragozás története, 3 óra. Magyar történeti mondattan, 2 óra. Nyelvészeti gyakorlatok, 2 óra.

1931/32, II. Magyar történeti mondattan, 2 óra. A magyar ragozás története, 3 óra. Nyelvészeti gyakorlatok, 1 óra. Megjegyzés: Az 1931/32. tanévben az egyes kurzusoknál még nem szerepel Klemm Antal neve. A név helyett a „Később kinevezendő tanár” kifejezés szerepel. Ennek az lehet az oka, hogy Klemm kinevezése folyamatban volt, de még nem vált hivatalossá. Ezeket az órákat azonban megtartotta vagy később bepótolta. A következő évtől már szerepel a neve az egyes kurzusoknál. Megjegyzem, hogy a pécsi nyelvtörténeti oktatást megalapozó Zolnai Gyula (rőla máshol ejtek szó) nyugdíjba vonulása (1930) és Klemm Pécsre érkezése közötti másfél évben Tolnai Vilmos vállalta a Magyar és Összehasonlító Finnugor Nyelvészeti Tanszék vezetését. A finn nyelvet Szabó Aladár lektor tanította még.

1932/33, I. Magyar történeti mondattan, 3 óra. Finn nyelv és olvasmányok, 1 óra. Bevezetés a finnugor összehasonlító nyelvtudományba, 1 óra. Nyelvészeti gyakorlatok, 1 óra.

1932/33, II. Magyar történeti mondattan, 3 óra. Finnugor összehasonlító nyelvtudomány, 1 óra. Finn nyelvtan és olvasmányok, 1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 1 óra.

1933/34, I. Magyar történeti mondattan. Az összetett mondat, 3 óra. Finnugor összehasonlító alaktan, 1 óra. Finn nyelv és olvasmányok, 1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 1 óra.

1933/34, II. Magyar történeti mondattan. A mellékmondatok, 3 óra. Finnugor összehasonlító alaktan. A szóképzés, 1 óra. Finn nyelv és olvasmányok, 1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 1 óra.

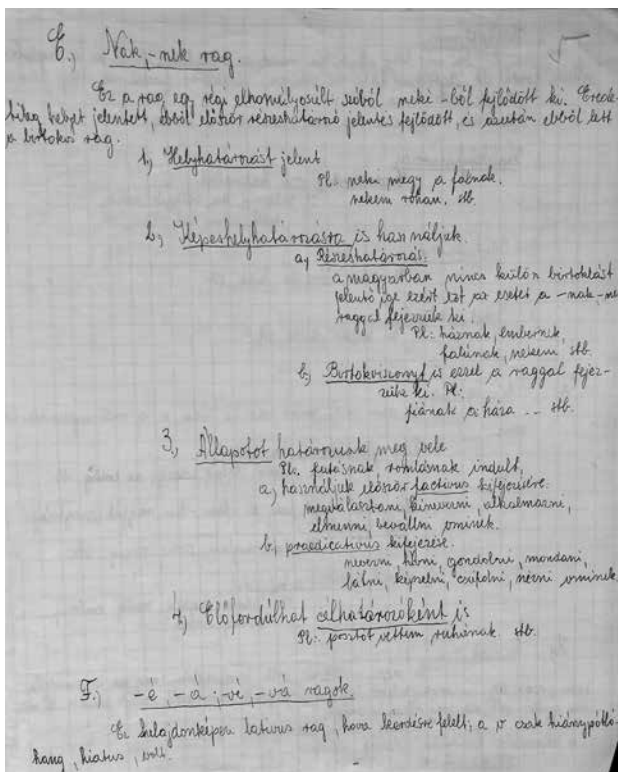
1934/35, I. A nyelvtudomány alapfogalmai, 2 óra. Finnugor összehasonlító alaktan, 2 óra. Bevezetés a finnugor összehasonlító nyelvtudományba, 1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 1 óra.

1934/35, II. Általános fonetika, különös tekintettel a magyar nyelvre, 1 óra. Finnugor összehasonlító alaktan, 2 óra. Finn nyelv, 1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 1 óra.

1935/36, I. A magyar nyelv történeti hangtana, 2 óra. Finnugor összehasonlító alaktan. A személyragok, 2 óra. A magyar nyelvtudomány története, 1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 2x1 óra. (Különböző hallgatói csoportoknak, más-más napon.)

1935/36, II. A magyar nyelv történeti alaktana, 2 óra. Magyar jelentéstan, 2 óra. Finn nyelvtan, 1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 2x1 óra.

1936/37, I. A magyar szóképzés, 3 óra. Bevezetés a finnugor összehasonlító nyelvtudományba, 2 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 2x1 óra.

Medovarszki László jegyzete Klemm Antal előadásáról

1936/37, II. Magyar történeti mondattan, 2 óra. A nyelvtudomány alapelvei, 2 óra. Finnugor összehasonlító hangtan, 1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 2x1 óra.

1937/38, I. Magyar történeti mondattan, 2 óra. Finnugor összehasonlító alaktan, 1 óra. Általános fonetika, 2 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 2x1 óra.

1937/38, II. Magyar történeti mondattan, 3 óra. Finnugor összehasonlító alaktan, 1 óra. Finn nyelvtan történeti alapon, 1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 2x1 óra.

1938/39, I. Magyar történeti mondattan, 2 óra. Finnugor összehasonlító alaktan, 1 óra. Bevezetés a finnugor összehasonlító nyelvtudományba, 2x1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 2x1 óra.

1938/39, II. A nyelvtudomány alapelvei, 2 óra. Magyar történeti mondattan, 2 óra. Finnugor összehasonlító alaktan, 1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 2x1 óra.

1939/40, I. Magyar történeti hangtan, 2 óra. Finnugor összehasonlító alaktan, 1 óra. Általános fonetika, 2 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 2x1 óra.

1939/40. II. Jelentéstan, 2 óra. Magyar alaktan, 2 óra. Finn nyelv történeti alapon, 1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 2x1 óra.

1940/41. I. A magyar szóképzés, 2 óra. Finnugor összehasonlító alaktan, 1 óra. Bevezetés a finnugor összehasonlító nyelvtudományba, 2x1 óra. Magyar nyelvészeti gyakorlatok, 2x1 óra.

Megjegyzés: 1969-ben, egyetemi doktori címem megszerzésekor Medovarszki László, aki 1936 és 1941 között a pécsi bölcsészkar hallgatója volt, később a Zipernowsky Károly Technikum igazgatóhelyettese, nekem akkor kollégám és főnököm, megajándékozott engem egyetemi jegyzeteinek több füzetből álló gyűjteményével. Akkor még nem tudtam, hogy ötven évvel később, most, mikor e tanulmányt írtam, milyen nagy hasznát veszem e gondosan vezetett jegyzeteknek. Köszönet érte.

REZIGNÁCIÓ RELOADED

Fenyvesi Ottó: *Hatvanhat. Válogatott versek;*
Paloznak overdrive. Látomások, álmok, konkrétumok

A *Hatvanhat* című (a borítón számjegyekkel, a *Route 66* emblémáját idézve), *Válogatott versek* alcímű kötet Fenyvesi Ottó hatvanhatodik születésnapjára jelent meg. Nem kerek évszám, még csak nem is az újabb sajátos határévvé vált 65, de jelöli a kort, a visszavonulás életkorát, a 66-os országút többszörös legendásodásának, emblémává, majd áruvá és közhellyé válásának korát, és mindezekkel együtt a visszatekintés többszörösen reflektált perspektíváját. Ezenkívül adná magát a cím alapján, hogy hatvanhat vers legyen benne, de akárhogy is igyekeztem, nem sikerült ennyit számolnom: hol több lett, hol kevesebb. Van tehát egy erős jelünk, amely nem egyértelmű: tényleg idézi a 66-os út legendáját, a korlátlan lehetőségek, a kerouaci út, a rock, a beat virágkora – a virággyerekek kora – iránti nosztalgiát, az egykori hiteket és reményeket, de hozza a jel kiüresedését is, az életézés és a rá irányuló nosztalgia iránti ironiát is.

A *Válogatott versek* éles határvonalat húz a Fenyvesi-életműben. Mellőzi az első két kötet verseit: nemcsak az ifjúkor határán, az újvidéki Forum Könyvkiadó kezdő költőket elindító Gemma Könyvek sorozatában 1978-ban megjelent *Ezüstpatkányok áttetsző selyemzónákon* kötet versei maradnak ki, hanem az 1988-as, szintén forumos *Kollapszus*ból sem kerül be egy sem ebbe a válogatásba. Pedig ez utóbbi teljesíti ki Fenyvesi költészetének a rock'n'roll, a punk, az indusztriális rock ihletésében fogant lázadó, fogcsikorgató, a nyilvános közbeszédűtől és a kanonizált irodalmi beszédmódoktól keserűen elhatárolódó, generációs életézését közvetítő versbeszédét, a popkultúra elemeiből, a közélet frázisaiából, a fogyasztói kapitalizmusnak és szocializmusnak beszóló, erős szexuális és durva altesti jelentéstartalmakkal operáló, a különböző nyelvi rétegekből egymástól távoli jelentéselemeket meglepő képzetársításokkal összerántó, kollázsszerűen építkező neoavantgárd hosszúvers Fenyvesi-féle változatát. Azt, amelynek erősen átironizált, majd jórészt az ironiától is megfosztott, lecsupaszított változatait máig műveli. Az éles határvonal a Magyarországra áttelepülés életrajzi eseménye lesz, nemcsak azért, hogy a kötet első versei az 1993-as *A káosz angyala* kötetből valók, hanem azzal is, hogy ezek kifejezetten a háborús eseményekkel, a szülőföld és a sajátként megélt jugoszláviai kulturális közeg elvesztésével jellemezhető traumát hangsúlyozzák.

Pedig a Magyarországra áttelepülés ha tematikusan, motivikusan szembetűnő is a kilencvenes évek elején írott verseiben, poétikailag nem hoz annyira éles törést. Voltaképpen ugyanazt a kulturálisan kisebbséginek is nevezhető (az underground szubkultúrákból táplálkozó) beszédmó-

Művészetek Háza
Veszprém, 2021
 172 oldal, 3037 Ft

dot viszi tovább Fenyvesi, amelyet a *Kollapszus*ba gyűjtött versekben kialakított, amelyből az „én, az első bácskai vulkanikus villanytelep” avantgárd önmeghatározása is származik. Keserűségből, nosztalgiából és az ezt kiegyensúlyozó iróniából lesz több, és ezzel együtt fölerősödnek a személyes hangok, a generációs és közösségi megszólalás egy erősebben artikulált személyes lírai én beszéde lesz. Végtere is az életrajzi törés és ezek a kilencvenes évek elején kezdődött poétikai elmozdulások akár indokolhatják is a nyolcvanas évekbeli versek mellőzését, a kép mégis teljesebb lenne néhány darabjuk, a *Poetica licentia*, az *Ostromállapot keresztfonállal*, a *Halló, Pannónia* stb. versek beválogatásával. Ugyanakkor a döntés megfontoltságát jellemzi, hogy az 1993-as, első magyarországi kötetéből, *A káosz angyalából* sem válogatta be az 1985-ös *Commando dance* című hosszúversét, amely eredetileg része lett volna a *Kollapszus*nak, ha kiadói megfontolásokból akkor ki nem hagyják vele. Talán a 2004-ben megjelent válogatáskötet, a *Blues az óceán felett* kompozíciója is közrejátszott a mostani keretezésnél: az megrajzolta az életműnek az első kötetből az 1999-es *Amerikai improvizációk* verseiig feszülő ívét, az utóbbi kötet költői eredményeit kiemelve, míg ez a mostani az 1993-as *A káosz angyala* traumaverseitől a 2015-ös *Minimum Rock and Roll* letisztultságáig vezető költői utat mutatja.

A kötetnek mindenestre nem válik kárára ez a döntés. A *Hatvanhat* így az elején poszttraumás karakterű, amelyben fölerősödik és új színt kap a személyes törésen túlmutató posztkulturális hangvétel, a kilencvenes évektől induló válogatásnak századvégi, ezredvégi, korszakhatárt megjelölő hangulata lesz, amely a Gutenberg-galaxis által kitermelt huszadik századi nyugati civilizáció kulturális dominanciájának végéről is beszél. Ebben a kötetben a rock, a punk, az underground is már csak nosztalgia tárgya lehet, a lázadás minden formája fölött eljárt az idő, már az artikulálatlan csörömpölés és hörgés is belemosódik az egyetemes zajfüggönybe. A kötetindító vers első sorai megadják az alaphangot: „Füstöl a víz. Nem hallani semmit. / Nem hallani, rossz a szövegkörnyezet. / Szex and roll és halál. / Gerjednek, zúgnak a hangfalak. / Ólmos idő és egy Mercedesz tájszólásban”. Ezzel a Márton László Távolodónak ajánlott verssel, az egykori rádiós éjszakai zenés műsorok költői visszhangjaként, egyúttal a lenémített, kihagyott előzmények reflexiójaként olvasható *Éjszakai műsorral* kezdődik a könyv. Az első verseket uraló konstitutív hiány, amely itt leginkább a tervezett jövő elvesztéseként fogalmazódik meg, ahol az egykori világ és az ebből következő lehetséges jövő szembeállítódik a jelennel, ez a hiány lassan új komponensekkel gyarapszik, egyre nagyobb területeket tölt ki, jelentései módosulnak, és az időnek kitett alakzatok tűnékenységének változatait láttatja.

Fenyvesi versnyelvének tartós jellemzője a megnevező kijelentések, rövid, kategorikus állítások halmozása, már bekövetkezett állapotok néhány szavas leírása, az aktív, különösen jelenbéli cselekvéseket megjelenítő igék mellőzése (mondatai inkább a főnévi és melléknévi igeneveket juttatják jelentésképző szerephez). *A káosz angyala* című verse például a világ állapotainak leírásánál az ismétlődő „fogytán” állítmányra építi föl sorjázó mondatait: „ennek a kurva világnak fogytán a benzinje, / fogytán a dunsztja, egyáltalán és általában / fogytán az értelme”. A főleg a hosszúverseire jellemző kollázs-technikájának része az összetartozó, de akár összefüggésbe nem igazán helyezhető dolgok felsorolása, személyek, zenei együttesek, művészeti jelenségek megnevezéseinek halmozása, mondattöredékek/világtöredékek egymás mellé ragasztása, idézetek, utalások, a technicizált világ nyelvi készletei, a Gutenberg-galaxis szöveg univerzumából származó legkülönbözőbb frazémák, emelkedett nyelvi fordulatok, berögzült közhelyek, főleg a sajtónyelv megkövült kijelentéseinek társítása, meglepő összefüggésekbe hozása: „Nem győzöm ismételni: / Tiszta Amerika. / Tiszta muskátli, tiszta fásli. / Majd megbeszélni. / Majd együtt elutazni / a halhatatlanságba, amit az idén / Szingapúrban rendeznek.”; „Exe command az első vérig”; „Dekonstruáltan nyűvöm / a krumplistésztába fő-

zött lényeket”; „Száguld a jazz. / Új ruhája van a babámnak. / Kódolatlan hétvége. / Mindent szabad. / Minden megengedett. / Improvizáció az egész világ”.

Ez a mediatizált világrepresentáció működteti a legszemélyesebb tapasztalatokra reflektáló szövegeket, ilyen szövegvibrálás „rögzíti” az amerikai út élményeit, akárcsak a későbbi, az avantgárd hosszúvers hagyományait újrashasznosító visszatekintő, a személyes érzelmességtől sem mentes szövegeit. A lírai szubjektum sajátos azonosságát paradox módon ezekből a mediatizált kulturális ikonokkal való alkalmi azonosulásokból nyeri: közhelyek, hivatkozások, idézetek, alkalmi reflexiók szövegkollázsaival identifikálja magát. Ennek a kollázstechnikának frappánsan egyszerű, fenyvesis leleménye a „sorokat találtam benne aláhúzva” visszatérő formulával bevezetett jelölt idézetek használata, amelyek egy-egy ikonikus szerző gyakran markáns elméleti szövegének játékba hozását jelentik a nagyobb kompozíciókban. Ez a kollázstechnika az eredetiséggel együtt szétírja a plágium fogalmát is. Voltaképpen szerzői utasításként fogalmazódik meg az *Amerikai improvizációkban*: „Sorok, mondatok után kutatni, / s csak továbbmásolni őket. / Továbbírni a sorokat, / melyek majd meghatároznak valamit. / Csak ismételni, ismétetni. / Ismét, ismét. Pozitív plágium”. Ebben a szövegvilágban kimondhatóvá válnak, sőt kívánatosá lesznek az olyan mondatok, mint „Az élet szép lassan tovaszál”, hiszen rögtön az követi, hogy „Rápakoltunk egy zongorát, / háromnegyed ütemet meg valaki fogsorát”, mindezt igazolja a címben jelzett zenei műfaj is, a *Blues az óceán felett*. A blues nem egyszerűen a fájdalom vagy a szomorúság műfaja, hanem a rezignációé is, Fenyvesinél ehhez társul, főleg az idézetesség révén, az irónia, ami által mondható lesz, hogy minden elmúlt, hogy továtűnt a vadnyugati képregények és a virággyermek Amerikája, hogy eljárt az idő az avantgárd, a rock, a punk, az underground felett, minden volt már egyszer, és ami van, az másolat, utánérzés, replika. Ez a nyelv teszi mondhatóvá a *Halott vajdaságiakat olvasva* verseit, ahol a száraz felsorolásokban, meglepő egymás mellé helyeződésekben az eredeti jelentéseket jelzésszerűen használó, ugyanakkor felfüggesztő irónia lecsapolja a nedveket, a nyált és a könnyeket, cserepesre szárítja a szövegeket, és az már az olvasó dolga, hogyan kelti életre *A Spoon River-i holtak* 21. század eleji, helyi színre hangolt vajdasági replikáját. A *Hatvanhat* igen jó érzékkel csak a *Halott vajdaságiakat olvasva* két kötetének (2009, 2017) címadó versét hozza, ez ugyanakkor ebben a válogatásban helytáll az egészért, evokálja az irodalomtörténetek felsorolásainak, az öröknek hitt folyóiratok tartalomjegyzékeinek névtelenségébe vesztett egykori vajdasági értelmiségieket. Az egykori életüket és műveket jelző nevek a felsorolásokban éppen kiüresedetséggükkel hatnak, és leginkább a felejtést dokumentálják.

A szigorú válogatás ellenére az értékőrző vállalás és a veszteségek pátosza némi képp így is jelen van a kötetben. Igaz ugyan, hogy amikor a nosztalgia hurutos fátyla már belepne a hangszálakat, akkor a tömény irónia ércesebbé tisztítja a hangot. A rock 'n' roll a kimondás rétege, a cselekvő beszédé, abban a hitben, hogy van a dolgoknak neve, amelynek kimondása által láthatóvá válnak, lelepleződnek. A rezignáció szó szerint a lemondás nyelve, a cselekvő művészet hitének fölszámolódása és ennek kimondása. A nosztalgia túl van kimondáson és lemondáson, már csak a hiány és a fölötté érzett fájdalom beszéde. Az irónia pedig mindezt együtt közölhetővé teszi, idézi a megnevezés és a lemondás korát, működteti a nosztalgiát, de felfüggesztve mindegyiket, egyszerre vállalva őket a múlt rétegeiben, de elhatárolódva tőlük a jelenben. Ugyanakkor ami elméletileg és első megvalósulásaiban működőképes, az az egymást követő szövegekben automatizálódik, és a hosszúverszek egymásra épülő halmozásaiban az emlékezés, a nosztalgia, az irónia és a rezignáció értelemképző játék a Fenyvesi-poéma kiszámítható jellemzőjévé válik.

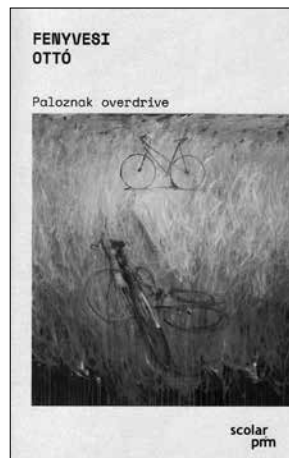
A *Minimum rock and roll* darabjai ezt az avantgárd hosszúverszekben kikísérletezett kollázstechnikát felfrissítik, rövidségükben feszesebbé teszik, nem adnak benne teret a

pátosznak. A rövid, jellemzően nyolc-tíz soros, a húszsornyi terjedelmet csak ritkán meghaladó versek néhány elemből összeálló (pontosabban széttartó) jelentésjátékában ha felismerhető is az emlékezés retorikája, ha fel is bukannak bennük a személyes nosztalgia vagy a rezignáció jelei, voltaképpen egyik sem tud érvényre jutni. A kis forma egymásnak feszülő jelentéseiben kioltódik bármilyen, az egyes elemek széttartó jelentéseit maga alá gyűrő, üzenetértékű értelem, legfeljebb egy kötőanyagot azonosíthatunk: egy sajátos, nem a nevetéssel, inkább valamiféle együttérzéssel társítható humort. A média mindent átítató fráziskészletének kifogyhatatlan törmelékei és ennek a hétköznapi beszélt nyelvben tovább torzuló porhüvelyei sodródnak itt egymás mellé, és roppannak össze minden egyes olvasatban. Az & jellel elválasztott kis szövegek minden esetben a semmiből szólalnak meg, nem képezik egymás előzményét vagy folytatását, a nyelvi, értelmi, érzelmi zavar jelentéseit hozzák létre, és visszahullanak a semmibe: „Na, mind egy. Óh, jessz! / Kihagytam egy csomó jelenetet. / Tudom, te gyorsan szereted. Kicsit véresen, / de egy a lényeg. Ha most nem fogod fel, / akkor majd jövőre újra próbálkozhatsz. / Különben figyussz, / ha még egyszer olyant szólol, / hogy paradigmaváltás, vagy valami hasonló, / úgy rúgok alá, hogy visszaszállol az anyádba! / Az édes anyanyelvembe, hallod-e? / Te posztmodern köcsög!” Itt a „Vadnak születünk” visszatérő frázisa sem nosztalgikus kiindulópontja valami természetesség elvesztéséről szóló megszólalásnak, hanem egyre üresebbé válik az idézetek és önidézetek halmazában, akár csak a Kosztolányi-féle rezignációt kiüresítő mondatváltozatok, az „Ezt hozta a nyár”, „Ezt hozta az ősz”, „Ezt hozta november” stb., folytatásuként a legbanálisabb napi ügyekkel, a folyamatosan megújuló, az újdonság fogalmát fölszámoló újabbnál újabb újjal: „Ezt hozta november: / Letölthető zenék. / Tulajdonképpen. / Vízalatti táncdalok. / Boldog betűk a papíron: / világfájdalom a köbön. / Nemzedék-hosszú mondatok. / Érzelmes slágerek: / Goethe-remix, wertherizmus. / Alkonyattól pirkadatig. / Quentin vámpírrá változott. / Letölthető zombik, / a mozikban egy frissebb Alien. / És megérkezett az új trendi: / szex utáni selfie”. Az *Amerikai improvizációk*ban már sikerre vitt, rövid, lazán összekapcsolódó versekből álló nagykompozíciót itt tovább tökéletesíti, megfosztja attól a tehertől is, amit ott az Amerikával való találkozás (és leszámolás) költői rögzítésének elvárása jelentett.

A kötet szerkezet így felállít egy alapvetően tisztán értelmezhető versrendet, amely láttatja az életmű dimenzióit, nem igtat be felesleges kitérőket, hanem jól felismerhető szerzői portrét rajzol Fenyvesiről, a végén a *Minimum Rock and Roll*-lal, a Fenyvesi-líra eddigi legjobb teljesítményével.

A *Válogatott versekkel* jóformán párhuzamosan megjelenő, új verseket hozó *Paloznak overdrive* első látásra alig módosít azon a képen, amelyet a *Hatvanhat* létrehoz. A narratív hosszúvers lassan hömpölygő mondatai idézik a múltat, személyeket és „némely részletek”-et, és szkennelik a jelent: „Az évek a múltba mosódnak, / a memória örök jelené sőtétül. / Sose legyünk egészen biztosak magunkban, / a nosztalgiával mindig baj van”. Talán csak kevesebb az ironia, elpárolgott a nosztalgia, leginkább még a rezignáció őrződött meg a gyerekkorra, az ifjúságra, a barátokra, a költőtársakra visszaemlékező és a jelenre is azonnal a folyamatosan keletkező elmúltságában tekintő narratív versekben.

Scolar Kiadó
Budapest, 2021
96 oldal, 2475 Ft

Részletgazdag jelenetek egy rég fölszámolódott személyes világból, a populáris kultúra ikonjainak a különböző életkorokra jellemző felsorolása az első vajdasági magyar képregényújság figuráitól kezdve a futballikonokon, a szépmellű hollywoodi színésznőkön, a hatvanas évek rockegyüttesein át a művészeti tájékozódásokat jelző emblematis nevekig. Emlékezések az egykori barátokra, és ezzel egyidejűleg az őszi napsütésre kiterített, végtelenítetten múltó jelenvalóság: üldögélés Tolnaiékkal a lovasi kertben, meg a leeresztett kerékpárt toló lírai én „a régi római úton, / Paloznokról Lovasra, hazafelé”. Ha lehet ilyet mondani egyáltalán, akkor még a rezignáció is megkopott kissé, kevésbé élénk, mint a *Minimum Rock and Roll*ban, fakó kijelentések sorjáznak, messziről szól a zene, mintha már nem eresztené ki annyira a hangját az énekes, overdrive üzemmódban megy a bicikli, nincs áttétel, ez van egy-az-egyben.

EGYETLEN SZÁLRA, ÖNAZONOSAN

Kemény István: Állástalan táncos. Válogatott versek és válaszok Hegyi Katalin kérdéseire

2007-ben emlékezetes kreatívírás-konferenciát rendeztek a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen *Születik vagy csinálják?* címmel, melyen költők mesélték el, ők hogyan írnak verset. A konferencia előadásából – számos interjúval kiegészülve – kötet is született 2012-ben Lackfi János szerkesztésében. A kötetben helyet kapott Kemény István esszéisztikus előadássszövege is, *A költészet megkopasztása – lúdbőríg*. Kemény életművében ettől kezdve fontos szerep jut a motívumnak, 2017-es kötete is a *Lúdbőr* címet viseli. Az esszében a következő olvasható: „Én szeretek nagy verset olvasni, olyat, amitől lúdbőrös lesz a hátam [...] Számomra csak a versírás gyakorlata létezik, ennek magva pedig az ihlet. Módszere a kitarítás. Célja pedig a lúdbőr.” Ha figyelmen kívül hagynánk azt az egyáltalán nem figyelmen kívül hagyható tény, hogy az utóbbi évtizedekben kevés hasonlóan lebilincselő szöveg született a költőszerepről és a versírásról *A költészet megkopasztásánál*, akkor egyszerűen arra jutnánk, hogy Kemény István elbagatellizálta a kérdést, és a saját versírási módszere helyett „böszmeségekről” szólt csupán. Nyilván nem erről van szó. Az költő hatvanadik születésnapjára megjelent beszélgetőkönyv, az *Állástalan táncos* olvasásakor viszont többször is eszembe jutott *A költészet megkopasztásának* lúdbőr-motívuma. A kritika végén el is árulom, hogy miért.

A megjelenés mellett a könyv születése is a költő hatvanadik születésnapjához kötődik. A *Parnasszus* tavaly tavaszi Kemény István-számába Hegyi Katalin készített nagyinterjút a szerzővel, olyannyira nagyot, hogy az *Állástalan táncos*ban olvasható szöveganyag több mint felét már a folyóiratbeli beszélgetésben is olvashattuk. A könyv lényegében *A néma H* kötetet megelőző versanyag tárgyalásával, illetve Kemény készülő, *Lovag Dulcinea* című verscsokrának (vagy verses regényének) részleteivel egészült ki. Ebben az értelemben unikális kiadványról van szó: már az is meglehetősen ritka, hogy költők könyvterjedelemben beszéljenek a saját verseikről, ám az, hogy a pályatörténet folytatásának előzeteseként az új költeményeket is közöljék, tényleg kivételes jelenség. A hasonló kiadványok közül Szabó Lőrinc *Vers és valósága* kétségtelesen etalonnak számít, azonban jellegét tekintve más vállalkozásról van szó: hiányzik belőle a beszélgetőtárs tekintete, illetve az első kiadásban bő 1600 oldalas könyv nem szelektál: az összes elérhető versről mond valamit Szabó Lőrinc (akkor is, ha félmondatnyi megjegyzése van csupán). Az *Állástalan táncos* más utat választ: kulcsversekre fűzi fel a költői pályát, miközben azt is megengedi az olvasónak, hogy mérlegre tegye Kemény István új verseit. Végére is – unikalitás ide vagy oda – alapvető kérdésre kínál szerény, ám határozott és izgalmas válaszokat a kötet, jelesül arra, hogy „mit akart mondani a költő?” A „hogyan készül a költészet?” kérdését tehát az élménytörténet oldaláról közelíti

Magvető Kiadó
Budapest, 2021
216 oldal, 3499 Ft

meg, míg a versek technikai, formai megalkotottságára kisebb hangsúly esik. Ez alól kivételt képeznek azok a szöveghelyek, melyekben Kemény István a kéziratos füzeteiből idéz. A szerző emlékei és naplófeljegyzései mellett a könyv talán legkomolyabb forrásanyagául szolgáló füzetek jegyzeteit, befejezetlen verseit, néhol szövegváltozatait közli a szerző. A magam részéről nem hiányoltam a komolyabb verstani fejtegetéseket a kötetből, ám mégsem bírom megállni, hogy egy eszmefuttatás kapcsán ne pontosítsak: az *Élőbeszéd* leg-hosszabb versét, *A semmiesetet* a költő a Szepes–Szerdahelyi-féle *Verstan*ra hivatkozva rondóként határozza meg, holott egy még ritkább versformában, triolettben írta. Igaz, hogy egyes verstani tipológiákban a triolettet a rondó történeti variánsaként kezelik, és az 1981-es *Verstan* tényleg egy Weöres-triolettel példázza a rondót, *A semmieset*nek viszont pontosan az a formája, mint a trioletté. Apróság. Az *Állástalan táncos* remekül mutatja, hogy sokkal több olyan kiadványra volna szükség, mely betekintést enged egy-egy szépíró műhelyébe. Ez akkor is igaz, ha a kötetből – Kemény Ady-esszéjével szólva – „a fásult magyartanárok” kisebb valószínűséggel fognak stilisztikát tanítani, mint élménytörténetet.

Milyen is ez a történet? A szerzők által közösen kiválasztott versek keletkezési körülményei kötetről kötetre mutatják be a költői pálya haladását (a prózáról és az értekezésekről csak részlegesen esik szó), s így felrajzolják Kemény költészetének alakulástörténeti elbeszélését, ráadásul a tárgyalt verseket is újraközlük. Ennélfogva az életművel ismerkedő olvasók egy kereknek tűnő – de legalábbis előrefelé haladó – történettel (s a gondos válogatásnak hála: jobbnál jobb versekkel) találkoznak, a szakmabeliek pedig végre kielégítő lineáris elbeszélést olvashatnak a lírai pályáról. Az, hogy irodalomtörténeti szempontból mi a következménye, ha az első hosszabb, egyenes vonalú elbeszélést rögtön a szerzői önértelmezés nyújtja, a jövő kérdése. Nem arról van szó, hogy ne születtek volna kiváló munkák az utóbbi bő harmincöt évben (Kemény első kötetének megjelenése óta) az életműről: tematikus lapszámok, folyóiratbeli blokkok és tanulmánykötet is tárgyalják Kemény István írásművészetét. Sőt, két hosszabb egyszerezős munka is rendelkezésre áll: Kántás Balázs 2017-es *Élő-beszéd-mód* című kismonográfiája és jelen sorok írójának 2012-es doktori értekezése, e két szövegnél viszont az *Állástalan táncos* kétségtelenül közelebb áll az életmű reflexív, „nagy elbeszéléséhez”. A szerzői szempont elsőségét erősíti az a szerkesztői döntés is, hogy a verseket a vonatkozó kérdések és válaszok után olvashatjuk: tehát Kemény István – és kisebb súllyal Hegyi Katalin – értelmzői tekintete irányítja a költemények befogadását is. Számomra a kötet legfontosabb – s egyben legizgalmasabb – kihívása az volt, hogy a saját versértésemre ne telepedjen rá a szerzőpárosé, és hogy a keletkeztörténeti adalékok valóban adalékként működjenek.

A saját olvasásmód effajta látens védelme azért is jelentett kihívást, mert a verskommentárok valóban tartalmasak. A számos ismert információ mellett komoly meglepetéseket is tartogat az *Állástalan táncos*: a 34. oldalon például arról anekdotázik Kemény, hogy 1985-ben hogyan járt Wirth Imrével és Galántai Zoltánnal Juan Contreras Figueroa chilei vendégoktató kurzusára a bölcsészkaron. A nyelvi nehézségeket az akkor szintén az ELTE BTK-n másodéves magyar-bolíviai Eduardo Rózsa-Flores segítségével küzdötték le. A színészként, költőként és újságíróként is ismert kommunista forradalmár Rózsa-Flores saját nemzetközi zászlóalját vezetett a délszláv háborúban, komoly katonai tevékenységet végzett Bolíviában, és saját elmondása szerint részt vett az őszi beszéd kiszivároztatásában is. Tragikusan végződő, ám kalandos életútjának egy újabb epizódjáról értesülünk a beszélgetőkönyvből. Kemény munkásságának ismerői persze nem csak anekdotikus szinten olvashatnak újdonságokat. A kötet a költői életmű megközelítéséhez is kínál új szempontokat, s ez nem csupán Kemény érdeme, Hegyi Katalin ugyanis egyszerre jó kérdező, aki fontos szövegekre hivatkozik a recepcióból, és intuitív olvasó, aki olyannyira ráhangolódott Kemény gondolkodására, hogy néhol egyenesen tükrözi a szerző nyelvhasználatát: „Lehet, hogy tévedek” – fejezi be a kérdező a *Keresztény és közép* című versről szóló fejtegetéseit, miközben – szándékosan vagy szándékolatlanul – az életművet nyitó *Tudod, hogy tévedek* című vers első sorát

parafrazálja. Hegyi Katalin ráadásul bátran vállalja a felkészült, ugyanakkor zsigeri olvasó szerepét. A *méhész* című versről például a következőt írja: „Laikusként úgy képzelem, hogy az a sor lehetett meg a fejedben, hogy »*valami zümmögjön nekem*«. Nekem legalábbis a vers ismeretében ez a lágy ritmus, rigmus rögzült, s ezt ismételtetem, ha nyári napon méhek, darazsak keringenek körülöttem”. A válaszban aztán előkerül a kéziratok füzetek egyike, mely Kemény naplóival kiegészülve ezúttal is fontos forrásanyag. Bő negyven oldallal később a *Búcsúlevél* és a *Remény* között például a szerző számára is revelatív kapcsolat jön létre (124–125.): „(Napló: »*okt. 19. k. Befejeztem a két verset, és lehet, hogy egy harmadikat is (a mennyeik országát). Ki se mentem, esett, a versek szomorúak, de vannak, vannak, vannak!*« Így örültem három végtelenül szomorú versnek. Füzet: egyet lapozok, és a *Búcsúlevél* után ott a *Remény*. Most, tizenegy évvel később egyértelmű, hogy ez a folytatás. De akkor ez eszembe se jutott – nem is értem, miért. Pedig a napnál világosabb, hogy a *Búcsúlevél* megírása után mentem egyenesen a hegyre jóslatot kérni, hogy most mit csináljak.)”. A költői műhely és az életút megismeréséhez nagyban hozzájárulnak a füzetek és a napló, melyek előbb-utóbb – reményeim szerint – könyv formában is napvilágot fognak látni.

Kemény lírai munkásságát több további szempont is árnyalhatja a könyvben. Az esszéíróként is fontos szövegeket jegyző szerző az *Esti kérdés P. Gy-hez* című vers kapcsán rövid, ám az esszé ígérését rejtő eszme-futtatást végez Petriről; a *Célszerű romok* apropóján az íróniához való viszonyát gondolja újra a közéletiség kontextusában; az *Állástalan táncosnőről* szólva pedig arról beszél, hogy milyen tapasztalat megrendelésre verset írni (az alkalmi költeményeket egyébként is vékony, rejtett fonál köti össze a könyvben). Összességében viszont ugyanaz a karakter rajzolódik ki a sorok között, aki korábban is. A költői pálya alakulásának bemutatása mellett Kemény István továbbra is ugyanazt az ethoszt közvetíti, amivel pályája elején is fellépett: az elsődleges kontextusra és a történelmi szituációra mélyen koncentrálnó, egyszerű befelé és kifelé figyelő, kételyekkel teli, ugyanakkor tudatos, tájékozott és komoly szerző ismerős képét látjuk – egy önazonos szerzőt.

Az önazonos szerző most regényszerű versfolyamot ír, és a *Lovag Dulcinea* kötetvégen szereplő 24 darabja izgalmas anyagot ígér: remek bevezetést írt hozzá Kemény, a versek olvasásakor viszont – egyelőre – nem éreztem lúdbőrt. Pedig sokszor eszembe juttatta a fogalmat a beszélgetéskötet. Olyan Kemény-verseket olvastam újra (az *Egy nap életet*, az *eperfa lombját* vagy a *Fel és alá az érldligeti állomáson*), és olyan Kemény-verseket hiányolhattam (a *Feltételesen szabad asszociációkat* vagy a *Megcsalt úrhajóst*), amelyek bármikor képesek lúdbőrt okozni, és elérik a *költészet célját*. Legerősebben ott gondolkodtatott el a „lúdbőrzés”, ahol a szerzők megszakították a kronologikus elbeszélést. A 115–119. oldal között a pársoros versekről van szó, a *Célszerű romok* után és a *Búcsúlevél* előtt, avagy az *Élőbeszéd* és a *Királynál* köteteket kapcsolja össze (vagy választja szét) ez a pár oldal. Nem tudom, kell-e nagyobb jelentőséget tulajdonítani az elhelyezésnek, gyanítom, nem. Kemény István lelkes olvasójaként viszont számomra kimondottan fontos tapasztalat, hogy az *Élőbeszéd*ben talákoztam utoljára olyan Kemény-verssel, amitől tényleg lúdbőrös lett a hátam. Nagy verseket azóta is írt a szerző: a *Búcsúlevél*, a *John Anderson éneke* vagy a *Hipnoterápia* azok. Számomra viszont nem minden nagy vers hozza el a lúdbőr érzését, bár az is igaz, hogy a *Lovag Dulcinea* darabjainak olvasása után tényleg nagy reményekkel várom a könyvmegjelenést.

A Bartis Attilával közösen jegyzett *Amiről lehet* 2010-es beszélgetőkönyvének és az *Állástalan táncosnő* 2011-es gyűjteményes verskötetének erényeit kiválóan ötvözi az *Állástalan táncos*. Bár több bosszantó szerkesztési hanyagság is maradt a könyvben (a kurzíválási hibától kezdve a *Lovag Dulcinea* tartalomjegyzékbeli rossz számozásáig), a célját mindenképp eléri: alakulásában is egységes pályát tár az olvasók elé. „És bevallom, nekem is sokszor megfordult már a fejemben, hogy mindazt, amit valaha írtam [...], valahogy felfűzzem egyetlen szálla: egységes rendszerbe foglaljam a saját írott világomat” – írja Kemény István a verses regényt bevezető kommentárjában. Megítélésem szerint az életmű rendelkezik ezzel az egyetlen szállal, melynek immár az *Állástalan táncos* is szerves része.

NEM EMBER: PÁCIENS

Keresztury Tibor: *Húlt helyem*

„Jó, hát akkor itt fogunk élni.” A magyar filmtörténet emblemikus mondatát az utóbbi negyven évben számos alkalommal idézték már, hatóereje bizonyítja, hogy a *Megáll az idő* szállóigéje máig nem veszítette érvényét. Keresztury Tibor új kötetében, mely ugyancsak megidézi Gothár filmjét,¹ mégsem működik a mondat. Az önéletrajzi alapozású regény elbeszélőjének életlehetőségeit ugyanis drasztikus módon határozza meg egyetlen tényező – egy rendkívül ritka, végzetes betegség.

A *Húlt helyem* tematikai szempontból a betegségirodalomként definiált – a személyesség fokát, a fikcionalizálás módját és a prózapoétikai megoldásokat tekintve rendkívül eltérő – szövegek sorába illeszkedik. Keresztury regénye a gyakran emlegetett kötetekhez hasonlóan (többek között Karinthy Frigyes: *Utazás a koponyám körül*, Nádas Péter: *Saját halál*, Esterházy Péter: *Hasnyálmirigynapló*, Szilasi László: *Luther kutyái*) a szerzői szubjektum primer testi tapasztalatait állítja középpontba, hét fejezetben szól alkoholproblémákról, depresszióról és a multiszisztémás atrófia (MSA) nevű súlyos neurológiai betegségről.

A kötet hangütése nem idegen az életmű korábbi darabjaitól, a szerző tárcanovelláihoz (például *A készlet erejéig* [2012] című gyűjteményes kötet darabjaihoz vagy a legutóbbi, *Temetés az Ebihalban* [2015] című kiadványhoz) hasonlóan a regény is egymástól távoli minőségeket kapcsol össze: abszurd, ironikus, tragikus és frivol elemeket ötvöz – minden eddiginél megejtőbb módon. Az autofikció műfaji jellemzőit mutató *Húlt helyem* – számos szerzői megnyilatkozás szerint – az életművet záró, számvetésszerű kötet. Az egymástól látszólag különálló, eltérő életszakaszok eseményeit feldolgozó fejezetek mindegyike önéletrajzi alapozású, Keresztury ugyanakkor következetesen érvényesíti írói törekvését, miszerint szembetűnő fikciós elemekkel és a referenciális olvasatot megkérdőjelező narrációs megoldásokkal távolítja el a szöveget az életanyagától:

„Az eltávolítás, a távolságtartás narratív eszközei egy efféle személyes érintettségű prózában elengedhetetlenek, nélkülözhetetlenek, úgy gondolom. Segítettek nekem is írás közben szembenézni a dolgokkal, igen, de ennél is fontosabb, hogy effajta távolság nélkül reflektálatlan panaszáradat, pusztán feltáruló önvallomás volna az egész, az pedig nem iro-

¹ „Hát akkor innentől... kezdte volna egyik kedvenc filmjéből torzítva idézni a jól bevált mondatot, de ezúttal függőben maradt, befejezetlenül. A mondat nem működött. Elolvasta újra [betegsége leírását], jól értette-e. Hat-hét év alatt halálhoz vezet. Gyors fejszámolás következett. Ez a hetedik év. Öt nap múlva átfordul a nyolcadikba.” (189.)

Magvető Kiadó
Budapest, 2021
220 oldal, 4499 Ft

dalom – sokkal inkább a pszichológusunkra tartozik. Másrészt ez a megteremtett külső nézőpont teszi legjobb szándékaim szerint érzékelhetővé, hogy ez az alanyi próza azért úgy önéletrajzi, hogy tele van fiktív jelenetekkel, figurákkal, történésekkel, kitalált eseményekkel. Az autobiografikus jelleg nem kizárólagos tehát.”²

Az interjúban említett külső nézőpont különleges módon érvényesül a kötetben. Már az első, *Betelt a pohár* című fejezetben szembetűnik, hogy a narrátor, aki alkoholfüggőségének gyógyítása reményében különös műtétnek veti alá magát, hol egyes szám első, hol egyes szám harmadik személyű elbeszélést működtet. A történet előrehaladtával bebizonyosodik, hogy a narrátori pozíció váltakoztatása korántsem öncélú játék, pusztán technikai ügy – a mű lényegét érinti, s a regény központi alakjaként megformált szereplő identitásvesztésével és az elbeszélői szubjektum beteg testhez fűződő viszonyával áll összefüggésben. Reflexív írói eljárásról tanúskodik, hogy a *Betelt a pohár*ban éppen akkor detektálható a narrátori pozíció elmozdulása, amikor a központi szereplő teste sérül, a műtét során bemetszést hajtanak rajta végre:

„Figyeltem, ahogy remegő kezébe veszi a szikét, miközben a trécelő csoport kaján érdeklődéssel a seggem köré csoportosul. Ejtünk egy szép négy-öt centis esztétikus vágást, nehogy az alkoholista úr panaszt tegyen, vagy a kedves barátnője reklamáljon, hogy a gaz orvos elcsúfította egy kurva nagy heggel a fenekét, és diszkréten beletesszük ezeket a szuper, ukrán bányászokra kifejlesztett pirulákat, vett elő egy cirill betűs gyógyszeres dobozból hat szürreális méretű kapszulát.

[...]

Elájulhatott. Annyit hallott még, hogy ne karcolgassa a felületet, vágjon mélyebben bele, különben hogy a magasságos úristenbe fog beférni neki mind a hat darab! Halványan érezte, ahogy a kiscsávó nyomja a kapszulákat a testén ejtett nyitott sebbe [...].” (19–20.)

Az idézet jól példázza az elidegenítő effektust, illetve azt, hogy az elbeszélő tudata és teste miképpen válik el egymástól az egyes szám harmadik személyű narrációban. A korporális érzékletek elidegenítése a test diszfunkcióit középpontba állító regény további két erős fejezetében is hatásos eljárásnak bizonyul. „[F]öldre szegezett tekintettel azon gondolkoztam, kinek a lába megy alattam oly különös módon, kinek csattog a jobb talpa lépésről lépésre a betonon” (181.) – szól a Parkinson-kórhoz hasonló tünetekkel járó MSA-betegség elhatalmasodásáról szóló *Kifutó széria*. A gerincsérvben szenvedő főszereplő elalvás előtti gyötrődéseit elbeszélő *Röpiül az idő* pedig azt a megrázó tapasztalatot írja le, amikor a test képtelen ellátni mindennapos feladatát – például végrehajtani egy egyszerű mozdulatsort:

„A következő feladat, hogy fel kell innen állnom, és el kell érnem az ágyamat [...]. A pamlag széle felé csúsztatva a segget, megbillent, de visszafogta: hopp, hopp, lassabban, a testtel, mindjárt lefordulok. Azt meg már, hogy felálljak a földről, ne kívánja senki – fejen ne álljak? táncot ne járjak? –: az már tényleg meghaladná a rendelkezésre álló képességeket. Fejjel rohanok a falnak, nincs felépítve a stratégia. Először is fel kell ülni. Ez helyesnek tűnt, elméletben, de nem működött a hasizom. Patthelyzet volt.” (133–134.)

² „Tegező viszonyban a halállal. Marik Noémi interjúja Keresztury Tiborral”, *Népszava*, 2021. 06. 12., https://nepszava.hu/3122588_tegezo-viszonyban-a-halallal-keresztury-tibor-nem-tesz-engedmenyeket (hozzáférés: 2022. 02. 28.).

A *Röpiül az idő* több szempontból is kiemelkedő fejezet. A szöveg alapszituációja banális: Keresztury elbeszélője a debreceni Küküllő utcai lakásának pamlagán fekszik, az esti tévéműsört nézi, miközben igyekszik úgy helyezkedni, hogy enyhítsen kibírhatatlan fájaldalmán. A fejezet a cselekményt a minimumra redukálja, az (ironikus címadást érvényesítő) *Röpiül az idő* mindvégig egyetlen mozdulatsorra koncentrált: a mozgásában korlátozott narrátor eltökéli, hogy kispárnája csücskét háta fájó pontjához fogja helyezni – próbálkozásai azonban minduntalan kudarcot vallanak. Keresztury bravúrt hajt végre, amint közel hetven oldalon keresztül taglalja a kispárna csücskével folytatott műveletet, s közben a kétségbeesett narrátor tudatműködését szemléltetve (és a többszörösen terhelt témákhoz kötődő kliséket elkerülve) szól többek között szorongásról, a test kiszolgáltatottságáról, életöztönről és halálvágyról.³

A *Híllt helyem* borítója pontosan tükrözi a regény tónusait, a kötet az életút sötét szakaszait láttatja. A *Betelt a pohár*, a *Röpiül az idő*, a *Kifutó széria* és a *Hattyú dala* az egyén szenvedéstörténetére fókuszál, míg a *Barátok köztben* (mely a pszichiátriai osztályon kemény bánásmódban részesített páciensek életkörülményeiről tudósít) vagy a gyermekkor (korábbi írásokból is ismert) avasi helyszínén játszódó *Sötét-kapu felé* és *Keszi bácsi haldoklása* című fejezetekben a társadalom peremén élők közösségében tapasztalt brutálitásról és kilátástalanságról olvashatunk. Keresztury regényének megrázó volta abban áll, hogy e súlyos témákat formabontó megoldásokkal dolgozza fel.

A kötet jól érzékelhető törekvése, hogy világunk periférikus területeire irányítsa a figyelmet. A *Barátok közt* például éppen azokkal az emberekkel kapcsolatban kelt rokonszenvet, akik a saját életük feletti kontrollt veszítve a pszichiátriai osztály lakóiként vegetálnak;⁴ a *Betelt a pohár* pedig az egészségügy intézményeiben identitásuktól és emberi mivoltuktól megfosztott páciensekről szól.⁵ Teszi mindezt Keresztury úgy, hogy szerencsésen elkerüli az utóbbi években felértékelődő érzékenyítő irodalmi szövegek ismert csapdáit – a szegénységirodalomhoz sorolható írásokhoz képest szélesebb spektrumon mozog, tematikai és nyelvi szempontól is rendkívüli rétegzettséget mutat, a képviselői próza ambícióitól távol tartja magát, a világ aktuális állapota szempontjából valóban égető témákat pedig kellő reflexióval kezeli. A *Híllt helyem* így lesz hiteles és megrendítő olvasmány, mellyel beteljesedik a poétikai törekvés: Keresztury fajsúlyos regényt írt – bízunk benne, hogy nem az utolsót.

³ A regényfejezet hatásos megoldásai azok a szövegrészek, melyek a történet cselekménytelenségére az olvasónak címzett ironikus kiszólásokkal hívják fel a figyelmet: „Teljesen megértem, ha ezen a ponton némely olvasóim már hajukat tépve vonítanak, s az ég felé rázván összekulcsolt ujjukat, könyörögve kérik a fennvalót, tegye már be ez a szerencsétlen azt a kibaszott párnát, a keserves úristenit, haladjunk már, történjen már valami [...]. Nem segíthetek. Türelemért esedezem. Láthatják, csinálom, magam is ezen dolgozom. De amíg a valóságban el nem dől a dolgok kifejlése, hogy tudhatnám kitalálni szövegileg, már engedelmet kérek, hogy mi következik? [...] „Úgyhogy szépen kérem, ne tessenek siettetni engemet: tovább fogok lépni, ha evvel a jelenettel az életben és az irodalomban egyaránt megleszek” (98–99).

⁴ „Az ápoltak elindulnak csoszogva, némán a kórtermeik felé; aki nem mozdul, azt az ápolók fektetik le. Ballagok a társaimmal én is; csupa olyan ember között, akinek mindig kétjegyű sorszámot osztanak, és tíz esetből nyolcszor a kilencesnél ér véget a félfogadás. Akit folytonosan levegőnek néznek, akit, ha szóra méltatnak, megkérnek, hogy álljon arrébb, akit nem ölelt meg senki húsz rohadt éve legalább.” (161.)

⁵ A páciensek tárgyiasítását a *Betelt a pohár*ban olvasható orvos–beteg párbeszéd jól példázza: „Hány kiló? Sacc per kábé nyolcvan-nyolcvanöt. Na, ebből is látják, kollégák, folytatta a szakmai gyakorlatot az orvos, ezeknek se kép, se hang, azt se tudják, hány kilók. Túllövöm az érzés-telenítőt, feljelentenek. Ahhoz értenek” (19.).

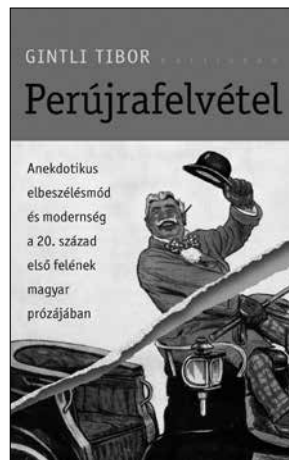
ÜGY LEZÁRVA?

Gintli Tibor: Perújrafelvétel. Anekdotikus elbeszélismód és modernség a 20. század első felének magyar prózájában

A könyv címadása metaforikus ugyan, de rendkívül találó. Gintli Tibor ugyanis értekezésével a legfelkészültebb védőügyvéd szerepében rendkívül alaposan kidolgozott perújrafelvételi kérelmet nyújt be, a vonatkozó jogeset pedig az anekdota méltánytalan kizárása a 20. századi modern magyar próza lehetséges és termékeny elbeszélismódjai közül. A védő érvelése jelen esetben a modern prózában megújított anekdotikus hagyomány továbbélésének tényállására vonatkozik, erre hoz fel perdöntő bizonyítékokat Móricz Zsigmond, Tersánszky Józsi Jenő, Krúdy Gyula, Cholnoky Viktor, Kosztolányi Dezső és Márai Sándor néhány művének elemzésével. „Az értekezésben tárgyalt művek mindegyikére jellemző – állapítja meg a szerző –, hogy átértelmezik az anekdotikus hagyományt, s bennük az anekdotikus narráció olyan újszerű funkciót kap, amely nem volt megtalálható ennek a beszédmódnak a magyar irodalomban előforduló korábbi változataiban” (37.). Gintli tehát elsősorban az ismert és a prózairodalmi kánonban is előkelő helyet elfoglaló szerzők és művek újraértelmezésére építi érvelési stratégiáját, miközben figyelemre méltó alaposággal dolgozza fel az anekdotára és a vizsgált életművekre vonatkozó szakirodalmat.

Érvelismódjának két, egymást megerősítő jellegzetessége van. Az egyik az, ahogy a recepció alapos ismeretében kijelöli a témára vonatkozó vitapontokat, felvázolja a kijelölt vitapartner álláspontját, majd szövegközeli elemzések során át cáfolja azokat, és így igazolja saját hipotézisének relevanciáját. A könyv törzsanyagát a 20. századi magyar próza meghatározó műveinek újraértelmezése adja, ezt azonban megelőzi egy recepciótörténeti áttekintés és egy olyan, a nemzetközi szakirodalomra is kitekintő elméleti tisztázás, melynek révén szabatosan kifejti saját álláspontját is az anekdota műfajára, illetve az anekdotikus elbeszélismódra vonatkozóan.

Gintli a problémafelvető és az értekezés célkitűzését kijelölő bevezetőben egyértelműen kijelenti, hogy nem fogadja el azt a bevett álláspontot, mely az anekdota „aktív és »legitim« korszakát” (13.) berekeszti a 19. századba, sőt úgy látja, nemcsak az 20. század első felének prózairodalmában figyelhetők meg az anekdotikus narráció bizonyos jellegzetességei, hanem még a posztmodern próza egy „markáns vonulata” (mindenekelőtt – ha nem kizárólag – Esterházy Péter) is visszanyúl az anekdota műfajához és narratív hagyományához. Figyelembe véve a Gintli által rekapitulált szakirodalmi álláspontokat és szerzőket, az értekezés téje tehát nem csekély, a modern és (bár ez már nem tárgyaz az értekezésnek) a

Kalligram Kiadó
Budapest, 2021
312 oldal, 3990 Ft

posztmodern prózaértésünknek – ha nem is alapjait érintő, de – vitathatatlanul lényeges és korábban háttérbe szorított vonatkozásait emeli előtérbe.

Az anekdota kedvezőtlen megítélése a magyar irodalmi modernség kezdetétől megfigyelhető, és lényegében a mai tudományos reflexiókig tart. Előbbit – ez esetben nem részletezve – Gintli az irodalmi paradigmaváltás szükségszerű gesztusának tekinti, azt az irodalomfelfogást azonban, mely az anekdotának határozott világnézetet, problémátlan-ságot, szellemi igénytelenséget és ezzel együtt az irodalom alakulástörténetében alacsonyabb fejlődési szintet tulajdonít, eleve teleologikusnak minősíti. Gintli minden korábbi szakirodalomra vonatkozó ellenvetését világosan argumentálja, és meggyőző gondolatmenettel támasztja alá saját téziseit. Emellett pedig akár az előbb említett, vitapartnerként kijelölt szerzők munkáiban is megtalálja azokat a mozzanatok, melyeket méltányolni tud, és saját érvmenetében is fel tud használni. Az anekdota műfaja és az „anekdotikus beszédmód” rehabilitációja során két német szakmunkára (André Jolles és Volker Weber tanulmányaira), valamint Alexa Károly 1983-as, az anekdota megítélését tekintve a Gintliéhez hasonló „perújrafelvételt” sürgető dolgozatára és Bodnár György öt évvel későbbi *Az anekdotavita és elméleti tanulságai* című írására támaszkodhat. Alexa és Bodnár esetében is a sajátjával azonos vagy ahhoz hasonló törekvéseket egyaránt mérlegre teszi, a továbbgondolásra érdemes megállapításokat kiemeli, de egy-egy részletkérdésben világosan tisztázza saját eltérő álláspontját is.

A konkrét műelemzéseket tehát két műfaji és terminológiai tisztázó fejezet vezeti be. Az első az egész kötet kulcsfogalmát, az anekdotikus elbeszélésmódot határozza meg. Az anekdota fogalmára vonatkozóan Gintli kiindulópontja Hajdu Péter definíciója, aki szerint az anekdota „beszélgetésben elhangzó, rövid, csattanóval végződő műfaj” (idézi 27.). Ezt a szerző még a humoros és kedélyes, valamint az esetenként megfigyelhető ironikus és szarkasztikus karakterrel egészíti ki. Vitája Hajduval nem ezzel kapcsolatban van, hanem – és ez Gintli értekezésének egyik kulcsmozzanata – abban, hogy ő az anekdotikus-ságot Hajduval ellentétben a nagyobb epikai formákra, így a regényre is kiterjeszhetőnek véli. Különbséget tesz ugyanis az anekdota mint műfaj és az anekdotikus narráció (vagy anekdotikus elbeszélés, előadásmód, modor) között, s ez utóbbit már a regény esetében is vizsgálhatónak véli. Az anekdotikus narrációnak kilenc jellemzőjét különbözteti meg. Mivel ezek mint elemzési szempontok a műértelmező fejezetekben is kiemelt szempontokként térnek vissza, ezért itt most szó szerint idézem:

- (1) Orális jelleg, az élőbeszéd imitációja
- (2) Poénra hangolt előadásmód, a komikumot preferáló hangnem
- (3) Komikus cselekmény és/vagy komikus figurák
- (4) Elbeszélőkedv: az elsődleges és/vagy másodlagos narrátorok érezhetően élvezik saját elbeszélő tevékenységüket
- (5) Szórakoztató szándék
- (6) Ráérős, komótos tempó
- (7) Az elbeszélő cselekményt megszakító anekdoták és/vagy kitérők
- (8) Az elbeszélő és az olvasó familiáris viszonya
- (9) Familiáris viszony az elbeszélő és a szereplő(k), illetve az elbeszélő és a diegetikus világ relációjában (30.)

Gintli értekezése tehát nem az anekdota műfaját, hanem az anekdotikus narráció (bizonyos) jellemzőinek továbbélését és – ezzel együtt – az anekdotikus elbeszélésmód funkcióváltásait állítja vizsgálódása középpontjába.

A harmadik nagyfejezet a téma lehetséges világirodalmi vonatkozásait állítja előtérbe, nevezetesen arra keresi a választ, hogy feltételezhető-e összefüggés a magyar irodalom

anekdotikus hagyománya vagy általában az anekdotikus narráció és az orosz népi eredetű szkáz műfaja között. A kérdésvetést két tényező indokolja. Egyrészt az, hogy Gintli az anekdotikus elbeszélés mód jellemzői között kiemelten fontosnak tartja az élőbeszéd imitációját, s ez eleve rokonságot sejtet a szkázzal. Ezzel nyilvánvaló összefüggésben áll az, hogy például Tersánszky vagy Kosztolányi egy-egy műve kapcsán ezt a hasonlóságot már a korábbi recepció is felemlítette. Gintli álláspontja szerint, melyet a szkáz műfajának bemutatása és mindenekelőtt Eichenbaum szkázzal írott tanulmányának részletes cáfolata során alátámaszt, az anekdotikus elbeszélés mód és az orosz szkáz műfaji kritériumai csak részben fedik egymást, meghatározók azonban azok a narratív sajátosságai, melyek miatt a két műfaj azonosítása nem lehetséges. A 19. századi magyar anekdotikus hagyomány hatástörténeti formálódása szempontjából lényeges megállapítás továbbá, hogy annak irodalomtörténeti gyökerei jóval mélyebbre, Mikes Kelemen és Hermányi Dienes József műveig nyúlnak vissza, ami jóval megelőzi a magyar anekdota virágkorával csaknem egykorú orosz irodalmi hatást.

Gintli Tibor számára a recepciótörténet tehát egyszerre bokszzsák és ugródeszka, általában a kanonizált interpretációk cáfolatán keresztül jut el saját értelmezői álláspontjának kifejtéséig. Így van ez a Móricz-fejezetben is, mely két prózai mű, a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* és a *Kivilágos kivirradtig* értelmezésével mutatja be az anekdotikus narráció továbbélését a modern magyar prózairodalomban. Az első oldalon cáfolt értelmező ezúttal Czine Mihály, akinek Móricz és az anekdota viszonyára vonatkozó megállapításán keresztül demonstrálja a szerző a marxista irodalomértelmezés ideológiailag determinált prekonceptióját, miszerint Móriczot le kell választani a „maradi”-nak tekintett anekdotikus hagyományról. Ezt Czine oly módon teszi meg, hogy az anekdotikus beszéd módot az ábrázolt világ sajátosságaként a szereplők jellemző megnyilatkozásmódjának tekinti és elkülöníti az elbeszélői szólamtól. Ebben a fejezetben tehát Gintli nemcsak arra fektet különös hangsúlyt, hogy bemutassa az anekdotikus narráció korábban kilenc pontban összefoglalt jellemzőinek jelenlétét a két Móricz-műben, hanem azt is meggyőzően bizonyítja, hogy az anekdotikusság magának az elbeszélőnek a beszédmódjára is jellemző. Két eltérő súlyú nagyprózai alkotásról van szó, a társadalmi problematika szempontjából a fiatal házások összeveszésének és kibékülésének története látszólag kevésbé mély értelmezői konklúziók levonását teszi lehetővé, noha a férfi–nő kapcsolat leírásán és a nagynénik emlékei révén megidézett közelmúltbeli élettörténeteken keresztül is világosan kirajzolódik egy társadalmi réteg tragikumja: az elveszett múlt nagysága iránti múlthatlan nosztalgia, a „magyar jellem” változhatatlansága és a női szerepek modernizálhatatlansága. Gintli értelmezésének középpontjában azonban nem ez áll, hanem az anekdotikus narráció megújításának kérdése, melyet a nevetésben kifejeződő vitalitásban és az érzéki vágy színrevitelében ragad meg. A *Kivilágos kivirradtig* esetében az egész éjszakán át tartó mulatásban megjelenített „túlfűtött kollektív érzelmi állapot”-ot (90.) a „sírva vigadás” közhelyes művészeti toposza helyett a modernség mámorfilozófiájában látja kontextualizálhatónak.

Tersánszky prózája talán a legjobb példa a könyv központi problematikájának szemléltetésére, hiszen – ahogy azt a fejezet nyitó mondata is leszögezi – Krúdy mellett az ő életműve ágyazódik be leginkább az anekdotikus hagyományba, s ahogy arra a bevezető alfejezet is rávilágít, a korábbi recepció az anekdotikus narráció szinte valamennyi jellemzőjét számba vette már Tersánszky művei kapcsán, de azt „látszatként, egy mögöttes, lényegibb struktúra megtévesztő felszínéként” értékelte (92.). Gintli érthető módon nem osztja ezt a bevett álláspontot, ugyanakkor az anekdota „maradiságának” gyanúja miatt külön figyelmet szentel Tersánszky modernségének igazolására is. A *Kakuk Marci*-regények modernségét éppen mint az anekdotikus hagyomány újraértelmezését határozza meg, és különösképpen a társadalmonkívvüliség perspektívájának az élőbeszéd imitációja

révén történő megteremtését hangsúlyozza. Találón von párhuzamot Kakuk Marci elbeszélésmódja és egy szokatlanul hosszúra nyúlt stand-up comedy között: „Kétségtelenül regénnyel van dolgunk, de olyan regénnyel, amely a jelenbeli elhangzás illúziójával a színházat idézi. A Kakuk Marci-regények jelenbeli előadást sugalló formájukkal, a jelenlévő hallgatók eleven reakcióit sejtető kiszólásaival és a hatás, a zajos siker igénye által irányított előadói stratégia jelzésével színpadra emlékeztető szituációt teremtenek” (113.). Az *Egy ceruza története* kapcsán az értekezés az anekdota műfajának egy kevésbé ismert változatára is kitér, melyet – Lionel Gossman nyomán – olyan elbeszélésmódként határoz meg, amely elutasítja a hivatalos történelemszemléletet, és azzal szemben alulnézeti perspektívából láttatja a nagy történelmi eseményeket. A legismertebb világirodalmi példa erre Hašek *Svejk* című regénye, melynek magyar irodalmi párhuzamait a szerző Tersánszky háborús regényeiben látja. Mindent egybevetve Gintli értelmezői álláspontja szerint Tersánszky műveiben az anekdotikus elbeszélésmódot a kívülállás narratív formájává alakította át, ezáltal eltért a 19. század kollektív szemléletmódjától, és az egyénre helyezte a hangsúlyt: „Az inerciarendszer középpontja az egyén, aki saját értékrendje szerint él, de színleg elfogadja a társadalom képmutatónak tekintett normáit, miközben komikus szemléletmódja folytonosan kétségbe vonja azokat” (121.).

Ha a tartalomjegyzéket vizsgáljuk, első ránézésre különösnek tűnhet, hogy míg a többi szerzőtől két-két mű vagy műcsoport elemzése alkot egy nagyfejezetet, Krúdytól csak egy regényt, a *Boldogult úrfikoromban* állítja vizsgálódása középpontjába Gintli, miközben – ahogy azt az előző fejezet nyitányában leszögezte – az anekdotikus hagyomány továbbélését Tersánszky mellett leginkább Krúdy műveiben látja megvalósulni. Hogy nem a témára irányuló értelmezői invenció visszaeséséről van szó, azt nemcsak maga a fejezet igazolja, hanem az a tény is, hogy Gintli korábban egy egész könyvet szentelt Krúdy regényeinek. A *Boldogult úrfikoromban* recepcióját tekintve hasonló előfeltevések látszanak kirajzolódni, mint amelyeket a Móricz-művek esetében láttunk: miközben az egyes értelmezők világosan érzékelik a regény anekdotikus karakterét, az anekdotikusságot a szereplői szölamokhoz kötik, s leválasztják róla a narrátor beszédmódját. Gintli tehát miközben a műértelmezés során újfent megingatja ezeket az öröklött előfeltevéseket, az anekdotikusságnak más jellemzőit emeli ki a műből, mindenekelőtt az ábrázolt világ patriarchális jellegét, az elbeszélőnek a szereplőkhöz való familiáris viszonyát és a narrátornak az olvasót megszólító közvetlen modorát. A fejezet legfontosabb értelmezői hozadéka, hogy miközben pontosan leírja a regény anekdotikus jellemzőit, egyben az anekdotizmus-hoz kötődő negatív előfeltevéseket is cáfolja: egyrészt azt, hogy az anekdota szemléletmódját szükségszerűen problémátlanság és felszínesség jellemzi. Gintli értelmezése szerint ugyanis a műben a hangsúlyozottan fiktív világot a haláltudatból fakadó rezignáció hatja át, a regény egyik fontos tanulsága tehát, hogy a „melankóliával átítatott kedélyesség a végesség rezignált elfogadása mellett is képes megadni az öröm átélésének lehetőségét. A kedély az emberi lét végessége fölött érzett tompa egykedvűség meghaladása, létünk marginális természetének kinevetése” (146–147.). A *Boldogult úrfikoromban* tudatosan alakított kompozíciója ugyanakkor önmagában cáfolatát adja annak az előítéletnek is, mely szerint az anekdota szükségszerűen szétzilálja nagyobb prózai alkotások szerkezetét.

A következő fejezet Cholnoky Viktor Trivulzio-történeteit állítja középpontba, és mint-ha egyfajta átmeneti szerepet is betöltene, amennyiben a következő, az anekdota kanonikus elbeszélésmódjának bizonyítására vonatkozóan kiemelten fontos fejezet, Kosztolányi *Esti Kornél*-elbeszélései felé mutat. Gintli ugyanis ebben az esetben a Cholnoky-életmű adott részletének tárgyalását egy olyan összehasonlító elemzéssel nyitja, mely rávilágít Cholnoky anekdotikus elbeszéléseinek és Kosztolányi *Esti Kornél*-jának párhuzamaira. Az Amanchich-novellák és a *Trivulzio kalandjai* ciklus kapcsán azt bizonyítja meggyőzően,

hogy ezek a szövegek a fikcionalitás hangsúlyozásával nemhogy eltávolodnának az anekdotikus elbeszélismódtól, hanem éppen az anekdota hagyományát értelmezik át, amikor a csattanó valóságosságára vonatkozó, a műfaj történetben eleve adott kétely fikcióképző ereje és a szövegbe kódolt irodalmi utalások révén a Trivulzio által elbeszélte történetek megalkotottságát hangsúlyozzák, s így magát a másodlagos elbeszélőt is a szépíró, a költő pozíciójába helyezik, aki éppen emiatt tekinthető Esti Kornél előképének. Újra olvasva Cholnoky egyébként valóban rendkívül szórakoztató történeteit két kérdést mindenképpen fel kell tennünk, melyek azonban csak részben érintik az anekdotikus elbeszélismód kérdését. Gintli a bevezetőben Szép Ernő életművét arra hivatkozva mellőzi a tárgyalt szöveggörpust, hogy az élőszóbeliség elsődleges forrása Szépnél a publicisztika. Mindez aligha vitatható, viszont mintha Trivulzio történeteitől sem állna távol a publicisztikán dolgozó hírlapíró egzotikum iránti vonzalma, mely megmutatkozik például a számtalan idegen nyelvben való jártasság imitálásában is, abban, ahogy a félig délszláv, félig olasz származású Trivulzio gond nélkül lép át egyik nyelvből a másikba, megérti az arabot, de ismeri az afrikai és gael nyelvet is. Mellesleg talán ez is forrása lehet Esti Kornél bámulatos nyelvi készségének is, mely éppen a legismertebb novellában, a bolgár kalauzzal való „beszélgetésről” szóló történetben állít önmagának ironikus módon görbe tükröt.

Mégsem állíthatjuk azt, hogy a Cholnoky-elemzések pusztán felvezetik a magyar prózairodalmi kánonban vitathatatlanul előkelőbb helyet elfoglaló *Esti Kornél* értelmezését, hiszen itt szintén önmagukban is megálló és a prózatörténet-írás szempontjából is lényeges műinterpretációkat kapunk. Ugyanakkor a Cholnoky-novelláknak a hírlapírói tevékenységhez való kötődéséről kialakult sejtéseket mégiscsak megerősítheti a Trivulzio–Esti párhuzam, hiszen Gintli Kosztolányi műve kapcsán az elbeszélések szórakoztató funkcióját a tárcaírói praxisból vezeti le. Az elsődlegesen a címszereplő beékelte megszólalásaihoz kötött anekdotikus beszédmódnak, az élőszóbeli narrációnak az íróttal szembeni elsőbbségét és általában az anekdotikus vonások megjelenését a korábbi fejezetekben megszokott módon példásan lajstromozó elemzések elsődleges célja ugyanis, hogy bemutassa a próza tárcairodalomból eredeztetett szórakoztató jellegének a rehabilitációját Kosztolányi műveiben. Gintli konklúziója szerint ugyanis: „Irodalomtörténeti szempontból az *Esti Kornél* egyik legjelentősebb teljesítménye a szórakoztató irodalom és a szépirodalom elválasztását érvénytelenítő szemlélet sikeres poétikai megvalósítása” (210.). Ez legalább két, az értekezésben megválaszolatlan kérdést vet fel: egyrészt, hogy ugyanez nem mondható-e el Krúdy vagy Cholnoky Viktor prózájáról, esetleg a 19. századi anekdotikus hagyományt jellemző hivatkozási pontként képviselő Mikszáthról? Másrészt: ha itt – figyelembe véve az elemzett művek kronológiáját és az erre épülő fejezetstruktúrát – egy prózapoétikai folyamat kiteljesedését látjuk, akkor ez nem rejt-e magában hasonló fejlődéselvet, mint amit Gintli a bevezetőben az anekdota-kritikus álláspontok esetében vélelmez? Utóbbi kérdés érvényességét véleményem szerint még az a recepcióesztétikai alapozású érvelésmód sem számolja fel, mely az *Esti Kornél*-történeteknek a posztmodern prózában és – az egyedül nevesített – Esterházy Péter regényeiben megragadható hatás-történeti termékenységére hivatkozik. Ki kell azonban emelni azt is, hogy Gintli nem veszi át reflektálatlanul a Kosztolányi-próza kanonikus státuszára vonatkozó irodalomtörténeti ítéletet, sőt az egyes művek esetében nem tartózkodik attól sem, hogy bizonyos szövegeket „gyenge művek”-nek minősítsen, az anekdotikus Esti-történetek keletkezési idejének behatárolása pedig vitathatatlanul figyelemre méltó filológiai munka.

A kötet utolsó nagyfejezete Márai Sándor két regényével, a *Féltékenyekkel* és a *San Gennaro vérével* foglalkozik. Talán egyik esetében sem egyértelmű az anekdotikus narráció jelenléte, sokkal inkább a polgárság mint létforma mibenlétének és az idegenség több szempontból színre vitt tapasztalatának a nem elsősorban narratológiai problematikája juthatna eszünkbe a regényeket olvasva, mégis a különböző nézőpontok és elbeszélői sze-

repek elkülönítésén és pontos elemzésén keresztül Gintli ez esetben is meggyőzően bizonyítja: ezeknek a műveknek az elbeszélői megszólalásmódja a regényalakokban megformált külön figuráján, a műveknek időnként iróniába hajló humorán, az ábrázolt világok familiáris jellegén keresztül szintén benne gyökerezik a 19. század anekdotikus hagyományában.

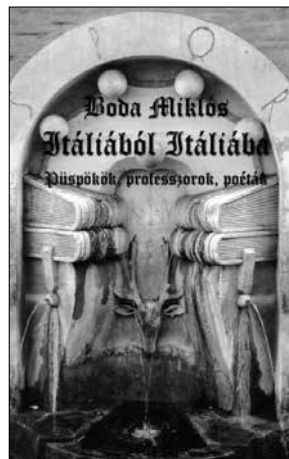
Mindent egybevetve: Gintli Tibor az utóbbi évek egyik legfontosabb narratológiai értekezését adta közre a *Perújrafelvétel* című kötettel, melynek tanulságai jóval túlmutatnak a választott téma, az anekdota műfajának és az anekdotikus elbeszélés 20. század első felében való továbbélésének bizonyításán. A recepciótörténeti áttekintések ugyanis rávilágítanak irodalomértésünk időnként leküzdhetetlennek látszó korlátaira is, miközben kifinomult érvelésével és a prózapoétikai elemzések tanítani való precizitásával a megtermékenyítő vitakultúrában gyökerező irodalomtudományi párbeszéd példáját is adja. Így tehát – visszatérve a kötetcímadás metaforikájához – az anekdota ügyében benyújtott „perújrafelvételt” sikeresnek ítéelhetjük, noha bízom benne, hogy az ügy mégsem kerül ad acta, és Gintli könyve a témához fűzött további hozzászólások kiindulópontja lesz.

ITÁLIA IGÉZETÉBEN

Boda Miklós: *Itáliából Itáliába. Püspökök, professorok, poéták*

Nagy öröm volt számomra, hogy a pandémia alatt olvashattam Boda Miklós *Itáliából Itáliába* címmel megjelent tanulmánykötetét, mert így a járvány okozta elszakíttóságom ellenére ismét Itáliában lehettem. Az egyetemi tanulmányaim óta a magyar–olasz irodalmi és kulturális kapcsolatok történetével foglalkoztam, és több mint harminc évig Rómában élhettem mint a római egyetem magyar tanszékének tanára. Magamat is az „Itália-mániás” emberek közé sorolom, melynek nagy képviselői Péterfy Jenő és Riedl Frigyes, majd a *Nyugat*-generáció nem egy költője és írója, mint Babits Mihály, Szerb Antal, Cs. Szabó László és még sokan, akik amikor csak tehették, Olaszországba szöktek, második hazájukba. Mindig örültem, ha hozzám hasonló Itália-mániásra találtam. Ezek közé tartozik Boda Miklós, akivel a nyolcvanas évek elején találkoztunk a Római Magyar Akadémián. Akkoriban az Akadémián több neves professzor élt, és kutatott római könyvtárakban, és köztük szinte észrevétlenül ott volt Boda Miklós is, aki akkor épp Janus Pannonius-kutatásain dolgozott. Hamar kiderült, hogy a szerény pécsi könyvtáros mindent olvasott, mindent ismer, és Róma nagy szerelmese. Mindenki kedvelte, és nekem azóta is barátom, és amikor találkozunk, nagyokat beszélgetünk közös nagy szerelmünkről, Rómáról.

Boda Miklós 1961-ben szerzett magyar szakos középiskolai tanár és könyvtáros diplomát, és a Pécsi Egyetemi Könyvtár, majd kényszerű kitérők után a Baranya Megyei Könyvtár munkatársa lett. Igazi „alkotó könyvtáros” volt, mint az OSZK nagy generációjának tagjai (Borsa Gedeon, Berlász Jenő vagy Vizkelety András). A sorsa úgy hozta, hogy Pécsre került, ahol nagyon sokat jelentett számára a könyvtáros Csorba Győző költő, s a könyvtárba száműzött Tüskés Tibor író és szerkesztő példája. Ők ugyanis a könyvtári tennivalók mellett is megőrizték kiváló, úgymond eredeti alkotóképességüket. A könyvtáros Boda Miklós is fáradhatatlanul folytatta a „neki rendelt” tudományos munkát. Előbb egy „kéznél lévő” téma, a Klimó György pécsi püspök által alapított és 1774-ben (elsőként) a tágabb nyilvánosság számára is megnyitott könyvtár foglalkoztatta, majd az 1367-ben alapított első magyarországi egyetem előtörténete, illetve a költő-püspök Janus Pannonius életműve. Mindhárom témacsoport esetében különös súllyal szerepeltek az olasz vonatkozások. Az 1974. évi első olasz tanulmányútját követően amikor csak tehetette, Olaszországba utazott Boda Miklós. Ha más lehetőség (külföldi ösztöndíj, konferenciárészvétel) nem volt, pécsi kollégáinak, barátainak szervezett itáliai körutazásokat, miközben gyönyörű felvételeket készített az olasz városokról és műemlékekről. Herczeg Gyula

Pro Pannonia Kiadó
Pécs, 2020
224 oldal, 3500 Ft

professzor meghívta óraadó előadónak a Pécsi Egyetem Olasz Tanszékére, Klaniczay Tibor meghívására pedig az MTA Irodalomtudományi Intézete Reneszánsz és Barokk Kutatócsoportjának lett külső kutatója, és több nemzetközi konferencián előadója. 2002-ben a Pro Pannonia Alapítvány gondozásában jelent meg különböző konferenciákon tartott előadásait, folyóiratokban publikált írásait összegyűjtő tanulmánykötete, a *Stúdium és literatúra*. Már ez a kötet is megmutatta, hogy Boda Miklós a legkiválóbb művelődéstörténészek közé tartozik, jóllehet könyvtárosként évtizedeken át a könyvtárhasználó olvasókat és kutatókat segítette könyvtári dokumentumokkal és információkkal, míg a napi munkaórák többségében saját témák kutatójaként nem lehetett jelen a könyvtárban. Nem volt véletlen, hogy négy jeles Janus Pannonius-kutató 2014-ben, nyolcvanadik születésnapja alkalmából tanulmányokkal köszöntötte Boda Miklóst a *Jelenkorban*.

2020-ban megjelent új tanulmánykötete püspökökről (mint Szent Gellért, Janus Pannonius vagy Klimó György), professzorokról (mint Koltay-Kastner Jenő) és poétákról (mint Csorba Győző) írott tanulmányokat tartalmaz. Az *Itáliából Itáliába* lapjain huszonkét rövidebb-hosszabb tanulmány és két recenzió olvasható az ezredfordulót követő két évtizedből, melyek az MTA Irodalomtudományi Intézet tudományos kiadványaiban, az *Irodalomtörténeti Közleményekben* és a *Jelenkorban* jelentek meg korábban.

A kötet első írása a „nagyobbik” Szent Gellért-legenda vitatott pécsi epizódjával foglalkozik a vonatkozó szakirodalom gondos áttekintésével. A tanulmány alapkérdése: a szentéletű Gellért püspök Itáliából hazánkba jövet megállhatott-e Pécs városában és Váradon? Boda Miklós véleménye szerint ez a nagyobbik legenda alapján valószínűsíthető, úgy is mondhatnánk, nem zárható ki teljességgel. A következő két tanulmány a középkori pécsi egyetemalapítás itáliai előzményeivel foglalkozik. Ezeket mintegy félszáz oldalon öt Janus Pannonius-tanulmány követi, illetve egy hatodik, *Handó György könyvtáráról egy pécsi emléktábla ürügyén* címmel.

Az első Janus Pannonius-tanulmány, *A feladó: Johannes Pannonius Ferrarából* címmel a veronai Matteo de' Pasti szép alkotásával, a Guarino-éremmel foglalkozik, melynek egy példányát a Ferrarában tanuló Janus megküldte nagybátyjának, Vitéz Jánosnak. Előlapján Guarino da Verona arcképe látható, hátoldalán pedig egy díszkút, a tetőpontján Hercules alakjával. Boda Miklós egyetértőleg idézi írásában a Janus Pannonius-kutatások doyenje, Ritoókné Szalay Ágnes tanulmányát a Guarino-érem hátoldalán látható kútról és Guarino mester Ferrarájáról. Ugyanakkor mérlegre teszi a maga véleményét is Matteo de' Pasti lehetséges, az évszázadok folyamán többször is átformált „modelljéről”, a Verona történelmi központjában még ma is álló díszkútról, melyet Fontana della Madonna néven említenek az útikönyvek. A következő tanulmány (*Egy teljesíthetetlennek látszó kérdés*) tárgya is a pécsi püspök Janus Pannonius és Jacopo Ammannati bíboros levélváltása az 1460-as évekből. Levelezésük a püspöki pallium-viselés jogának megszerzéséről szól, melynek a Pécsi Egyházmegye 12–13. századi történetében is volt már előzménye.

A következő három Janus Pannonius-tanulmány mindegyike a *Búcsú Váradtól* címmel ismert, de Várad-versként is idézhető költeménnyel foglalkozik, mely a költő egyik legkedveltebb és nem is csak magyar fordításban olvasható műve. A *Janus Pannonius Várad-verséről* című írást a szerző azzal a kérdéssel vezeti be: „Mégis, kinek a búcsúja?” Szerinte ugyanis a Várad-versben nem a költő, hanem Széchy Dénes esztergomi érsek örökébe lépő nagybátyja, Vitéz János búcsúzik Váradtól, püspökségének addigi színheletől. Következésképp Boda Miklós a vers keletkezését, szemben a korábbi datálásokkal, 1465-re teszi, és kapcsolatba hozza a Janus által Rómába vezetett királyi küldöttséggel is, mely során Janusnak el kellett érnie, hogy a pápa megerősítse Vitéz János érseki és a váradi utód, Beckensloer János püspöki kinevezését. Mivel Boda Miklós igazi kutató, fontosnak tartja kimondani azt is, hogy szükség lehet a feltevését megerősítő további kutatásokra. A Janus Pannonius-sorozat következő tanulmánya (*Búcsú a búcsúverstől?*

Janus Pannonius, Giovanni di Castro és a timsó) ugyancsak a Várad-versről szól. Janus a váradi hőforrások vizét dicsőítő, a látásjavító timsót is említő sorai azért gondolkoztatták el Boda Miklóst, mivel már akkoriban is tudható volt, hogy a váradi forrásvíz timsót nem tartalmaz. Mivel a timsóhiány európai téma lett a keleti import Konstantinápoly elesét követő elapadásával, Boda Miklós figyelme Giovanni di Castro pápai vagyonkezelő működésére irányult. Ugyanis a padovai születésű Giovanni miután feladta a timsókó forgalmazásával is foglalkozó vállalkozását, hazatért keletről, s ottani tapasztalatait hasznosítva nagyhozamú timsókőtelepeket fedezett fel Róma közelében, II. Piusz pápa és az őt követő II. Pál megalégedésére. Az újonnan nyitott timsókőbányák jövedelme lett a forrása annak a pénzügyi alapnak, melynek birtokában Mátyás török elleni hadviselését jelentős összeggel támogatta a pápa 1465 nyarán, a Janus Pannonius által Rómába vezetett küldöttség érvelésének is köszönhetően. Boda Miklós szerint ennek része lehetett abban, hogy a *búcsúvers költője* belevegyítette a váradi források vizébe a timsót. A Janus Pannonius-tanulmányok utolsó darabja (*Hiányzik hat sor az elfelejtett Búcsúvers-fordításból*) a Várad-vers első ismert magyar fordítását mutatja be. A vers fiatal fordítója a későbbi kiváló történész, Márki Sándor volt, aki 1878-ban a *Déliabáb* című, tiszavirág-életű lapban tette közzé Janus Pannonius három epigrammájának és a *Búcsúversnek* a fordítását. De mint Boda Miklós felfedezte, a költemény harmadik strófája lemaradt a közlésből.

A Janus Pannonius-tanulmányok sorozatát olyan írások követik, melyek képletesen szólva megnyitják az olvasók előtt az Egyetemi Könyvtár Szepesy utcai műemléképületének, Boda Miklós egykori munkahelyének a kapuját, melyen át a nevezetes Klimó-könyvtár is megközelíthető. Ezen írások az egykori püspöki gyűjtemény egy-egy 17–18. századi ritkaságának köszönhetik születésüket, kivéve azt, melynek tárgya (címe szerint is) *A Pécsi Egyetemi Könyvtár jubileuma (1774–1974)*. Az *Itáliából Itáliába* itt olvasható „ciklusának” tartalmi gazdagságát szeretném érzékeltetni a következő, csupán a tanulmánycikmekre kiterjedő felsorolással: „*Groff Zríni Miklos*” költeményeinek bécsi kiadásáról – *kérdőjelekkel*; A „*tudomány és a fegyverek embere*”, Luigi Ferdinando Marsigli (1658–1730); *Adalék 1738-ból Kalmár György világnyelv-tervezetének ismeretéhez; Bejegyzések és más megkülönböztető jegyek a pécsi püspöki könyvtár egyes kötetekben; Koller József Itáliája*. A Klimó-könyvtár szerzőnket tanulmányírára készítő ritkaságai közül a bolognai származású Marsigli (avagy Marsili), a hadmérnökként Buda felszabadításában is részt vevő neves földrajz- és természettudós monumentális Duna-monográfiája az egyik legértékesebb és leglátványosabb. A Klimó-könyvtár egy másik, 17. századi ritkaságára azért figyelt fel Boda Miklós, mert annak egyik lapján felfedezte az 1754-ben Firenzébe látogató Kalmár György, a hétköznapiak aligha nevezhető nyelvfilozófus és költő sajátkezűleg bejegyzett versét. Az ugyancsak itt olvasható Koller József-tanulmány megszületésében része lehetett a „tudós prépost” ma is sokat forgatott egyháztörténeti műve pécsi könyvtári jelenlétének, de igazából az 1760-as években még csak húszéves Koller itáliai küldetése inspirálta a szerzőt. A Klimó püspök által kezdeményezett, a Janus-kutatást is szolgáló tanulmányút sikerében ugyanis része volt a magyar kapcsolatokkal rendelkező Giuseppe Garampi érseknek, a vatikáni levéltár akkori prefektusának.

A könyv utolsó blokkjának tanulmányai neves pécsi művészeknek, íróknak és egyetemi professzoroknak állítanak emléket. Így olvashatunk érdekes portrékat Pécs 19–20. századi történetének mára már elfeledett alakjairól: Vizkelety Imréről, a 19. századi pécsi festőiskola művészeről, Balogh Györgyről, az I. világháború után Pozsonyból Pécsre telepített Erzsébet Tudományegyetem irodalomtörténész, műfordító, az ókortudományban is jártas könyvtárosáról, valamint a szerző jó barátjáról, Arató Pálról, a Vatikáni Gergely Egyetem egyháztörténeti bibliográfusáról. Az egyetem 1924-ben alapított első olasz tanszékének professzoráról szól *Az italianista Koltay-Kastner Jenő visszaemlékezése olaszországi hadifogságára* címmel jegyzett tanulmány. Boda Miklós bemutatja azt az írást, mely a *Pécsi*

Naplóban jelent meg 1927-ben. Ebben a professzor beszámol itáliai hadifogságáról. Boda Miklós bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva közli az egyik első magyar italianista professzor érdekes háborús visszaemlékezését.

A tudósportrékat Pécs második világháború utáni kulturális életének két meghatározó egyéniségéről, Csorba Győzőről és Tüskés Tiborról szóló tanulmány zárja. Mindkét visszaemlékezés őszinte, személyes vonatkozásokban gazdag és tanulságos. Ezek közül a *Csorba Győző Itáliája* című tanulmány nemcsak bevezeti Csorba Győzőt a *Jelenkor* 2018. decemberi számában közölt, 1969-es második római útjáról készült feljegyzéseit, hanem egyszersemind azt is elmondja, hogy mit jelentett a világháború és az azt követő negyven év szörnyűségei után egy érzékeny művelt embernek, amikor egy kevés időre kiszakadhatott az otthoni szűrkeségből, és egy rövid ideig a világ egyik legszebb helyén élhetett. Ez a tanulmány nemcsak Csorba Győző és a róla író Boda Miklós római emlékeiről szól, hanem mindnyájunkról, akik nemcsak elmenekültünk egy időre Rómába, hanem egyúttal „bőrünk alatt” haza is hoztuk mindazt a szépséget és bölcsességet, amire az Örök Város majd háromezer éves története és művészete tanítja az őt megismerni akarókat. Ahogy Csorba Győző *Vers Rómáról* című költeményében megfogalmazta:

*Majd elmegyek innét, ismét hazatérek,
de bőröm alatt viszlek haza, Róma,
halk szőke folyód s a szelídke folyóra
hajló dombot, a szűk utcák rácsozatát
és ha a lélek
perzsel, vagy ha világi ítélet
csap rám, öbleiden lelek újra hazát,
ó Róma, szilárd anya-fészek.*

Igaza volt Lászlai János magyar gyóntató papnak és költőnek, aki a római Santo Stefano Rotondo templom oltára mögött elhelyezett sírkövére 1513-ban bekövetkezett halála előtt azt a latin epitáfiumot vésette: *Roma est patria omnium fuitque*, azaz „Róma mindannyiunk közös hazája, volt és lesz mindörökre”. Tiszta szívből kívánom, hogy Boda Miklósnak legyen még kedve és ereje, hogy megírja régi Itália-utazók és saját élményeiről tervezett művét, a *Párhuzamos itáliai útirajzokat*. Mert nagyon szeretném elolvasni!

Kodály
KÖZPONT / CENTRE

ápr
29
19⁰⁰

kodalykozpont.hu

LOVASI ANDRÁS ÉS BARÁTAI

VENDÉG: KISPÁL ANDRÁS

SZESZTAY DÁVID | GÁBOR ANDOR 'UFO'
G. SZABÓ HUNOR | BABCSÁN BENCE

nka

PÉCSI SZÍV
MŰVÉSZETI KÖZPONT

AutóCity

PENTHE
AUTÓHÁZ

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NONPROFIT KFT.

PÉCS
A KULTÚRA
VÁROSA

MAGIC
GROUP

nyomdai
ötletek

SZERETÜNK NYOMTATNI!

Teljeskörű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

Új szolgáltatásaink:

- > Síkágyas tábla (3x2 m-ig) és tekerces UV-nyomtatás
- > Digitális vágás, stancolás, marás és gravírozás (3x2 m-ig)
 - > Óriásformátumú nyomtatás és konfekcionálás
 - > Belsőépítészeti és dekorációs nyomtatás

nyomdaiotletek@t-online.hu